

NÁRODNÍ ZPRÁVA
O STAVU PŘEDŠKOLNÍ VÝCHOVY,
VZDĚLÁVÁNÍ A PÉČE O DĚTI
PŘEDŠKOLNÍHO VĚKU
V ČESKÉ REPUBLICCE

OECD

THEMATIC REVIEW
OF EARLY CHILDHOOD EDUCATION
AND CARE POLICY

8. 11. 2000

Zadavatel projektu:

PaedDr. Jaroslav Sural, CSc., první náměstek ministra školství a tělovýchovy
Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR

Nositel projektu:

Vyšší odborná škola pedagogická a sociální, Střední pedagogická škola a Gymnázium
Evropská 33, 166 23 Praha 6,
zastoupený ředitelem PhDr. Jaroslavem Sekotem

Řešitelé projektu:

PhDr. Jaroslav Sekot, vedoucí projektového týmu
PhDr. Antonín Mezera
Doc. PhDr. Milada Rabušicová, PhD.
PhDr. Kateřina Smolíková
PhDr. Eva Šulcová

Oponenti projektu:

PhDr. Alice Bláhová
Doc. PhDr. Marie Vítková, CSc.

Poradní skupina projektu:

Ing. Jan Kovařovic
Ing. Jan Koucký
Mgr. Petr Roupec

Konzultanti projektu:

Doc. PhDr. Eva Opravilová, CSc.
PhDr. Jaroslav Jeřábek, CSc.
PhDr. Jaroslav Šturma

Garant projektu:

Mgr. Marta Jurková

ISBN 80-7168-746-4

Obsah

Předmluva	9
---------------------	---

I.

KAPITOLA

<i>Základní informace o České republice</i>	11
---	----

II.

KAPITOLA

<i>Sociálně společenský vývoj</i>	11
Společenské změny po roce 1989	11
Strukturální změny v oblasti školství	12
Ekonomický a sociální vývoj v České republice	13
Demografický vývoj	15
Rodina a její změny	17
Postavení rodiny a její ochrana v právním řádu ČR	18
Sociální péče v České republice	21
Zdravotní péče o děti předškolního věku	22
Léčebně preventivní péče o děti a dorost	22
Dětská úmrtnost a její nejčastější příčiny	22
Dětská nemocnost a její příčiny	23
Péče o děti ohrožené a postižené	23
Financování zdravotní péče o děti	23
Opatření ke snížení dětské úmrtnosti a nemocnosti	24

III.

KAPITOLA

<i>Předškolní výchova, vzdělávání a péče v České republice a její institucionální struktura</i>	25
Klíčové momenty v historickém vývoji, hlavní strategie	25
Předškolní výchova a vzdělávání po roce 1990	26
Současná struktura předškolní výchovy, vzdělávání a péče	26
Státní a municipální politika předškolní výchovy, vzdělávání a péče a její specifika	27

IV.

KAPITOLA

<i>Strategické cíle</i>	29
Kvalita	30
Vymezení kvality předškolní výchovy, vzdělávání a péče	31
Současná úroveň dostupnosti zařízení předškolní výchovy, vzdělávání a mimoškolní výchovy a péče	32
Výchova, vzdělávání a péče o děti se zvláštními vzdělávacími potřebami	33

Předškolní výchova, vzdělávání a péče u sociálně znevýhodněných skupin dětí předškolního věku	35
---	----

V.

KAPITOLA

<i>Strategické přístupy</i>	36
Řízení a organizace předškolní výchovy a vzdělávání	36
Současná legislativa	36
Pracovníci a organizace mateřských škol	36
Řízení přípravných tříd	36
Očekávané legislativní změny	37
Pracovníci v oblasti předškolní výchovy, vzdělávání a péče	37
Struktura pracovníků předškolní výchovy, vzdělávání a péče	38
Pracovní podmínky a platy pracovníků	38
Pracovní doba pracovníků předškolní výchovy, vzdělávání a péče	39
Pregraduální a postgraduální příprava	39
Koncepte vzdělávání jednotlivých škol	41
Další vzdělávání pracovníků předškolní výchovy, vzdělávání a péče	42
Cíle a obsah předškolní výchovy a vzdělávání	43
Národní kurikulum předškolní výchovy a vzdělávání	43
Inovační iniciativy v oblasti předškolní výchovy, vzdělávání a péče	45
Alternativní programy předškolního vzdělávání	46
Spolupráce s dalšími institucemi v péči o dítě, v jeho výchově a vzdělávání	47
Poradenství v předškolním vzdělávání	47
Školní zralost a odklady školní docházky	48
Spoluúčast rodičů na předškolním vzdělávání	48
Legislativní vymezení	48
Formy spolupráce rodiny a mateřské školy	48
Financování předškolní výchovy a vzdělávání	51
Státní a municipální zdroje a podpora předškolní výchovy a vzdělávání, finanční spoluúčast rodičů	51
Legislativní rámec financování předškolní výchovy a vzdělávání	51
Výše nákladů na předškolní výchovu a vzdělávání	52
Stav a perspektivy finančního zabezpečení předškolní výchovy a vzdělávání	52

VI.

KAPITOLA

<i>Evaluační a výzkum</i>	53
Aplikovaný výzkum a evaluace programů předškolní výchovy a péče	53
Kontrola úrovně a kvality předškolní výchovy, vzdělávání a péče	53

VII.

KAPITOLA

<i>Závěrečný komentář</i>	55
-------------------------------------	----

VIII.

KAPITOLA

<i>Závěry a doporučení expertního týmu OECD</i>	56
Literatura	58
Slovník	60
Příloha 1 Statistické údaje a informace o předškolní výchově a vzdělávání v ČR	61
Příloha 2 Výsledky výzkumu	65
Příloha 3 Pojetí předškolní výchovy, vzdělávání a péče v České republice a v zahraničí	80

Do rukou se Vám dostává publikace, která jako první podává ucelený přehled o předškolním vzdělávání, výchově a péči o děti od 0 do 6 let. Obsahuje data a informace ze všech oblastí, kterých se děti ve věku 0–6 let dotýká – školství, zdravotnictví, sociální péče.

Projekt vznikl jako součást mezinárodního projektu OECD a v závěru publikace naleznete doporučení pro naše předškolní vzdělávání, výchovu a péči zpracované ve spolupráci s OECD. Jedním z nich je: „Vypracovat rámcový program předškolního vzdělávání a jeho prostřednictvím nově formulovat rámcově cíl, obsah, předpokládané výsledky a zároveň psychohygienické, psychosociální, pedagogické, organizační, materiální a personální podmínky, za nichž může (musí) být předškolní vzdělávání uskutečňováno. Univerzální platnost rámcového vzdělávacího programu stanovit zákonem. Vytvářet podmínky a prostor pro to, aby školy... na základě své autonomie vytvářely programy vlastní, které těmto (místním) požadavkům lépe vyhoví.“

Tento záměr by se měl naplnit díky novému školskému zákonu. Přestože je předškolní vzdělávání v zákoně definováno jako vzdělávání, které neposkytuje stupeň vzdělání, objevuje se v návrhu zákona ustanovení, ve kterém se ministerstvu ukládá stanovit povinný obsah vzdělávání a materiální, personální, organizační a další podmínky, které musí být v předškolním vzdělávání dodrženy. Znamená to, že budou dány základní parametry vzdělávacímu programu pro předškolní vzdělávání.

V zákoně se dále navrhuje, aby mateřské školy vytvářely své vlastní školní vzdělávací programy, které budou muset tyto parametry obsahovat. Soulad konkrétního programu školy s rámcovým programem bude kontrolovat Česká školní inspekce.

Na závěr mi dovoluje, abych touto cestou poděkoval řešitelům a všem, kteří se na vzniku této publikace podíleli.

PaedDr. Jaroslav Müllner
Náměstek ministra školství, mládeže a tělovýchovy

Předmluva

Text předkládané Národní zprávy o stavu předškolní výchovy, vzdělávání a péče o děti předškolního věku je druhým výstupním materiálem zpracovaným v rámci mezinárodního srovnávacího programu OECD *THEMATIC REVIEW OF EARLY CHILDHOOD EDUCATION AND CARE POLICY*, který je realizován v České republice od roku 1999. Mezinárodní projekt věnovaný předškolnímu vzdělávání v zemích OECD byl zahájen z podnětu porady evropských ministrů školství v roce 1998 a jeho cílem je zachytit současný stav a perspektivy předškolní výchovy, vzdělávání a péče v zúčastněných zemích a navázat na předchozí studie OECD a CERI věnované populaci dětí předškolního věku a jejich vzdělávání. Výstupy z těchto materiálů a zejména ze studie *Jobs Study* doporučily klást větší důraz na rozvoj programů v oblasti předškolní výchovy, které by redukovaly rizika sociálního vyloučení u dětí znevýhodněných sociokulturními odlišnostmi. V roce 1995 vydala CERI zprávu *Naše ohrožené děti*, v níž bylo doporučeno přijetí řady preventivních opatření v oblasti předškolní výchovy (OECD, 1995). Stejně téma bylo předmětem diskuze v roce 1996 na poradě ministrů OECD s názvem *Celoživotní učení pro všechny*.

Stěžejním cílem tohoto mezinárodního srovnávacího projektu je zejména:

- nalezení systémových řešení v řadě adresně vymezených problémů předškolní výchovy a vzdělávání,
- implementace inovačních postupů do současné politické a pedagogické praxe,
- získání nového vhledu do dynamiky vývoje předškolní výchovy a vzdělávání prostřednictvím celostního přístupu k dané problematice v oblasti institucionální i neinstitutionalizované péče,
- identifikace regionálních cílů a specifíků, které jsou v jednotlivých zemích uplatňovány prostřednictvím legislativních opatření, pedagogických pracovníků působících v oblasti předškolní výchovy, vzdělávacích programů předškolní výchovy a aktivní spoluúčasti rodiny dítěte.

Srovnávací projekt by měl současně objasnit podobnosti a odlišnosti, kterými se vyznačují jednotlivé země OECD při řešení otázek spojených s předškolní výchovou a vzděláváním dorůstající generace. Jeho cílem je také vymezení základních směrů rozvoje jednotlivých programů předškolní výchovy a specifíků jednotlivých zemí.

V rámci tohoto mezinárodního projektu zpracoval řešitelský tým více než dvě desítky podkladových studií, které se staly základem prvního návrhu výchozí projektové zprávy (*Background Report*). Tento návrh byl zpracován podle požadavků sekretariátu Komise pro oblast školství OECD formulovaných v dotazníku určeném všem zúčastněným zemím tak, aby poskytoval základní přehled o obsahu, hlavním poslání, stavu a vývoji předškolní výchovy v České republice, o inovačních změnách a vládní podpoře této vzdělávací oblasti, a poskytoval i další informace důležité pro tým expertů OECD, kteří v rámci mezinárodního projektu navštívili Českou republiku (v lednu to byla přípravná návštěva dvoučlenného týmu, v březnu pak pracovní desetidenní návštěva mezinárodního čtyřčlenného týmu tvořeného zástupci Švédska, Francie, USA a Maďarska). Tento původní návrh Národní zprávy o stavu předškolní výchovy, vzdělávání a péče o děti předškolního věku v ČR byl – v souladu se vstupním projektem a harmonogramem projektovaných prací – v další etapě dopracován. Protože v průběhu první fáze projektu nebyly řešitelským týmem v řadě sledovaných oblastí získány všechny údaje požadované experty a potřebné k mezinárodní komparaci, byla analytická část Národní zprávy v druhé etapě doplněna částí výzkumnou, která přinesla některé další nové informace, zachycující aktuální společenské změny v ČR a vývoj v oblasti českého školství. Tematický výzkum se uskutečnil v prvním pololetí r. 2000 na vybraném vzorku mateřských škol zařazených do sítě předškolních zařízení. Výzkumná část mezinárodního projektu OECD byla zaměřena zejména na hodnocení rozsahu, dostupnosti a úrovně kvality předškolní výchovy, uspokojování vzdělávacích potřeb dětí předškolního věku a dětí se zvláštními vzdělávacími potřebami, dále pak na postoje účastníků vzdělávání (učitelů a rodičů) k celé řadě otázek v oblasti péče, výchovy a vzdělávání předškolních dětí v České republice. Výzkumný projekt, jeho parametry i výsledky jsou systematicky uvedeny v příloze č. 2. Některé z výsledků jsou pro doplnění a ilustraci textu prezentovány u příslušných témat v podobě barevně odlišených pasáží.

Konečná verze Národní zprávy o stavu péče, výchovy a vzdělávání dětí předškolního věku v České republice byla přeložena do angličtiny a v červenci 2000 zaslána Komisi pro školství OECD. Česká verze zprávy byla v září 2000 postoupena k závěrečnému oponentnímu řízení, jehož výsledkem bylo doporučení k publikaci tohoto materiálu. Za tímto účelem byla zpráva doplněna o hlavní závěry a dolo-

ručení (zpracovaná skupinou expertů OECD), která jsou obsažená v Country Note for the Czech Republic. Jinak nebyl obsah Národní zprávy nijak upraven, v plném rozsahu je zachován text původní, který byl určen především zahraničním odborníkům.

Do Národní zprávy přispěla svými písemnými podklady řada předních odborníků z oblasti předškolní výchovy a vzdělávání, státních a nestátních organizací a resortních ministerstev. Při zpracování tohoto materiálu byly využity materiály MŠMT ČR, MPSV ČR, MZ ČR, ÚIV, VÚP, VÚOŠ a odborné studie doc. PhDr. Z. Opravilové, CSc., PaedDr. J. Pilaře, PhDr. M. Havlínové, CSc., Mgr. Z. Bečvářové, Mgr. H. Nádvořnickové, PaedDr. V. Jakoubkové, PaedDr. P. Drtiny, Doc. PhDr. L. Rabušice, CSc., RNDr. M. Bartoška, RNDr. M. Kleňhové, PhDr. J. Kašparové, Mgr. M. Jurkové, Mgr. M. Marxtové, PhDr. M. Štikové a dalších, kterým bychom tímto chtěli poděkovat za jejich odborný pohled na uvedenou problematiku. Stejně tak děkujeme za podněty, doporučení a operativní spolupráci i členům konzultačního týmu a oponentní komise.

V Praze dne 25.10.2000

Za řešitelský tým: PhDr. Jaroslav Sekot

Základní informace o České republice

Česká republika je vnitrozemský stát ve středu Evropy na hlavním evropském rozvodí. Státní hranice České republiky jsou převážně historické a patří mezi nejstarší a nejstabilnější v Evropě. Po rozdělení světa po druhé světové válce se Československo stalo západní hranicí východoevropského bloku, což ve svých důsledcích znamenalo dlouhodobé přetřhání hospodářských, kulturních i společenských styků se západoevropskými zeměmi.

Samostatná Česká republika vznikla po rozdělení České a Slovenské Federativní republiky dne 1.1.1993. Svou rozlohou (78 864 km²) i počtem obyvatelstva (10,330.518 v roce 1994) patří mezi středně velké evropské státy. Brzy po svém vzniku byla Česká republika přijata jako 179. členský stát do OSN (19.1.1993), jejímž bylo Československo spoluzakladatelem, a od roku 1995 je členem Organizace pro ekonomický rozvoj a spolupráci (OECD).

Česká republika byla obdobně přijata do Rady Evropy, usiluje o členství v Evropské unii a je členem Mezinárodního měnového fondu a řady mezinárodních ekonomických a finančních organizací. Integrační snahy našeho státu byly koncem 90. let završeny přijetím České republiky za členskou zemi NATO v roce 1999.

Od roku 1989 se změnila politická i hospodářská orientace státu. Dochází k obnově tržní ekonomiky i úlohy soukromého sektoru, realizuje se rozsáhlá transformace celého hospodářství z bývalé centralizované a plánované socialistické spo-

lečnosti na společnost fungující na principech trhu a demokratické plurality politických stran. V průběhu 90. let zasáhla postupná transformace nejen ekonomické struktury a politickou oblast, ale i sféru státní správy a administrativy. Hluboké změny nastaly i v sociálně společenské oblasti včetně školství.

Česká republika je demokratickým státem s ústavně zaručenými základními lidskými právy a svobodami. Do roku 1990 měla třístupeňový systém státní správy a samosprávy. Základním orgánem státní moci byly tzv. národní výbory. Nejnižší stupeň tvořily místní a městské, druhý stupeň okresní a obvodní, třetí stupeň pak krajské orgány a hlavní město Praha. V roce 1990 byl systém národních výborů zrušen a zákonem o obcích se obecní (municipální) orgány staly základní samosprávnou jednotkou státu s výraznými kompetencemi. Hlavní jednotkou státní správy se staly okresní úřady v každém ze 76 okresů ČR (stav k roku 1995). Po státoprávních změnách zůstala otázka územně-správního uspořádání nedořešena až do roku 1997, kdy byl parlamentem schválen zákon o vyšších územně správních celcích s účinností od roku 2001, který vytvořil podmínky k ustavení krajského zřízení a správy v oblasti školství. Zákon stanovil počet, hranice a kompetence regionů, které se stanou krajským samosprávným článkem mezi obcemi a parlamentem s přesně vymezenou působností v oblasti veřejné správy, řízení, financování a rozvoje předškolního, primárního a sekundárního vzdělávání.

Sociálně společenský vývoj

Společenské změny po roce 1989

Za uplynulých 10 let se obraz naší společnosti výrazným způsobem změnil. Přes všechny společenské a hospodářské změny je zřejmé, že proces transformace ekonomiky a sociální struktury státu je dlouhodobým procesem, který byl zahájen nastolením základních demokratických principů a počátečními změnami ekonomického a společenského systému, ale nachází se stále na počátku.

Zvyšování veřejné účasti na vzdělávání bylo charakterizováno nejen prostým růstem, ale rovněž překonáváním hlubo-

kých strukturálních disproporcí mezi poptávkou a nabídkou i institucionálním a obsahovým přizpůsobováním nabízeného všeobecného vzdělávání. Výrazně se tak rozšířily příležitosti pro odpovídající vzdělání nejen zdravých, ale i handicapovaných skupin dětí předškolního věku a mládeže školního věku.

Po negativních zkušenostech z minulosti nebyla provedena v oblasti školství celková strukturální reforma shora. Nové zákony, novelizace některých předpisů a liberálnější přístup školské správy umožnily přirozený vývoj, který vedl k diverzifikaci vzdělávací nabídky a k vytváření bohatší struktury školství. Demokratizační proces vedl nejen ke strukturálním

změnám, ale vytvořil podmínky i pro vznik nových typů škol a školských zařízení (rodinné školy, víceletá a dvojjazyčná gymnázia, centra denní péče, speciálně pedagogická centra, integrované střední školy s různými typy vzdělávacích programů, soukromé vysoké školy aj.), otevření prostoru pro vznik soukromých a církevních škol a pro široký přístup mladé populace ke vzdělávání podle individuálních představ jednotlivých uživatelů. Výrazným způsobem se změnilo rovněž i podmínky práce učitelů na jednotlivých školách. V celostátním průměru se snížily počty žáků na jednoho učitele a zmenšila se i průměrná velikost tříd. Částečně se podařilo zlepšit odměňování pedagogických pracovníků působících v předškolních zařízeních a základních školách, jejichž platy v poslední dekádě rostly podstatně pomaleji než v ostatních oblastech a resortech. Průměrné platy pracovníků ve školství dlouhodobě zůstávají 5–7 % pod celostátním průměrem. Právě tato skutečnost vede spolu s nabídkami jiných pracovních příležitostí k odchodu řady vysoce kvalifikovaných pedagogů ze školství.

Strukturální změny v oblasti školství

Prvá polovina 90. let byla provázena zejména vznikem a postupným rozvojem soukromého školství a výrazným posílením autonomie všech typů škol působících v rámci vzdělávací soustavy na základě nových zásad vztahu mezi státem a školstvím, které byly formulovány Ministerstvem školství, mládeže a tělovýchovy ČR. Současně byly zahájeny první grantové programy MŠMT a řada rozvojových programů a fondů, mezi něž patří mimo jiné i účast České republiky na mezinárodních programech EU a OECD.

V průběhu transformace vzdělávací soustavy byl paralelně vedle probíhajících změn obsahu a cílů vzdělávání budován nový systém řízení a správy škol. V roce 1990 byl novelizován zákon o soustavě základních a středních škol a z nových zákonů byla přijata norma pro řízení nejzásadnější – zákon o státní správě a samosprávě ve školství. Oba zmíněné legislativní dokumenty otevřely v mnoha směrech prostor pro kvalitativně nový rozvoj vzdělávání a pod jejich vlivem došlo k uvolnění systému řízení zejména ve vztahu ke školám, které získaly více pravomocí. Ředitelé škol a školských zařízení, obce, školské úřady, Česká školní inspekce a Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy se staly na základě uplatňování principu subsidiarity svébytnými subjekty řízení a státní správy ve školství. Změny nastaly i v oblasti působnosti nových samosprávných orgánů, kde byla posílena pravomoc obcí a rodičů jako rovnocenných sociálních partnerů škol. Ve shodě s nově přijatým odvětvovým řízením byl rozhodující podíl na řízení a správě v resortu školství svěřen od počátku 90. let do působnosti ústředních orgánů ve školství, kterými jsou Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, jím řízené školské úřady a Česká školní inspekce.

Ministerstvo školství jako ústřední orgán ve školství ve smyslu zákona o státní správě a samosprávě ve školství řídí výkon státní správy a vytváří podmínky pro realizaci cílů vzdě-

lávání a výchovy. V rámci své činnosti nezajišťuje pouze tvorbu koncepcí a strategie školské politiky státu a příprav příslušných legislativních norem, ale převážná část aktivit tohoto ústředního orgánu byla orientována na výkonné řídicí činnosti. MŠMT ČR kromě jiného vykonává správu státních středních a speciálních škol, je jejich přímým zřizovatelem, vytváří jejich síť a jmenuje do funkcí ředitele škol. Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR zajišťuje i další početné operativní úkoly v oblasti financování a materiálního zabezpečení školství, personální politiky, investic a na úseku sociální péče, tělovýchovy a sportu.

Důležitým orgánem v oblasti kontroly kvality vzdělávání a metodického vedení škol je Česká školní inspekce, která věnuje pozornost činnosti základních, středních a vyšších odborných škol i předškolních a školských zařízení. Ve smyslu zákona kontroluje především výsledky vzdělávací činnosti, personální a materiální podmínky výchovně vzdělávací činnosti, efektivitu využívání hospodářských prostředků a dodržování obecně závazných předpisů v oblasti školství.

Na úrovni ústředního řízení a správy školství plní svou kontrolní a iniciační funkci orgán Parlamentu ČR – Výbor pro vědu, vzdělání a kulturu. Na půdě Senátu se problematice školství věnuje Výbor pro lidská práva, vědu a vzdělávání. Při vedení MŠMT ČR působí četné poradní sbory, v nichž jsou zastoupeny různé zájmové organizace, profesní sdružení a iniciativy učitelů, rodičů a dalších sociálních partnerů reprezentovaných mimo jiné i odborovými svazy učitelů a zaměstnanců školství.

Po roce 1990 došlo u většiny škol, předškolních a školských zařízení k výraznému posílení jejich pravomocí. Oproti stavu před rokem 1990 získaly školy možnost nejen samostatného hospodaření, ale značnou volnost v dalších otázkách personální politiky, správního řízení a do určité míry i v oblasti řízení pedagogického procesu. Na ředitele škol byla přenesena plná odpovědnost za kvalitu a efektivitu pedagogického procesu a postupně i za finanční hospodaření školy, přijímání a propouštění učitelů a vztahy s obcí a veřejností. Většina škol se stala samostatnými právními subjekty a jako zcela nezávislé právní subjekty vystupují i všechny privátní a církevní školy. Po zrušení krajských správních orgánů v roce 1990 se staly v oblasti školství spojovacím článkem mezi centrálním úřadem a školami nově vybudované okresní správní orgány – školské úřady, nezávislé na všeobecné státní správě (okresních úřadech) a byly řízeny přímo MŠMT ČR. Školské úřady jsou svým posláním, funkcemi a strukturou od samého počátku zaměřeny převážně na ekonomicko-finanční, pedagogicko-organizační a správní úkoly. Tyto úřady vykonávají správu předškolních zařízení a základních a středních škol v následujícím rozsahu a podle zásad stanovených ministerstvem školství:

- (1) zařazují do sítě zejména základní školy zřizované obcemi a dalšími subjekty (nadacemi a privátními osobami) a samy zřizují některé školy a školská zařízení;
- (2) rozepisují finanční prostředky školám a školským zařízením;

- (3) přijímají opatření na základě výsledků školní inspekce a jmenují a odvolávají ředitele základních škol a předškolních zařízení;
- (4) poskytují metodickou pomoc a různé služby školám a školským zařízením převážně v ekonomicko-finančních a právních otázkách, mnohdy i na smluvním základě.

Situaci ve školství po 1.1.2001 je řešena novelou č. 132/2000 Sb., kterou se mění zákon č. 564/1990 Sb., o státní správě a samosprávě ve školství. Ve smyslu nově přijatého zákona o změně a zrušení některých právních norem souvisejících se zákonem o krajích, zákonem o obcích, zákonem o okresních úřadech a zákonem o hlavní městě Praze bude působnost školských úřadů nahrazena od ledna roku 2001 v oblasti školství orgány příslušného kraje v přenesené nebo přímé působnosti. V souvislosti s reformou veřejné správy a vznikem samostatných územně správních celků v rámci jednotlivých krajů na podkladě zákona o krajích obdobně dochází s účinností od 1. ledna 2001 k radikálním změnám nejen ve školském zákonu, ale i v zákonu o státní správě a samosprávě ve školství, kterým je odpovědnost za zřízení škol, jejich finanční zabezpečení a strukturu školského systému v rámci regionu přenesena na 14 samostatných krajů. Ve smyslu nově přijatých právních norem pak kraje v samostatné působnosti zřizují a zrušují předškolní zařízení, základní a střední školy, odborná učiliště, vyšší odborné školy a školská účelová zařízení jim sloužící. Jednotlivé kraje pak v samostatné působnosti budou spravovat školy a školská zařízení zejména tím, že budou zabezpečovat investiční výdaje a neinvestiční náklady kromě mzdových prostředků, učebnic, školních pomůcek a potřeb hrazených státem ze státního rozpočtu. Do oblasti povinností krajských orgánů bylo svěřeno i jmenování a odvolávání ředitelů škol a školských zařízení (se souhlasem MŠMT ČR), zabezpečení vyučování a výchovy v jiném než českém jazyce a přijímání opatření na základě výsledků školní inspekce ve školách a školských zařízeních, které kraje zřizují. Do působnosti nově koncipovaných orgánů krajů byla obdobným způsobem svěřena odpovědnost za zpracování a realizaci dlouhodobých záměrů v oblasti vzdělávání a rozvoje výchovně vzdělávací soustavy na území daného regionu, které by měly vycházet z dlouhodobé koncepce a záměrů MŠMT ČR.

Důležitým článkem veřejné správy a samosprávy ve školství jsou i nadále obce (obecní úřady a zastupitelstva) jako zřizovatelé škol, které jsou zákonem o státní správě a samosprávě ve školství zavázány vytvářet podmínky pro plnění povinné školní docházky a zajišťují i některé další úkoly. Ve smyslu tohoto zákona obce zřizují a po hospodářské stránce spravují předškolní zařízení a základní školy, ve větších obcích zabezpečují stravování žáků a péči o žáky nižších ročníků v mimoškolní době aj. Spolu s povinnostmi uplatňují obce i své zájmy a zájmy svých občanů – rodičů, pokud jde o kvalitu vzdělávání na školách, které zřizují. Ve větších obcích byly ve smyslu zákona zřizovány školské komise, volené obecním zastupitelstvem s dvoupětinovým zastoupením zástupců škol a pedagogických pracovníků. Obdobnou funkci na jednotli-

vých základních a zejména středních školách plní rady škol, které jsou samosprávným orgánem školy tvořeným nejen zástupci pedagogických pracovníků, rodičů, ale i studentů. Největší počet základních škol spravují právě obce, které zabezpečují investiční a provozní výdaje základních a mateřských škol a podílejí se na celkových nákladech na mateřské školy 37,6 % a na základní školy 35,2 %. Zřizovatelem většiny středních škol všech typů je do zřízení územně správních celků MŠMT ČR. Po zřízení vyšších územně správních celků budou do působnosti těchto orgánů svěřeny nejen zřizovatelské funkce vůči všem základním a středním školám, ale i působnost v jejich financování a investičním rozvoji.

Ekonomický a sociální vývoj v České republice

Ekonomická transformace české společnosti je založena na postupné deregulaci a privatizaci ekonomiky a přebudování daňového systému. Opatrnou měnovou a rozpočtovou politikou, jejíž součástí byla i deregulace cen a mezd, se v posledních 10 letech dařilo udržet makroekonomickou stabilitu, spočívající v nízké míře inflace a relativně nízké nezaměstnanosti (do 10 %). V roce 1999 byl částečně překonán hospodářský pokles několika předchozích let, který Česká republika zaznamenala v důsledku ekonomických proměn od roku 1990. Hrubý domácí produkt vzrostl v polovině 90. let o 3,5 %. Jeho objem na obyvatele činil v roce 1995 celkově 3650 USD, což byla zhruba polovina hodnoty dosahované v Řecku a Portugalsku, kde byl tento ukazatel ze zemí Evropské unie nejnižší. V roce 1995 se také zvýšily přímé zahraniční investice do České republiky, které dosáhly 863,5 milionu USD. Po propadu v předcházejících letech vzrostl i objem zahraničního obchodu. Obchodní bilance se však vyvíjí od roku 1995 nepříznivě, přičemž platební situace zůstává pozitivní. Kromě zlepšení mezinárodních ekonomických podmínek se projevila důvěryhodnost ČR v mezinárodních ekonomických vztazích. V oblasti vnějších vztahů jsou dnes hlavními úkoly zejména rychlý vývoj k zapojení ČR do Evropské unie, prohlubování a rozšiřování Středoevropské zóny volného obchodu (CEFTA) a dosažení vnější směnitelnosti měny.

Vlivem ekonomických proměn došlo ve společnosti ke změnám ve struktuře zaměstnanosti ve směru zvýšení podílu zaměstnanců pracujících ve službách a snížení podílu pracovníků v zemědělství a v průmyslové výrobě. V nově vytvořeném soukromém sektoru ekonomiky je dnes již zapojeno 69 % pracujících a očekává se, že po ukončení privatizace (do roku 2001) to bude kolem 75 %.

Počet ekonomicky aktivního obyvatelstva se v letech 1990–1998 snížil o téměř 650 tisíc a od té doby víceméně stagnuje. Hlavními důvody tohoto poklesu jsou odchod části pracujících do starobního důchodu, zapojení části pracujících do neformální ekonomiky a v určité míře i vzrůstající nezaměstnanost. Jednou z klíčových charakteristik české ekonomiky

Tabulka 1
Vývoj zaměstnanosti v % z celkového počtu pracujících v soukromém sektoru v letech 1990–1998

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
7,0 %	18,8 %	31,1 %	46,9 %	55,0 %	64,0 %	67,6 %	68,3 %	69,2 %

Pramen: Český statistický úřad, 1998

na počátku 90. let byl velice nízký stupeň nezaměstnanosti. V tomto ohledu byla Česká republika prakticky v unikátní situaci ve srovnání se západní Evropou i s ostatními zeměmi střední a východní Evropy. Četnými ekonomy byla tehdejší situace přirovnávána k plné zaměstnanosti, i když existovaly regionální a sociální rozdíly s maximální mírou nezaměstnanosti nad 6 % na severovýchodní Moravě a s více než 10 % nezaměstnaností u osob se základním vzděláním. Naopak hlavní město Praha vykazovalo na počátku 90. let méně než 0,3 % nezaměstnanost. V druhé polovině 90. let ovšem došlo k postupnému nárůstu nezaměstnanosti, která v roce 1999 vzrostla na 8,1 % a v současné době dosahuje v průměru 8,7 %, přičemž v některých regionech míra nezaměstnanosti dosahuje téměř 20 % a experty pro otázky etnických menšin je udávána téměř 90% nezaměstnanost romského etnika.

modernizaci výroby, která není v řadě případů schopna obstát v konkurenci zahraničních a mezinárodních firem, jejichž účast v posledních letech v České republice výrazně poklesla. V tomto smyslu se plně potvrdil předpoklad řady zahraničních expertů, že některé výše uvedené faktory těsně související s kontextem transformace hospodářství jsou důvodem současného růstu nezaměstnanosti zejména v méně průmyslových oblastech a regionech státu, kde dochází k útlumu dříve státem dotovaných průmyslových odvětví a oborů (důlní a hutní průmysl, chemická a elektrotechnická výroba v severočeském a v severomoravském regionu).

V prvé polovině roku 2000 došlo k částečnému oživení ekonomiky, zároveň větší počet pracovních příležitostí v zemědělství, lesnictví a stavebnictví zapříčinily pokles nezaměstnanosti. Míra nezaměstnanosti se od květnu roku 2000

Tabulka 2
Úroveň nezaměstnanosti v České republice v letech 1990–1998

1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
3,2 %	4,1 %	2,6 %	3,5 %	3,2 %	2,8 %	2,7 %	3,8 %	5,3 %

Pramen: Český statistický úřad, 1998

Proporce nezaměstnanosti odpovídající různým úrovním vzdělání uchazečů o zaměstnání byly koncem roku 1998 následující:

- Nezaměstnaní občané jen se základním nebo nedokončeným základním vzděláním 18,4 %
- Nezaměstnaní občané s odbornou kvalifikací, ale bez úplného středoškolského vzdělání 5,9 %
- Nezaměstnaní občané s úplným odborným středoškolským vzděláním 3,6 %
- Nezaměstnaní občané s úplným všeobecným středoškolským vzděláním 6,3 %
- Nezaměstnaní občané s vysokoškolským vzděláním 2,8 %

Podle očekávání lze zaznamenat nejvyšší stupeň nezaměstnanosti u části populace s nejnižší úrovní vzdělání a kvalifikační odborné přípravy, zatímco nezaměstnanost osob s plným středoškolským a vysokoškolským vzděláním se pohybuje pod celonárodním průměrem (s výjimkou absolventů gymnázií a středoškolského oboru management vyučovaného na některých středních odborných školách, jejichž míra nezaměstnanosti se pohybuje nad národním průměrem). Počáteční nízká nezaměstnanost byla vysvětlována předpokládanou flexibilitou trhu práce, vysokou absorpční kapacitou nového soukromého sektoru (zejména v obchodu a službách) a absencí větších sociálních konfliktů. Postupný nárůst nezaměstnanosti je naopak ovlivňován velmi nízkou produktivitou práce zejména ve výrobní sféře a předcházející nedostačnou nebo nedokončenou restrukturalizací části průmyslu, která u mnoha podniků vedla k výrazné platební neschopnosti a ke snaze snížit výrobní náklady výraznou redukcí méně kvalifikovaných zaměstnanců a administrativních pracovníků. Poměrně veliký pokles zaměstnanosti je současně přičítán i omezené dostupnosti investičních fondů s výhledem na

postupně snižuje v každém měsíci o 0,3 %. Počet nezaměstnaných na úřadech práce tak klesl již čtvrtý měsíc po sobě a snížil se o více než sedmnáct tisíc. S větší výkonností tuzemských podniků souvisí i nárůst počtu pracovních míst v polovině roku o 3600. Na vytváření pracovních míst se významně podílí i zahraniční kapitál. Jen za 1. čtvrtletí roku 2000 investovaly zahraniční firmy v ČR téměř čtyřicet miliard korun, které vedly v roce 1999 k vytvoření 5280 přímých pracovních míst. Výrazně vyšší příliv zahraničních investic vytváří perspektivu dalších 8629 nových pracovních míst v průběhu následujících tří let. Snahou vlády je v současné době přilákat zahraniční investory zejména do oblastí sužovaných vysokou nezaměstnaností, tzn. především do severních Čech a na severní Moravu. Na vytvoření jednoho pracovního místa v těchto regionech proto dostávají investoři pobídku ve výši 200 000 korun. Vyhledy do budoucnosti pro sever České republiky nejsou však příliš povzbudivé, neboť během tří let přijde v hutnickém průmyslu o práci až 20 000 zaměstnanců. Ztráta práce se však nevyhne kvůli útlumu těžby hnědého uhlí ani severním Čechám, přestože průmyslová

výroba v polovině roku 2000 vzrostla proti roku 1999 o 7,4 procenta a produktivita práce se zvýšila o sedm procent.

Na rozdíl od ekonomické reformy, jejíž hlavní kroky již byly uskutečněny, je sociální reforma české společnosti teprve na počátku. Budoucí systém sociálního zabezpečení má podle záměrů Ministerstva práce a sociálních věcí spočívat na třech pilířích: sociálním pojištění, sociální pomoci a sociální podpoře, přičemž konstrukce sociálního zabezpečení bude založena na sociálních dávkách životního minima. Tento systém sociální péče, který má vést k větší adresnosti státní sociální politiky, na rozdíl od její plošné aplikace v minulosti, vychází z potřeby úsporného nakládání s omezenými sociálními prostředky a je založen na filozofii, že sociální zabezpečení nemá neodůvodněně oslabovat rozdíly v příjmech obyvatelstva. Vládou je připravováno snížení daně z příjmů právnických i fyzických osob a současně probíhá postupná deregulace sociálně citlivých cen: nájemného, elektřiny, topení, tarifů v autobusové a železniční dopravě aj.

Na sociální podmínky obyvatelstva mají značný vliv jeho příjmy. Zejména v posledních 5 letech se zvyšují rozdíly ve mzdách, které byly v minulosti velmi nivelizované, a to hlavně ve prospěch 10 % nejlépe placených skupin pracujících. Mzdovou diferenciací nejsilněji ovlivňuje rostoucí rozpětí mezd v nestátním sektoru, zejména v kombinaci s dosaženým vzděláním u ekonomicky aktivní části obyvatelstva. Daleko méně se již projevují rozdíly v příjmech obyvatelstva, které byly ještě na počátku 90. let výrazně ovlivňovány věkem a pohlavím zaměstnanců. Celkovou příjmovou úroveň obyvatelstva v posledních letech značně ovlivňují i vedlejší příjmy. Jako problematická byla sociální situace obyvatelstvem vnímána zejména v první etapě rychlejšího inflačního nárůstu v letech 1993–1994, stejně jako v posledních dvou letech, které jsou charakterizovány výrazným nárůstem nezaměstnanosti, finančními problémy v bankovním sektoru a trvalou deregulací cen nájemného, pohonných hmot, elektrické energie a spotřebního zboží na českém trhu. Teprve v druhé polovině 90. let došlo k postupnému vzrůstu reálné mzdy, která je ovlivněna stabilně nízkým růstem inflace zejména v posledních třech letech.

Tabulka 3
Vývoj reálných mezd obyvatelstva v letech 1991–1998

1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
-24,5 %	9,7 %	3,5 %	5,5 %	6,2 %	7,1 %	7,9 %	8,3 %

Pramen: Český statistický úřad, 1998

Změny v průběhu realizace transformačních změn lze spatřovat i ve zvyšující se návratnosti investic do lidského kapitálu. Rozdíly ve výdělcích mezi manuální a nemanuální prací a mezi osobami s vyšším a nižším stupněm vzdělání byly do roku 1990 velmi malé. Často byla manuální práce odměňována více než práce nemanuální a intelektuálně náročná, rozdíly mezi kategoriemi nezahrnovaly náklady na studium nebo příjem ušlý v důsledku předchozí školní a odborné přípravy

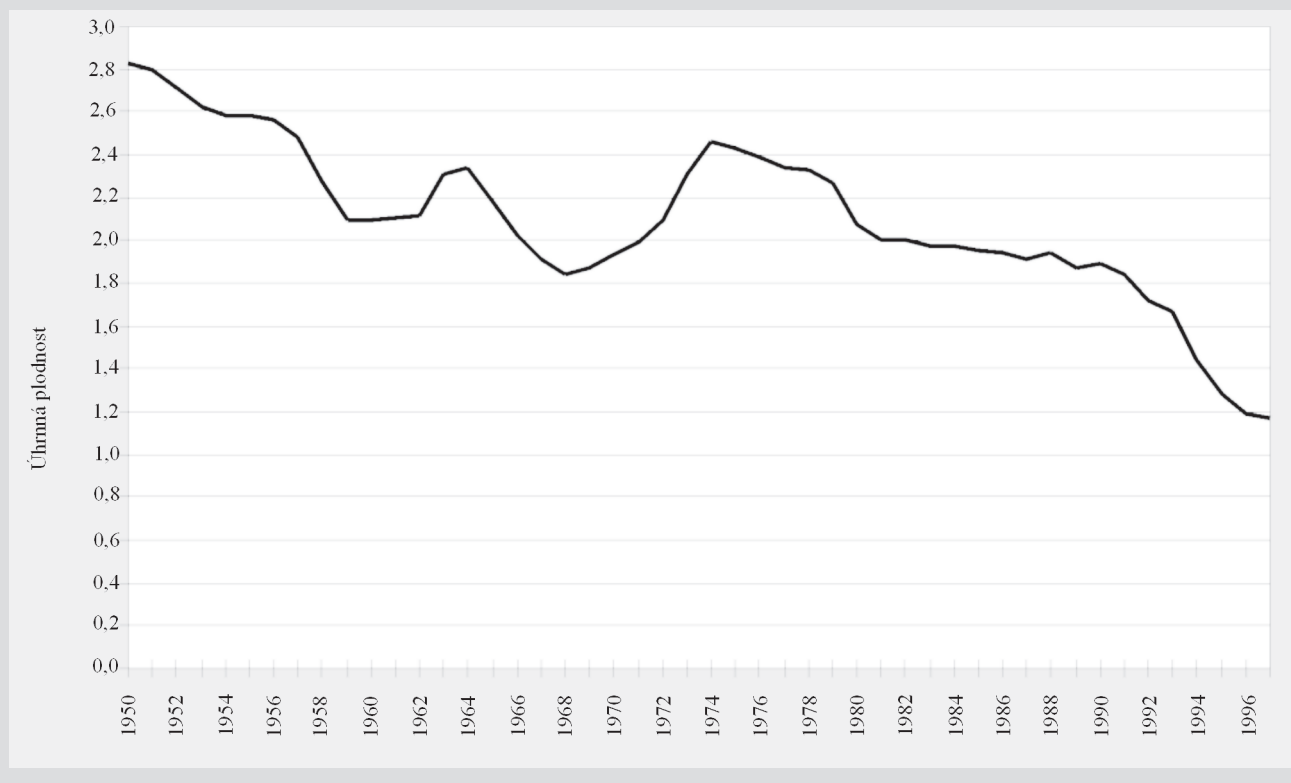
občanů. Tento jev byl extrémně vyjádřen například ve velmi nízkých průměrných mzdách lékařů, učitelů, inženýrů a v dalších intelektuálně vysoce náročných profesích ve srovnání s výdělky některých dělnických profesí. Ke změnám dochází až v posledních dvou letech, které jsou charakterizovány postupným nárůstem mezd lékařů a pedagogických pracovníků ve školství. Celkově lze však konstatovat, že růst mezd doposud závisí mnohem více na sektoru pracovních činností (veřejný vs. soukromý, terciární a nové služby vs. primární nebo tradiční sekundární sektory) než na délce vzdělávání a kvalifikační úrovni občanů České republiky. Vývoj trhu práce během posledních pěti let do jisté míry přispěl ke zvyšující se poptávce populace po vzdělání, stejně jako k rychle rostoucí nabídce pracovních příležitostí v oblasti vzdělávání a odborné přípravy. Zatímco před rokem 1990 byla délka profesní praxe hodnocena daleko významněji než délka vzdělávání, od roku 1995 lze zaznamenat opačný trend, tj. pokles významu praxe a vzestup v hodnotě vzdělání, a to zejména u pracujících žen. Obdobně lze konstatovat, že ve srovnání s rokem 1980 jsou skupiny obyvatelstva s vyšší úrovní vzdělání v roce 1998 odměňovány lépe.

Jedním z ukazatelů sociální úrovně obyvatelstva je nesporně i úroveň migrace. Základním vývojovým trendem vnitřní migrace v České republice je z dlouhodobého hlediska pozvolný pokles objemu stěhování obyvatelstva. Z hlediska věkové struktury se během 90. let snížila intenzita migrace zejména u mladých lidí ve věku 20–24 let, kteří jinak představují migračně nejmobilnější skupinu obyvatel. Nejvíce je dnes migračně ztrátové hlavní město, které sice disponuje volnými byty, avšak jejich finanční nedostupnost pro potenciální mladé rodiny s dětmi způsobuje, že přirozená migrační atraktivita hlavního města přestává v praxi fungovat. Od roku 1994 jsou nejvíce ziskové střední Čechy, kde nárůst migrujících mladých rodin s dětmi byl ovlivněn zejména poklesem hromadné bytové výstavby v hlavním městě a zároveň soustředěním individuální bytové výstavby do bezprostředního zázemí metropole. Do podobné situace se dostává vlivem nepříznivého stavu životního prostředí většina městských aglomerací. Nejvíce ztrácí okresní města s velikostí 50 až 100 tisíc obyvatel a vyšší regionální centra s počtem obyvatel nad 100 tisíc.

Demografický vývoj

Pro uspořádání i kvalitu předškolní výchovy jsou důležité mnohé makrostrukturální faktory. Jedním z nich je demografický kontext míry porodnosti a míry ekonomické aktivity zaměstnaných matek. Prudký zlom v demografickém chování populace České republiky po roce 1989 je charakterizován především poklesem porodnosti a poklesem sňatečnosti. Pouze třikrát došlo u nás od vyhlášení samostatnosti v roce 1918 k výraznému nárůstu počtu narozených dětí – tři roky po první světové válce, dále v roce 1946 a naposledy v roce 1974. Poslední příklad je vykládán většinou jako úspěch vládních pronatalních opatření přijatých začátkem 70. let. Dnes Česká

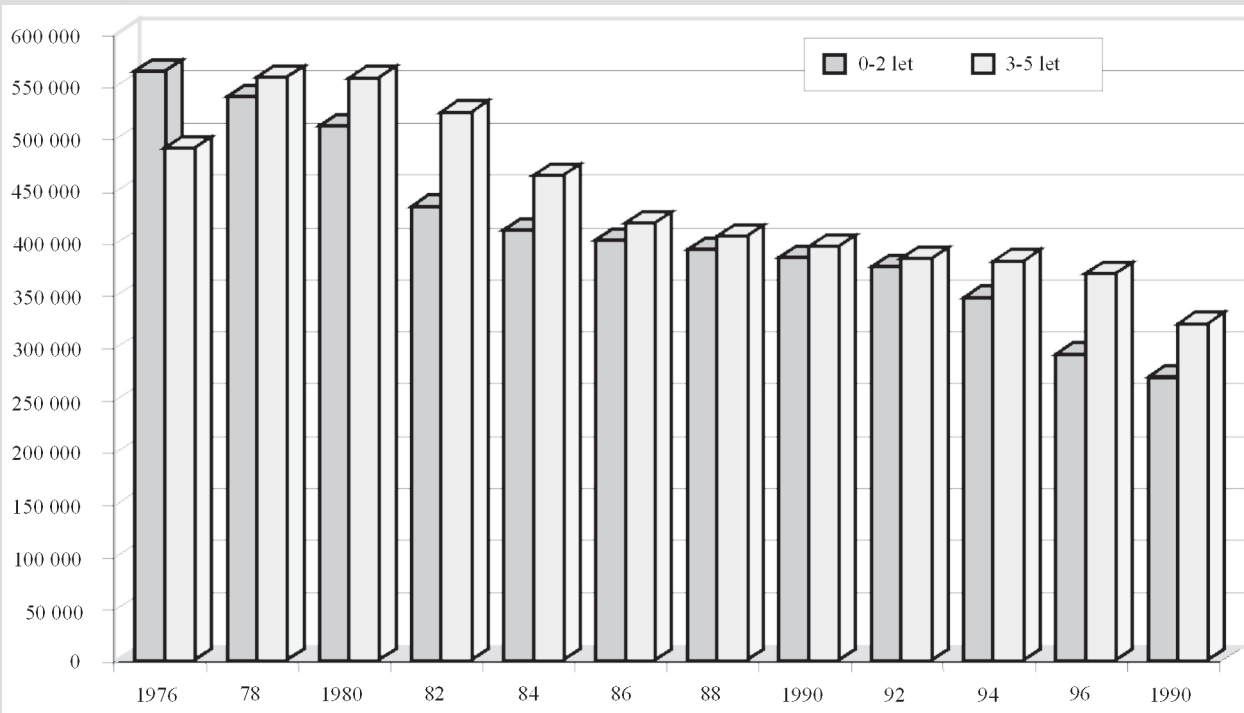
Obr. 1: Úhrnná porodnost v ČR v letech 1950–1997

republika prochází procesem rychlého a prudkého poklesu porodnosti. Již v roce 1994 se u nás živě narodilo 106 579 dětí, což je nejméně od roku 1785. V následujícím roce 1995 počet narozených poprvé nepřesáhl 100 tisíc a v roce 1996 dále poklesl na 90 446. V roce 1997 poprvé v 90. letech živě narozených nepatrně přibýlo (90 657).

Hodnotou úhrnné porodnosti (1,17) se Česká republika dostala nejen hluboko pod záchovnou hranici 2,1 dětí na jednu ženu, ale také mezi státy s nejnižší úrovní porodnosti. Prudký pokles porodnosti v České republice a v dalších postsocialistických zemích je analogií populačního vývoje v Itálii, Španělsku a Portugalsku osmdesátých let, kdy tamní porod-

Obr. 2: Počty dětí ve věku 0–2 let a 3–5 let v ČR v letech 1976–1998

nost klesla z vysokého evropského nadprůměru na konec evropského žebříčku. Přes výrazné snížení natality vzrostl počet dětí narozených mimo manželství. Jejich podíl byl v roce 1994 nejvyšší od roku 1918 a konečná hodnota v roce 1998 se pohybovala kolem 18 %. V České republice přibývá nejen dětí narozených ve svazku dvou partnerů bez předchozího formálního uzavření sňatku, ale také dětí narozených ženám bez stálého partnera. Úbytek narozených se tak koncentruje do klasických mladých rodin žijících v manželství. V tomto smyslu jde o zásadní změnu populačního klimatu, pokles zájmu o rodičovství a projev nižšího záměrně plánovaného počtu dětí v rodinách. Pro mladé manželské páry přestává být dítě a zejména více dětí preferovanou hodnotou. Vzhledem k obdobným zkušenostem z jiných evropských zemí lze tyto skutečnosti označit jako průvodní jev sociálně ekonomického transformačního procesu a tzv. druhého demografického přechodu, kterým naše společnost prochází. Z regionálního hlediska existují v České republice oblasti s dlouhodobě nízkými podíly dětí předškolního věku, dané relativně nižší úrovní porodnosti a vyšší intenzitou vystěhovávání zejména rodin v produktivním věku. Jedná se o většinu okresů středních a východních Čech. Na druhé straně relativně vyšší počet dětí předškolního věku je soustředěn v západních a v severních Čechách.

Rozkolísané počty dětí ve věku předškolní péče jsou nevýhodné z hlediska plánování počtu předškolních zařízení a také z hlediska přípravy a zaměstnanosti učitelek mateřských škol. Od roku 1983/4 počet mateřských škol u nás trvale klesá, takže v roce 1998 jich bylo zhruba 6000, tedy tolik jako v polovině 70. let. Avšak zatímco tehdy mateřské školy pojaly asi 70 % dětí příslušné věkové skupiny, v roce 1998 to bylo již 94 %. V tomto výsledku se odráží nižší absolutní počty dětí ve věku 3–5 let. Razantní úbytek dětí v průběhu 90. let zapříčiňuje také na první pohled patrnou diskrepanci mezi klesajícím počtem mateřských škol a zvyšujícím se podílem umístěných dětí v mateřských školách. Jelikož počet narozených se prudce snížil hlavně v polovině 90. let, lze očekávat, že v roce 2000 bude dětí ve věku předškolní docházky ještě méně. Pokud nebudou výrazně sníženy počty mateřských škol, nabídka může plně pokrýt poptávku nebo ji i převýšit. Nižší míry porodnosti a snižující se počty dětí v předškolním věku, jež jsou u nás charakteristické pro 90. léta, nemusejí nutně znamenat ohrožení samotné existence veřejné předškolní péče o malé děti. Mohou naopak znamenat, že investice, které stát do této péče vkládá, se budou moci přesunovat od kvantity k posilování kvality za předpokladu zachování alespoň základní dostupnosti předškolních zařízení z hlediska regionálního a sociálního.

Rodina a její změny

Z předchozího vymezení sociálního a demografického vývoje v České republice je patrné, že nositeli změn reprodukčního chování jsou především mladší generace mužů a žen, které odkládají sňatek do pozdějšího věku. Zároveň pokles úrovně

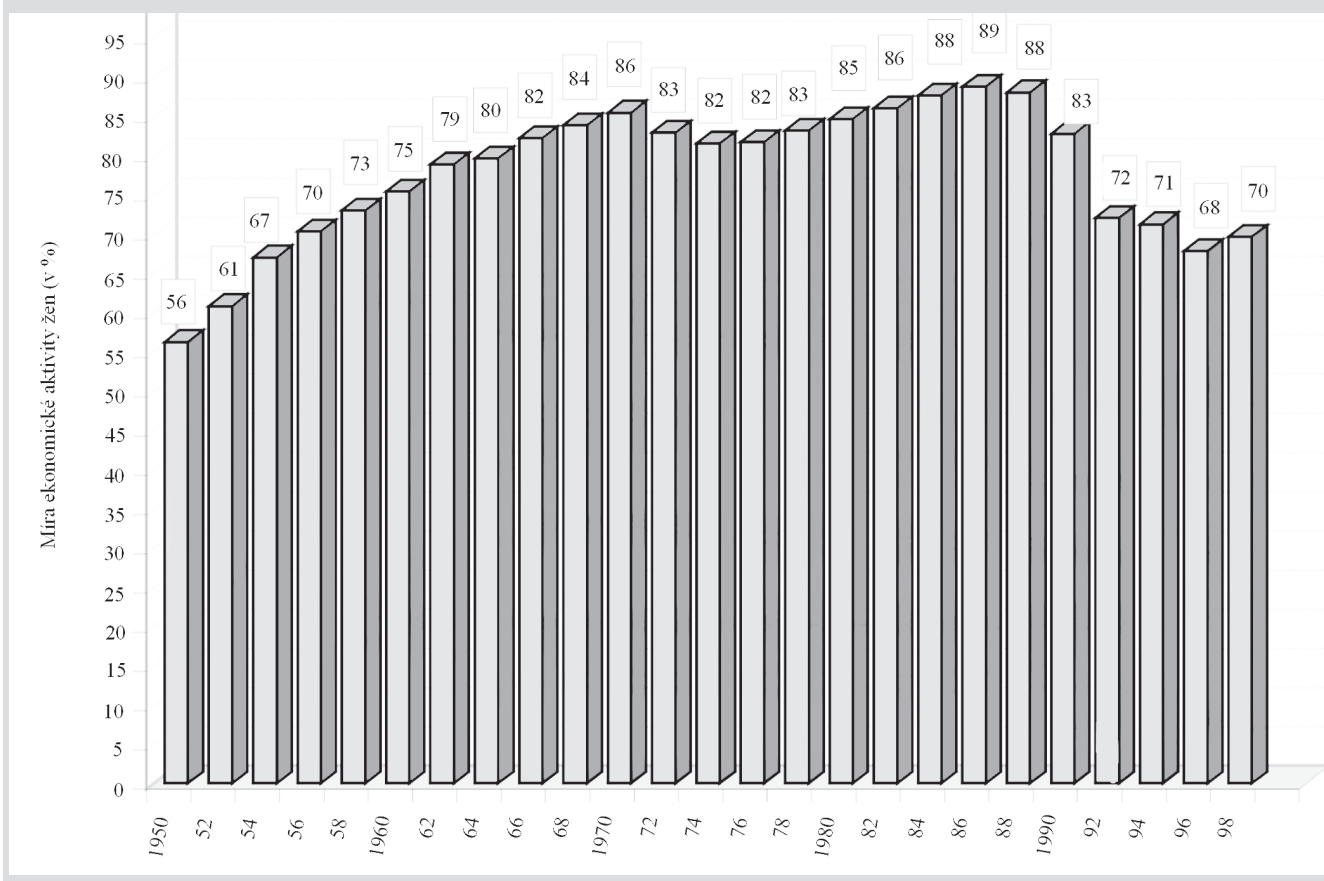
manželské plodnosti signalizuje, že mladí lidé odkládají nejen vstup do manželství, ale v rámci manželství i narození dětí. Mladí lidé žijící v manželství rovněž začínají více váhat s počtem druhého dítěte. Ve srovnání s rokem 1990, kdy se druhé dítě rodilo v průměru za 3,5 roku po prvním, se dnes délka intervalu prodloužila na 4 roky. Přesto je model dvou-dětné rodiny většinou mladých lidí jako určitý sociokulturní vzorec reprodukčního chování populace České republiky – na rozdíl od západoevropských zemí – nadále preferován. Jedním z významných faktorů stability současné rodiny a úrovně péče o děti předškolního věku v České republice je i míra rozvodovosti. Absolutní počet rozvodů se u nás po celé poválečné období zvyšoval; v roce 1990 poprvé jejich absolutní počet překročil 32 tisíc a v roce 1996 dosáhl svého historického maxima (33 113). Úroveň rozvodovosti podle věku je ovšem v 90. letech relativně stabilní a při maximu v roce 1996 nárůst zaznamenaly míry rozvodovosti v podstatě ve všech věkových skupinách. Současná rozvodovost v České republice patří v Evropě mezi nejvyšší. Hrubá míra rozvodovosti u nás vysoce překračuje evropský průměr a je nyní vyšší než v kterékoli západoevropské zemi. Negativním důsledkem vysoké rozvodovosti je vznik neúplných rodin, tvořených jedním z rodičů (převážně matkou) a nezletilými či závislými dětmi. Po roce 1990 následoval relativně prudký propad, který zatím přetrvává a znamená asi 70 % zaměstnanost žen v produktivním věku. Tato změna má několik příčin. Je to zejména větší procento nezaměstnaných žen, celkově vyšší počet osob zapsaných do škol vyššího vzdělávání a také možnost dřívějšího odchodu do důchodu.

Dalším faktorem, který sehrává významnou úlohu ve fungování rodiny jako primární instituce předškolní výchovy a v existenci a rozšíření veřejné předškolní péče, je zájem rodičů o umístění dětí v mateřské škole, jež vyplývá v našich podmínkách především z míry zaměstnanosti žen.

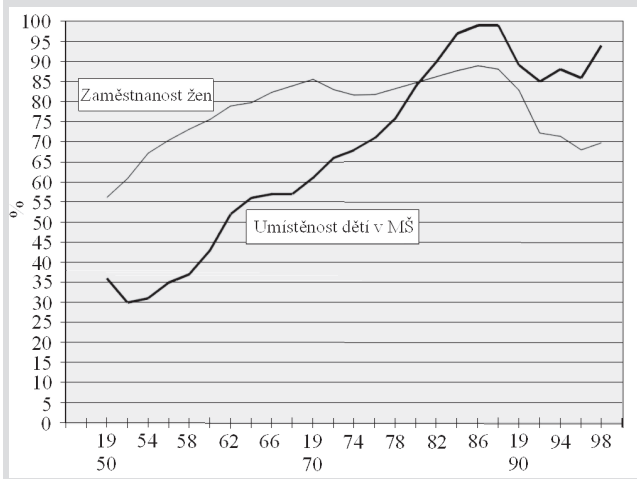
Z grafu je patrné, že zaměstnanost žen u nás vrcholila v polovině 80. let, kdy téměř 90 % žen v produktivním věku bylo zaměstnáno. S tím velmi dobře koresponduje také vysoké procento dětí umístěných do předškolních zařízení (konkrétně v letech 1984–1988 bylo 97–99 % dětí ve věku 3–5 let umístěno v mateřských školách).

Vysoká zaměstnanost žen není typická pouze pro Českou republiku, ale v podobné míře ji můžeme zaznamenat také v dalších vyspělých zemích. Poněkud odlišnou situaci zaměstnaných žen v ČR lze spatřovat ve skutečnosti, že převážná většina ekonomicky aktivních žen pracuje na plný pracovní úvazek, zatímco v jiných státech dosahuje tento počet zhruba poloviny ekonomicky aktivních žen. Důsledky pro péči o předškolní děti jsou zřejmé a znamenají mimo jiné vysoké procento dětí, jež jsou v mateřských školách umístěny celodenně. Tomu ostatně také odpovídá provoz českých mateřských škol, z nichž 96 % zajišťuje péči o děti předškolního věku v rámci celodenního provozu. Ve srovnání s předcházejícím obdobím je situace v podstatě stejná jako v 80. letech, kdy celodenní péči o předškolní děti zajišťovalo téměř 100 % mateřských škol.

Obr. 3: Míra ekonomické aktivity žen v ČR v letech 1950–1998 (v %)

Obr. 4: Zaměstnanost žen a umístění dětí v mateřských školách v ČR v letech 1950–1998

Postavení rodiny a její ochrana v právním rádu ČR

Rodina jako základní společenská jednotka představuje v České republice i nadále záruku vyvážených sociálně ekonomických vztahů a společenské stability. Proto i v období výrazných společenských a ekonomických změn po roce 1990 byl tento základní princip společenské kontinuity zakotven do zákona ústavního charakteru, kterým je *Listina základních*

práv a svobod jako jeden ze základních dokumentů ústavního systému ČR. Článek 32 tohoto dokumentu deklaruje, že:

- rodičovství a rodina jsou pod ochranou zákona a zvláštní ochrana dětí a mladistvých je zaručena,
- ženě v těhotenství je zaručena zvláštní péče, ochrana v pracovních vztazích a odpovídající pracovní podmínky,
- děti narozené v manželství i mimo něj mají stejná práva,
- péče o děti a jejich výchova je právem rodičů; děti mají právo na rodičovskou výchovu a péči, práva rodičů mohou být omezena a nezletilé děti mohou být od rodičů odloučeny proti jejich vůli jen rozhodnutím soudu a na základě zákona,
- rodiče, kteří pečují o děti, mají právo na pomoc státu.

Článek 32 tak vymezuje právní rámec ochrany a pomoci rodinám s dětmi a ukládá České republice, aby ve smyslu *Listiny základních práv a svobod* a mezinárodních smluv tvořila svojí národní legislativu. Neméně významný je článek 10 Ústavy ČR, který deklaruje, že ratifikované a vyhlášené mezinárodní smlouvy o lidských právech a základních svobodách, jimiž je náš stát vázán, jsou bezprostředně závazné a mají přednost před zákonem. Jednou z nesporně významných úmluv, jejímž obsahem je povinnost smluvních států vytvářet optimální podmínky pro život rodin s dětmi, zabezpečit dětem zvláštní právní ochranu a péči před narozením i po něm a přijímat opatření v nejlepším zájmu dětí a pro jejich blaho, je pak *Úmluva o právech dítěte*. Česká republika tento meziná-

rodně právní dokument světového významu ratifikovala v roce 1991. Ve smyslu těchto právních předpisů a dokumentů, jakož i dalších obecně závazných norem českého právního řádu, které státní orgány dotvářejí, vyplývá řada povinností, které mají svůj základ především v kvalitním právním systému a sociálně ekonomických podmínkách fungování státu.

V roce 1991 byl přijat zákon o životním minimu a zákon o sociální potřebnosti, v roce 1995 pak nový zákon o důchodovém pojištění a zákon o státní sociální podpoře, které řeší hmotné zabezpečení členů rodin s dětmi v různých sociálních situacích. Z pohledu těchto a dříve přijatých právních norem o sociálním zabezpečení jsou rodiny s dětmi a její jednotliví členové zabezpečeni:

- dávkami nemocenského a důchodového pojištění
- dávkami státní sociální podpory
- dávkami sociální péče.

Velmi významnou pomocí v systému sociální péče jsou zejména služby poskytované obyvateľstvu v rámci sociálního zabezpečení, kam patří zvláště dávky nemocenského pojištění poskytované rodinám s dětmi v předškolním věku, sociální dávky v podobě peněžité pomoci v mateřství a při ošetřování člena rodiny. Z dávek důchodového pojištění jsou velmi důležité pozůstalostní důchody (vdovský a sirotčí důchod). Za významnou změnu v hmotném zabezpečení rodin s dětmi je třeba považovat i přijetí zákona o státní sociální podpoře, který upravuje povinnost státu pomáhat rodinám s dětmi v podobě dávek státní sociální podpory. Těmito dávkami se stát podílí na krytí finančních nákladů u rodin s dětmi v případech, kdy je poskytnutí státní sociální podpory z hlediska sociálního a ekonomického potřebné. Dávky státní sociální podpory jsou přitom rozlišeny na dávky, které jsou poskytovány bez předběžného zkoumání finančních příjmů žadatele, a dávky vyplácené v závislosti na výši příjmu. Základním kritériem pro poskytování státní sociální podpory je aktuální sociální událost v jednotlivých rodinách a příjmová situace aktuálně potřebných rodin. Celá konstrukce dávek je pak odvozena od částek státem stanoveného životního minima, což je přiznaná hranice příjmu občana, pod níž nastává situace jeho hmotné nouze. Mezi dávky poskytované bez závislosti na příjmu patří rodičovský a zaopatřovací příspěvek a pěstounské dávky (příspěvek na úhradu potřeb dítěte, odměna pěstouna, příspěvek při převzetí dítěte do pěstounské péče a příspěvek na zakoupení motorového vozidla), v neposlední řadě pak dávky porodného a pohřebného. Mezi dávky vyplácené rodinám s dětmi v závislosti na příjmu rodičů patří zejména přídavek na dítě, sociální příplatek, příspěvek na bydlení a příspěvek na dopravu.

Z pohledu péče o děti předškolního věku má významné postavení rodičovský příspěvek, který je určen rodiči, který z důvodu osobní péče o malé dítě není výdělečně činný, popřípadě je jeho výdělečná činnost významně omezena. Náleží jednomu z rodičů, který celodenně, osobně a řádně pečuje aspoň o jedno dítě do 4 let jeho věku. Pokud je dítě dlouhodobě zdravotně postižené nebo dlouhodobě těžce zdravotně postižené, náleží tato dávka rodičům do 7 let věku dítěte.

V zásadě platí, že na rodičovský příspěvek má nárok rodič, který nemá v době péče o dítě nárok na příjem z výdělečné činnosti, ani nepobírá peněžité dávky nemocenského pojištění nahrazující příjem z výdělečné činnosti, hmotné zabezpečení v nezaměstnanosti nebo jiné dávky nahrazující finanční příjem. Z této zásady zákon připouští výjimky, kdy rodičovský příspěvek náleží jednomu z rodičů i v případě finančního příjmu z výdělečné činnosti a kdy dítě po určitou dobu, stanovenou zákonem, navštěvuje léčebné rehabilitační zařízení, jesle, mateřskou školu nebo jiné zařízení pro děti předškolního věku. Finančním přínosem pro rodiny s dětmi je obdobně i přídavek na dítě, který náleží všem nezaopatřeným dětem. K přídávku na nezletilé dítě se pak poměrně často vyplácí sociální příplatek, kterým se pomáhá rodinám s nízkými příjmy a který zohledňuje zdravotní postižení pečujících rodičů, osamělost rodiče nebo zdravotní postižení dítěte.

Jestliže finanční příjem rodiny v podobě příjmů z výdělečné činnosti, důchodu, nemocenských a státních dávek nestačí k zabezpečení rodiny, doplňují se příjmy rodiny podle zákona o životním minimu a zákona o sociální potřebnosti dávkami sociální péče odpovídající výši životního minima. Zde je zvláštní pozornost věnována nejen rodinám s malými dětmi, ale i rodinám s nezaopatřenými dětmi. Například u rodiče nebo osoby odpovědné za výchovu dítěte se pro účely poskytování dávek sociální péče nezkoumá možnost zvýšit příjem rodiny vlastním přičiněním, zejména vlastní prací, jestliže celodenně, osobně a řádně pečuje alespoň o jedno dítě do 4 let jeho věku nebo pečuje o dítě starší, které nemůže být umístěno v předškolním zařízení, pečuje o tři a více dětí, z nichž alespoň jedno je do 10 let věku a ostatní do 15 let věku či zajišťuje péči o dítě dlouhodobě těžce zdravotně postižené, které vyžaduje mimořádnou pozornost.

Při zabezpečení optimálních podmínek pro výchovu a péči o děti hrají významnou roli i služby sociální péče, jejichž právní postavení je upraveno v zákoně o sociálním zabezpečení a v prováděcích předpisech k tomuto zákonu. Ve smyslu citovaného zákona je státem stanoven systém sociálních služeb zahrnujících výchovnou a poradenskou péči, ústavní sociální péči, péči v účelových zařízeních sociální péče, pečovatelskou službu, mimořádné výhody pro občany těžce zdravotně postižené a bezúročné půjčky.

- *Výchovná a poradenská péče* tvoří těžiště sociální práce obcí a okresních úřadů a uskutečňuje se různými formami: např. individuálně orientované poradenství, odborné kurzy, besedy, přednášky, výchovně rekreační tábory a víkendové pobyty. Na tomto způsobu pomoci rodinám s dětmi se velkou měrou podílejí spolu s obcemi a okresy i nestátní organizace. K realizaci výchovné a poradenské péče zřizují obce, okresní úřady a nestátní subjekty různá zařízení. Nejrozšířenější jsou z tohoto spektra účelových zařízení především manželské a rodinné poradny, dále pak poradenská střediska pro drogově závislé, střediska volného času dětí a mládeže apod.

- *Ústavní sociální péče* je poskytována tělesně a mentálně

postiženým dětem a mládeži ve specializovaných ústavech sociální péče, které se zřizují v působnosti ministerstva práce a sociálních věcí. Ústavy tohoto zaměření jsou určeny k poskytování péče o mládež tělesně postiženou, mládež pro tělesně postiženou s přidruženým mentálním postižením, mládež tělesně postiženou s více vadami a mentálně postiženou mládež. Do ústavů sociální péče se umísťují děti a mládež na žádost rodičů, nebo na základě rozhodnutí soudu o nařízení ústavní nebo ochranné výchovy.

- *Péče v účelových zařízeních sociální péče* představuje pomoc rodinám s dětmi v manželských a rodinných poradnách, domovech pro matky s dětmi, stanicích pečovatelské služby a v zařízeních pro občany vyžadující zvláštní péči a pomoc.
- *Manželské a rodinné poradny* zřizují obce a okresní úřady pro plnění úkolů v poradenské a výchovné oblasti. Zaměřují se zejména na manželství ohrožená rozvratem, na úpravu vzájemných mezilidských vztahů rozvedených rodičů a jejich dětí, na péči rodičů o děti zdravotně postižené i na řešení mezigeneračních vztahů v rodinách s dětmi.
- *Domovy pro matky s dětmi* jsou zřizovány pro osamělé matky s malými dětmi nebo pro rodiče, kteří se ocitli v nepříznivé životní situaci. Domovy poskytují ubytování, výchovnou a poradenskou péči, popřípadě jiné sociální a vzdělávací služby zahrnující pomoc při zprostředkování zaměstnání, při umístění dítěte do předškolního zařízení a při řešení bytové situace. Domov pro matky s dětmi tím, že umožňuje společné bydlení zpravidla jednoho z rodičů s dítětem do 3 let jeho věku, plní i výchovné funkce. Domovy pro matky s dětmi jsou zřizovány obcemi, okresními úřady a nestátními organizacemi
- *Stanice pečovatelské služby pro děti* jsou určeny pro soustředěný výkon pečovatelské služby pro děti ve věku od 3 let do ukončení povinné školní docházky v případech, kdy rodiče nebo jiné osoby odpovědné za jejich výchovu o ně nemohou po přechodnou dobu pečovat. Ve stanicích pečovatelské služby se dětem poskytuje ubytování, stravování, zdravotní péče, výchova, pomoc při přípravě na školní vyučování, popřípadě též doprovod do školy nebo do školní družiny. Stanice pečovatelské služby zřizují obce, okresní úřady a nestátní organizace ve spolupráci s obcí nebo okresním úřadem.
- *Zařízení pro občany vyžadující zvláštní pomoc* (azylové domy, střediska sociální pomoci, domy na půl cesty) zřizují obce, okresní úřady a nestátní subjekty pro řešení situací, které nelze řešit ubytováním nebo umístěním do výše uvedených zařízení.
- *Pečovatelská služba pro rodiny s dětmi* je poskytována dětem, jejichž rodiče nebo osoby odpovědné za jejich výchovu nemohou o ně pro vážné překážky pečovat. Za vážné překážky se považuje zejména nemoc, rekonvalescence, lázeňská léčba, úmrtí nebo jiné náhlé odloučení jednoho nebo obou rodičů od dítěte nebo trvalé těžké zdravotní postižení rodičů, porod i šestinedělí při péči o tři a více dětí předškolního věku a ve výjimečných případech i nástup do

práce osamělého rodiče nebo jiné osamělé osoby odpovědné za výchovu dítěte, protože již vyčerpali podporu při ošetřování člena rodiny. Pečovatelskou službu zabezpečují ve své působnosti obce a okresní úřady, v mnoha případech je tato služba poskytována i nestátními organizacemi.

- *Mimořádné výhody pro těžce zdravotně postižené občany* jsou určeny občanům starším 1 roku věku trpícím těžkým zdravotním postižením, které podstatně omezuje jejich pohybovou nebo orientační schopnost.
- *Bezúročné půjčky* jsou sociální službou poskytovanou občanům, kteří se ocitli v nepříznivé životní situaci. O poskytnutí bezúročných půjček rozhoduje okresní úřad a půjčka se poskytuje v hotovosti nebo je vázána účelově poskytnutými prostředky.

Pomoc rodinám s dětmi a jejich ochrana (včetně ochrany dětí samotných) jsou zabezpečovány též v rámci systému sociálně-právní ochrany dětí. V prosinci roku 1999 přijal Parlament ČR zákon o sociálně-právní ochraně dětí, který v Československu existoval naposledy v letech 1952–1963, kdy byl přijat zákon o rodině. V rámci tohoto zákona o rodině byla upravena i sociálně-právní ochrana dětí a zákon o sociálně-právní ochraně byl zrušen. Vláda ČR přijala v roce 1995 usnesení, kterým uložila zpracovat novelu zákona o rodině a nový zákon o sociálně-právní ochraně dětí. Novela zákona o rodině nabyla účinnosti v roce 1998 a nový zákon o sociálně-právní ochraně dětí v roce 1999. Obě právní normy ve svém obsahu reagují především na *Úmluvu o právech dítěte* tak, aby národní legislativa vyhovovala této úmluvě, ale i dalším mezinárodním úmluvám, které ČR postupně ratifikuje. Do této kategorie spadá například *Haagská Úmluva o občanskoprávních aspektech mezinárodních únosů dětí*, *Haagská Úmluva o ochraně dětí a spolupráci při mezinárodních osvojeních*, *Evropská úmluva o osvojení* z roku 1967. Sociálně-právní ochranou dětí se podle nového zákona rozumí ochrana práva dítěte na příznivý vývoj a řádnou výchovu, ochrana oprávněných zájmů dítěte, včetně ochrany jeho jmění a působení směřující k obnovení narušených funkcí rodiny. Představuje zajištění práva dítěte na život, jeho příznivý vývoj, na rodičovskou péči a život v rodině, na vlastní identitu dítěte, svobodu myšlení, svědomí, náboženství, vzdělání, zaměstnání, ochranu dítěte před jakýmkoliv tělesným a duševním násilím, zanedbáváním, zneužíváním nebo vykořisťováním. Za dítě se pro účely sociálně-právní ochrany považuje dítě mladší 18 let a základním hlediskem při poskytování sociálně-právní ochrany dětí je nejlepší zájem a blaho dítěte, které nelze podřadit zájmům jiným (například zájmy rodičů, rodiny, jiných osob odpovědných za výchovu dítěte a zájmy státu). Působení orgánů sociálně-právní ochrany dětí však nenahrazují povinnosti a odpovědnost rodičů, pokud nejsou práva a vývoj dítěte ohroženy, nebo pokud rodiče pomoc nežadají. Zákon upravuje významné oprávnění každé osoby upozornit kterýkoliv z orgánů sociálně-právní ochrany na skutečnost, že došlo k závažnému porušení nebo zneužití rodičovské zodpovědnosti, že rodiče nemohou plnit povinnosti vyplývající z rodičovské zodpovědnosti, že se jedná o děti

ohrožené nebo narušené výchovou rodičů nebo zákonných zástupců. Velmi významné je ustanovení o oprávnění dítěte a rodičů požádat orgány a zařízení sociálně-právní ochrany dětí o pomoc a o povinnosti těchto institucí pomoc neprodleně poskytnout. Dítě, které je schopno formulovat své vlastní názory, má pak právo tyto názory svobodně vyjadřovat při projednávání všech záležitostí, které se ho dotýkají, a to bez přítomnosti rodičů nebo jiných osob odpovědných za výchovu dítěte. Vyjádření dítěte se při projednávání všech záležitostí, týkajících se jeho osoby, musí věnovat náležitá pozornost.

Sociální péče v České republice

Sociální péče a zabezpečení dětí předškolního věku je souborem právních, finančních a organizačních nástrojů a opatření, jejichž cílem je kompenzovat nepříznivé finanční a sociální důsledky různých životních okolností a událostí, ohrožujících sociální práva dítěte a jeho rodiny. V posledních letech se diskutuje o tom, že sociální péče by měla být chápána v daleko širším slova smyslu, tj. nikoliv jenom jako kompenzace ztrát, ale i ve vztahu k činnostem, které mohou zabránit vážným ztrátám na straně dětí a jejich rodin. Tendence k univerzálnosti schémat, dávek a služeb byla zvláště patrná po druhé světové válce, kdy byla sociální péče o dorůstající generaci uznána jako právní závazek státu vůči svým občanům na základě *Deklarace Mezinárodní organizace práce, Všeobecné deklarace lidských práv OSN* a dalších mezinárodních úmluv.

Pod vlivem neoliberálních a konzervativních politických stran se od roku 1992 začala v sociální politice prosazovat řada liberálních momentů. Koncept sociální reformy se začal omezovat na politiku sociálního zabezpečení a v jejím rámci vykrystalizovala koncepce tzv. „tří pilířů“ sociálního zabezpečení, ke kterým náleží:

- a) sociální zabezpečení, které bude zajišťovat péči o děti předškolního věku v obtížných životních situacích (invalidní a pozůstalostní důchody);
- b) státní sociální podpora z hlediska mateřství, výchovy dítěte¹⁾, invalidity, sociální prevence a sociálně právní ochrany dítěte;
- c) sociální pomoc, aktivovaná v situaci sociální nebo hmotné nouze rodiny dítěte, není-li rodina schopna či nemůže-li se o dítě postarat (zvláště dávky zajišťující příjem na úrovni uznaného životního minima a služby sociální péče).

Odpovědnost za poskytování sociálních dávek a služeb ve veřejném sektoru je v tomto smyslu svěřena do působnosti státních orgánů. Role podniků v poskytování sociálních dávek a služeb svým zaměstnancům a jejich rodinným příslušníkům se ve srovnání s dobou před rokem 1989 výrazně snížila. Významnou výjimku z tohoto pravidla pak tvoří bohaté nadnárodní a mezinárodní společnosti, jejichž sociální politika vůči zaměstnancům se podobá analogické praxi v západo-

evropských zemích. Firmy se částečně podílejí na poskytování zdravotních a sociálních služeb, které byly dříve monopolizovány státem. Kromě sektoru zdravotnických služeb se začíná působení trhu prosazovat i v některých oblastech sociální a zdravotní péče (domácí péče, ošetřovatelství, rehabilitace, sociální poradenství). Úhrady za poskytované služby jsou přitom hrazeny z veřejných rozpočtů, z parafiskálních fondů zdravotního pojištění i z prostředků soukromých osob. Státními orgány je postupně akceptován koncept občanské společnosti, podle kterého je činnost občanských sdružení a obecně prospěšných společností podporována a hrazena v rámci systému veřejných služeb. Neziskové organizace se značně angažují zejména v informačně poradenské oblasti péče, která je poskytována rodinám dětí předškolního věku. Za všechny lze uvést Informační centrum sociální práce YMCA, sdružení Handihelp a Sbor zástupců zdravotně postižených. Poradenství i sociální pomoc poskytují mladým rodinám s dětmi také různé církevní organizace, zvláště Česká katolická charita a Česká církev evangelická (Diakonie).

Ve shodě s kompetenčním zákonem je zdravotní institucionální péče o děti od narození do 3 let věku dítěte v působnosti resortu zdravotnictví; institucionální péče o děti od 3 do 18 let je v působnosti resortu školství a ústavy sociální péče pro děti od 3 let jsou v působnosti resortu sociálních věcí. Podle nadále platného zákona o péči o zdraví lidu z roku 1966 jsou resortem zdravotnictví zřizována pro děti do 3 let jejich věku zvláštní dětská zdravotnická zařízení, kterými jsou zejména jesle, kojenecké ústavy a dětské domovy. Metodickým pokynem Ministerstva zdravotnictví²⁾ jsou dále zřizovány dětské rehabilitační stacionáře, které poskytují komplexní a diferencovanou léčebně-preventivní, rehabilitační, sociální a psychologicko-výchovnou péči, která je poskytována dětem se zdravotním postižením zpravidla do 3 let jejich věku, ve spolupráci s resortem školství pak dětem do 6–7 let věku. Zdravotní péče je v těchto zařízeních poskytována v souladu se zákonem o veřejném zdravotním pojištění z roku 1997 a hrazena z prostředků zřizovatele, kterými jsou zpravidla okresní úřady a soukromé právní subjekty. Mezi ústavní zařízení patří i ústavy poskytující specializovanou péči dětem, jako jsou kojenecké ústavy, dětské domovy pro děti do 3 let jejich věku a dětské ozdravovny³⁾.

Zdravotní péče o všechny děti a mládež od narození do 18 let jejich věku je hrazena z prostředků veřejného zdravotního pojištění a zajišťována praktickými lékaři pro děti a dorost, u kterých jsou každé dítě či mladistvý v kmenové evidenci registrováni a v jejichž působnosti je současně preventivní a léčebná péče. Dispenzární pediatriká péče je pak poskytována všem dětem do jednoho roku jejich života a vybraným dě-

²⁾ Metodický návod Ministerstva zdravotnictví č. 36 z roku 1976.

³⁾ V současné době je diskutován věcný záměr zákona o zdravotní péči, který vypracovalo Ministerstvo zdravotnictví a který byl schválen vládou dne 31. 5. 1999. Ve věcném záměru zákona o zdravotní péči nejsou uvedeny jesle, jejichž počet se v poslední době silně zredukoval v důsledku působení řady sociálních a ekonomických faktorů (prodloužení mateřské dovolené do 4 let věku dítěte, klesající natalita, možnost přijímat výjimečně do mateřských škol i děti ve věku od 2 let apod.).

¹⁾ V rámci sociální podpory je poskytován rodičovský příspěvek, a to do 4 let věku dítěte nebo do 7 let věku dítěte, jde-li o dítě dlouhodobě postižené nebo dlouhodobě těžce zdravotně postižené.

tem od jednoho roku jejich věku, které trpí chronickým onemocněním nebo jsou ohroženy závažnými poruchami zdravotního stavu. Specializovaná zdravotní péče je zajišťována ve zdravotnických ambulancích a lůžkových zdravotnických zařízeních pro péči o děti a mládež.

Zdravotní péče o děti předškolního věku

Působnost školních lékařů byla v předchozích letech zrušena a přenesena na obvodní pediatry a zákonné zástupce dětí. Ve svém důsledku to přináší i jistá negativa spočívající zejména v nedostatečném přehledu o zdravotním stavu dětí. Sledování zdravotního stavu dětí je v kompetenci nejen pediatrů, ale i dalších specialistů, kteří vydávají potvrzení o zdravotním stavu dětí, nebo vydávají doporučení o způsobilosti dítěte k docházce do různých typů předškolních zařízení, včetně dětí se zdravotním postižením. Návštěvy dětských lékařů v předškolních zařízeních se většinou neprovádějí. Každé dítě je registrováno u svého praktického lékaře pro děti a dorost a ten zajišťuje komplexní péči o dítě ve spolupráci s jeho rodiči.

Léčebně preventivní péče o děti a dorost

Léčebně preventivní péče o děti má v České republice dlouholetou tradici. Začíná již v prenatálním a perinatálním období za spolupráce porodníků, genetiků a pediatrů. Prakticky všechny děti se rodí v porodnicích a jsou většinou ihned po narození vyšetřeny pediatrem; v případě potřeby je zahájena odpovídající neodkladná léčba. Během pobytu v porodnici jsou všechny děti screeningově vyšetřovány se zvláštním zaměřením na možný výskyt vrozené vady látkové výměny – fenylyketonurii a hypotyreózu – a očkovány proti TBC; provádí se rovněž screeningová vyšetření kyčelních kloubů. Na řadě pracovišť se zavádí netradiční – tzv. šetrné formy porodnické péče. Po propuštění z porodnice je novorozenec obvykle do 24 hodin navštíven dětskou sestrou a do konce prvního týdne vyšetřen dětským lékařem. Díky svému tradičnímu zaměření má současná pediatrie velmi dobře zavedený systém preventivních prohlídek, zaměřených na sledování všestranného vývoje dětí a imunizační program na základě očkovacího kalendáře. Komplexní preventivní prohlídky se v kojeneckém věku zaměřují na sledování vývoje délky a hmotnosti, zraku, sluchu, řeči, vývoje dentice, pohybového ústrojí, psychomotorického vývoje a funkčnosti rodiny. Podle výsledků vyšetření jsou ohrožené, chronicky nemocné či postižené děti zařazovány do dispenzárních skupin, ve kterých jsou zvýšeně sledovány dětským lékařem a příslušnými specialisty. Všeobecná zdravotní pojišťovna hradí preventivní vyšetření v průběhu prvního roku života dítěte. Následující preventivní prohlídky se konají v 18. měsíci, ve 3 letech a před vstupem do školy. Při tomto vyšetření je hlavně posuzována školní zralost dítěte. Preventivní charakter zdravotní péče se uplatňuje i v průběhu školní docházky dětí. Prohlídky se konají po nástupu do školy, v 9., 11., 13. roce věku a sledování je ukončeno výstup-

ní prohlídkou, při níž je posouzen celkový zdravotní stav dítěte s ohledem k profesní volbě jeho budoucího povolání. Komplexní léčebně preventivní péči o děti a dorost provádějí praktičtí lékaři pro děti a dorost. Tito lékaři zajišťují systematickou prevenci, diagnostiku, léčbu, dispenzarizaci a rehabilitaci; obdobně se zabývají psychosociálními problémy dětského a dorostového věku. V současné době pečuje jeden praktický lékař pro děti a dorost o zdraví přibližně 1100 dětí (registrovaných pacientů), a to na základě principu svobodné volby lékaře.

Dispenzární péče navazuje na preventivní prohlídky a zajišťuje komplexní péči o děti chronicky nemocné, děti s recidivujícím onemocněním, děti ohrožené a děti vybraných rizikových skupin. V dispenzární péči pediatrů je ročně sledováno více než 400 000 dětí, předmětem dispenzární péče je tedy zhruba každé páté dítě v České republice. Nejčastější příčinou dispenzarizace jsou onemocnění nervového systému a smyslových orgánů (tvoří asi třetinu případů), nemoci dýchací soustavy a ortopedické vady. Speciální skupinu dispenzarizovaných dětí pak tvoří děti s nejrůznějšími formami somatického postižení.

Současná transformace českého zdravotnictví ovšem přináší kromě pozitivních změn i některé závažné problémy, především v oblasti koordinace jednotlivých složek zdravotní péče a výměny informací a systematického provádění preventivních opatření (např. zrušením tzv. rajonizace lze předpokládat nižší proočkovanosť dětské populace).

Dětská úmrtnost a její nejčastější příčiny

Úmrtnost dětí ve věku od narození do 14 let postupně klesá od poloviny 70. let. V porovnání období od roku 1975 do roku 1998 došlo k patrnému poklesu úmrtnosti v této věkové kategorii na jednu čtvrtinu. Toto výrazné snížení je ovlivněno zejména mimořádným poklesem dětské úmrtnosti v novorozeneckém a kojeneckém věku. I v ostatních věkových skupinách dětského věku dochází k poklesu specifické úmrtnosti, který však není tak výrazný. Specifická úmrtnost ve věku od narození do 14 let poklesla zejména v posledních třech letech (v roce 1998 činila 46,1 úmrtí na 100 000 obyvatel daného věku), což představuje v porovnání s cílovou hodnotou roku 2000 (110 úmrtí na 100 000 obyvatel daného věku) dosažení cíle, který byl stanoven Světovou zdravotnickou organizací v rámci projektu „Zdraví pro všechny do roku 2000“. Nejčastější příčinou úmrtí u dětí do 1 roku věku jsou některé stavy vzniklé v prenatálním období, u dětí ve věku od 1 do 14 let jsou na prvním místě v příčinách úmrtí zejména traumatické úrazy a otravy, které mají za následek kolem 40 % úmrtí v tomto věku. Specifickou úmrtnost ve věku od 15 do 19 let charakterizují časté výkyvy. V roce 1998 dosáhla hodnoty 51,7 úmrtí na 100 000 obyvatel. V dorostovém věku jsou nejčastější příčinou dětských úmrtí vážná poranění a otravy, jejichž podíl na celkovém počtu zemřelých v tomto věku přesahuje 70 %.

Podle statistických dat z posledních let dochází v ČR od

roku 1993 k nárůstu vrozených vývojových vad, a to ve vztahu k počtu živě narozených dětí. Přes dosažené úspěchy v prenatalní diagnostice vrozených vývojových vad se tyto vady podílejí 25 % na celkovém počtu dětských úmrtí. Snižování počtu výskytu vrozených vývojových vad není problémem pouze zdravotnictví, na tomto trendu se nezbytně musí podílet i zlepšování životního prostředí, životního stylu, výživy a sociální situace celé populace. Výrazný pokles úmrtnosti v dětském věku je dále odrazem odborné péče o těhotné ženy především v prenatalním období (pravidelné prohlídky, vyšetřování ultrazvukem se zaměřením na prevenci výskytu vrozených vývojových vad, genetické vyšetření a zkvalitnění perinatální péče). Těhotným ženám, u nichž je očekáváno narození plodu s nízkou porodní hmotností, je poskytována mimořádná péče v perinatologických centrech, které mají krajskou působnost. Jedná se o pracoviště vybavená špičkovou diagnostikou a léčebnou technikou a vysoce erudovaným personálem. Na tato pracoviště úzce navazují specializovaná centra neonatální péče o nezralé novorozence či novorozence s nízkou porodní hmotností. I přes zkvalitnění ultrazvukové diagnostiky a genetických vyšetření je poměrně častý výskyt vrozených vývojových vad. Při diagnostikování vrozené vývojové vady, která by byla neslučitelná se životem, nebo by vedla k těžkému poškození dítěte, je rodičům doporučováno zvážit možnost umělého přerušení těhotenství na základě zdravotní indikace. V rámci prevence výskytu kongenitálních vad v rodinách s genetickou zátěží je prováděno podrobné genetické vyšetření, v případě výskytu neobvyklých vrozených vad je zajištěno vyšetření v zahraničí.

Dětská nemocnost a její příčiny

Zdravotní stav dětské populace v České republice se i přes kvalitní úroveň zdravotnické péče o tuto skupinu obyvatelstva výrazně nezlepšuje. Není patrný ani pokles nemocnosti dětí a mladistvých, neklesá ani počet dispenzarizovaných dětí. Naopak stoupá počet vrozených vývojových vad, alergických onemocnění včetně astmatických onemocnění, trvá nárůst onemocnění nervového systému. Za nejzávažnější příčiny tohoto stavu považujeme znečištěné životní prostředí, hlavně v průmyslových aglomeracích, a nesprávnou životosprávu. Poměrně značně stoupá i počet závažných dětských úrazů. Od roku 1990 se zvyšuje procento mladistvých, ale i dětí, které mají zkušenosti s tvrdými drogami nebo vykazují projevy zvýšené drogové závislosti. V populaci mladistvých rovněž stoupá nikotinismus a alkoholismus. Nezanedbatelnou roli na míře nemocnosti v dětské populaci má i sociodemografické prostředí. Extrémně vysoká nemocnost akutními respiračními onemocněními se vyskytuje zejména u dětí v předškolních dětských zařízeních. O dětské nemocnosti vypovídají statistické údaje o hospitalizaci a dispenzarizaci. Podíl dětských pacientů na celkovém počtu případů hospitalizace v roce 1998 činil 16,5 %. Nejčastější příčinou hospitalizace u dětí ve věku od narození do 1 roku jsou stavy vzniklé v prenatalním ob-

dobí, dále onemocnění dýchacích cest (8 %). Ve skupině dětí od 1 do 4 let a u dětí ve věku od 5 do 9 let jsou jednoznačně nejčastějším důvodem hospitalizace onemocnění horních cest dýchacích, které tvoří zhruba 40% podíl na dětské hospitalizaci. Následují dětské úrazy a otravy s podílem 12 %. U dětí ve věku od 10 do 14 let jsou na prvním místě traumatická poranění a dětské otravy (20 %). Na třetím místě jsou u všech dětí onemocnění trávicího systému. Nejčastěji jsou děti dispenzarizovány pro onemocnění CNS a smyslové vady, nemoci dýchací soustavy (1/5 připadá na astma bronchiale), dermatologická onemocnění a nemoci podkožního vaziva (zejména ekzémy). U dorostu je jako třetí v pořadí okruh onemocnění svalové a kosterní soustavy.

Péče o děti ohrožené a postižené

Nová společenská situace umožnila rozvoj aktivit občanských sdružení, církví a nadací, které tak vytvářejí daleko širší spektrum podmínek pro komplexní péči o postižené na základě jejich potřeb podle stupně a rozsahu postižení. V posledních 5 letech vznikla celá řada nových zařízení poskytujících komplexní péči (denní a týdenní pobyty postižených dětí), kde je ve zvýšené míře kladen důraz na zachování péče rodiny. V tomto smyslu se stávající zařízení liší od dřívějších omezených možností, kdy jediným řešením byl trvalý ústavní pobyt dítěte daleko od rodiny a domova. Mezi zvláštní zdravotnická zařízení v péči o dítě, která doplňují zařízení ambulantní péče poskytované v nemocnicích, patří zejména:

- dětská centra, která jsou určena pro poskytování zdravotní péče dětem týraným, ohroženým ve vývoji nebo zdravotně postiženým, přičemž rodinám těchto dětí dětská centra poskytují systematickou poradenskou péči;
- kojenecké ústavy, které jsou určeny dětem do jednoho roku, a dětské domovy pro děti do tří let věku, kterým poskytují zdravotní péči, včetně léčebné rehabilitace a zaopatření, kterým jejich rodiče nemohou nebo nechtějí poskytnout řádnou rodičovskou péči nebo kterým nelze zajistit náhradní rodinnou péči;
- dětské ozdravovny, které jsou určeny pro děti oslabené vlivem nepříznivého životního prostředí, nesprávného životního stylu a pro děti v rekonvalescenci, kterým poskytují dlouhodobou zdravotní péči preventivního a léčebného charakteru za účelem upevnění zdraví.

Financování zdravotní péče o děti

Preventivní a léčebná péče o děti a mladistvé je z převážné části hrazena z prostředků veřejného zdravotního pojištění podle zákona č. 48/1997 Sb., o veřejném zdravotním pojištění, v platném znění, na který navazují vyhláška č. 56/1997 Sb., kterou se stanoví obsah a časové rozmezí preventivních prohlídek a vyhláška č. 60/1997 Sb., kterou se stanoví nemoci, u nichž se poskytuje dispenzární péče. Součástí zdravotní péče poskytované dětem a mladistvým je očkování, které je

hrazeno z veřejného zdravotního pojištění a částečně státem. Za děti a mladistvé platí veřejné zdravotní pojištění stát. U zvláštních dětských zařízení (kojenecké ústavy a dětské domovy do 3 let věku) je zdravotní péče hrazena z rozpočtu zřizovatele. Z rozpočtu Ministerstva zdravotnictví jsou ve výjimečných případech částečně hrazeny operační výkony, které nelze v tuzemsku provádět. Jedná se především o transplantace orgánů a kostní dřeň u dětí a mladistvých, které jsou prováděny v zahraničí. V roce 1998 a 1999 bylo z rozpočtu MZ na tyto účely vydáno cca 19,020.000 Kč. Ze státního rozpočtu MZ dále dotuje vybrané projekty realizované v rámci *Národního programu zdraví* (1999 – 700 000 Kč) a v rámci protidrogové politiky státu (1999 – 20 mil. Kč) a obdobným způsobem dotuje nevládní organizace, které pracují s tělesně a duševně postiženými občany (1999 – téměř 160 mil. Kč).

Opatření ke snížení dětské úmrtnosti a nemocnosti

Cílem programu WHO *Zdraví pro všechny do roku 2000* v části zaměřené na děti a mladistvé je zlepšení jejich zdravotního stavu, což jim umožní růst a plný rozvoj duševního a sociálního potenciálu.

● Očkování

Očkování proti infekčním onemocněním je trvale nejúčinnějším a současně i neekonomičtějším opatřením, kterým lze zabránit vzniku vážných a život ohrožujících nákaz. V České republice očkování patřilo a nesporně bude patřit i v budoucnu mezi opatření, které je zaměřeno zejména na dětskou populaci. Díky očkování, jeho řádné kontrole a vysoké vakcinaci, která u nás dosahuje více než 95 %, se na území ČR podaří ročně zabránit vzniku více než 150 000 onemocnění a více než 500 úmrtí způsobených infekčním onemocněním. Rozsah a zásady povinné vakcinace jsou stanoveny vyhláškou č. 48/1991 Sb., o očkování proti přenosným nemocím. Úhrada očkování je zakotvena v zákoně č. 48/1997 Sb., o zdravotním pojištění. Zmíněná vyhláška stanovuje povinné pravidelné očkování dětí trivakcinou proti záškrtu, tetanu, dávivému kašli, trivakcinou proti spalničkám, zarděnkám a příušnicím a dále proti přenosné dětské obrně a tuberkulóze. Dále probíhají očkování mimořádná, prováděná u stanovených skupin dětské populace v důsledku aktuálního zhoršení epidemiologické situace, např. proti chřipce, očkování při úrazech, poraněních a nehojících se ranách, kam patří očkování proti tetanu, očkování proti vzteklině při pokousání nebo poranění zvířetem podezřelým z nákazy vzteklinou. Nad rámec očkování jsou dostupná další očkování hrazená pacientem nebo jeho rodiči, např. očkování proti klíšťové encefalitidě či meningokokové meningitidě apod. V současné době je připravováno rozšíření spektra povinného očkování novelizací vyhlášky č. 48/1991 Sb., o zavedení plošného očkování dětí proti Hemofilu Influenzae B a dvanáctiletých dětí proti virové hepatitidě B.

● Využívání nejnovějších technologických postupů při léčbě dětských pacientů.

V posledních letech pokračuje rozvoj řady vyšetřovacích metod, např. uvedením do provozu magnetické rezonance, přístroje speciálně určeného k vyšetřování dětských pacientů. Obdobně vznikají vysoce specializovaná centra pro léčbu dětských pacientů v oborech kardiologie, neurologie, traumatologie, perinatologie, onkologie. Značného pokroku bylo dosaženo v transplantologii dětí (provádějí se transplantace ledvin, srdce, plic a jater i u malých dětí). Zavedením nových léčebných postupů v onkologii dochází v posledních letech k postupnému snižování dětské úmrtnosti na zhoubné novotvary.

● Zlepšení služeb poskytovaných matkám v prenatálním období.

V prenatálním období je v případě fyziologického těhotenství každá těhotná žena opakovaně (10×) vyšetřena odborným lékařem v oboru gynekologie. U rizikových a patologických těhotenství je poskytována gynekologická péče daleko častěji dle potřeby a aktuálního stavu vývoje plodu. Ultrazvukové vyšetření u fyziologického těhotenství je prováděno zpravidla dvakrát (ve 20. a 32. týdnu), u rizikových a patologických těhotenství však daleko častěji. Četnost a obsah gynekologických prohlídek v prenatálním období jsou stanoveny vyhláškou č. 60/1997 Sb., o dispenzární péči. Tato péče je hrazena z veřejného zdravotního pojištění.

● Realizace preventivních programů a programů podpory zdraví a zdravého způsobu života.

Národní program zdraví ČR je vládním dokumentem, který byl zpracován na základě mezinárodního programu Světové zdravotnické organizace *Health for all*. Jeho cílem je dlouhodobé vytváření optimálních podmínek pro zlepšení zdravotního stavu obyvatelstva ČR. Je orientován zejména na prevenci onemocnění a zainteresování co nejširších vrstev obyvatel do péče o zdraví. K naplňování cílů programu přispívají projekty podpory zdraví, které jsou finančně podporovány ministerstvem zdravotnictví v rámci grantové politiky státu. Jejich posláním je příznivě ovlivňovat životní podmínky a výchovu dětí a jejich rodičů ke zdravému způsobu života v rodinách, v předškolních zařízeních (projekt *Zdravá školka*), základních školách (*Zdravá škola*), v obcích (*Zdravé město*), výrobních organizacích (program *Podpora zdraví na pracovištích*) a v jiných společenských a sociálních komunitách. Součástí prevence je i důraz na intenzivnější výchovu nejen široké veřejnosti (např. personálu školních stravovacích zařízení), ale zejména rizikových skupin, především předškolních a školních dětí, dospívající mládeže, těhotných a kojících žen. Cílem je zejména dosažení změny stravovacích návyků u dětí a dospělých a tvorba vhodného stravovacího režimu u dětí od předškolního věku. Na dětskou populaci jsou obdobně orientovány ozdravné projekty vycházející z *Národního programu zdraví*, jejichž součástí je:

- optimalizace pohybové aktivity u dětí a mládeže;

- prevence abusu drog a omezování kuřáctví, vzdělávací programy zaměřené na specifické cílové skupiny dětské populace;
- prevence dopravních úrazů a dětských otrav, která je zaměřena na protiuřazovou výchovu rizikových skupin dětí. V roce 1997 bylo při Ústavu veřejného zdravotnictví a preventivního lékařství 2. lékařské fakulty UK založeno Centrum epidemiologie a prevence dětských úrazů, jehož úkolem je sběr a analýza validních dat o úrazech, hodnocení epidemiologických studií a návrh účinných preventivních opatření.

● Organizace a řízení

V rámci nové organizační struktury Ministerstva zdravotnictví bylo ustaveno oddělení péče o matku a dítě, které je výrazem důležitosti věnované zdravotní problematice dětí a mládeže.

V souvislosti s reformou správy a samosprávy bude posílena úloha regionů, měst a obcí při realizaci preventivních a zdravotně výchovných opatření včetně vzdělávacích, sportovních, kulturních a dalších aktivit, ovlivňující fyzické a duševní zdraví dítěte a to v úzké spolupráci s regionálními orgány a nestátními neziskovými organizacemi působícími v oblasti problematiky dětí, mládeže a rodiny.

III.

KAPITOLA

Předškolní výchova, vzdělávání a péče v České republice a její institucionální struktura

Klíčové momenty v historickém vývoji, hlavní strategie

Ve vývoji předškolní institucionální výchovy je několik etap charakterizovaných důrazem kladeným buď na funkci sociální, či pedagogickou (výchovnou a vzdělávací). Institucionální výchova se začíná v českých zemích rozvíjet na přelomu 18. a 19. století. Vznik a rozvoj původně čistě sociálně pečovatelských institucí – opatroven, dětských zahrádek a mateřských školek pro děti pracujících matek je provázen postupnými snahami uplatnit vedle pečovatelské funkce i výchovně vzdělávací obsah. Kultivační a vzdělávací význam předškolních zařízení je postupně nadřazován jejich funkci pečovatelské, přičemž jsou jim připisovány i úkoly elementárního vzdělávání v oblasti trivie. V dalším vývoji během 19. století však v předškolních zařízeních začal nad systematickou výchovou a vzděláváním opět převažovat jejich sociálně pečovatelský charakter.

Skutečná historie mateřské školy jako instituce veřejné předškolní výchovy začíná školským zákonem z roku 1869, který umožňoval, aby při obecných školách vznikaly školy pro „opatrování, vychovávání a vyučování dětí, ke škole ještě nepovinných“. Následný ministerský výnos o mateřských školách a ústavech jim příbuzných (1872) rozlišuje tři instituce: mateřskou školu, opatrovnu a jesličky. Mateřské školy byly určeny dětem od tří do šesti let. Mateřským školám ukládá tato směrnice podporovat a doplňovat rodinnou výchovu, připravovat děti na školu a rozvíjet je po stránce tělesné, smyslové i duševní. Jsou zde stanoveny také cíle, metody a obsah vzdělávání pro mateřské školy. Jako základní prostředek stanovuje tento dokument hru a přiměřené zaměstnání, ale škol-

sky organizované vyučování trivia výslovně zakazuje. Opatrovny přijímaly také děti od tří let, na rozdíl od mateřských škol se zde děti nepřipravovaly na školu. Jesličky (ústavy ošetřovací) podléhaly zdravotním pravidlům a byly určeny dětem do tří let.

Významný úsek historie mateřské školy představuje reformní hnutí počátku 20. století prosazující nezbytnost respektovat potřeby dítěte a nutnost odstranit z prostředí i z programu mateřských škol školské způsoby organizace a práce (např. systém M. Montessori). V době mezi dvěma světovými válkami, kdy reformní hnutí v českých zemích vrcholilo, navštěvovalo mateřské školy přibližně 20 % příslušné populace.

Poválečné období a téměř celá druhá polovina 20. století vtiskly mateřské škole podobu určité sociální služby, státem poskytované zaměstnaným matkám, postupně však byl uznáván i jejich výchovný a vzdělávací význam. Nelze přehlédnout, že v období totalitního režimu byly mateřské školy určitým způsobem favorizovány, ať už z důvodu uvolnění ženské pracovní síly, či ve snaze zajistit si „ideologický“ výchovný vliv na dorůstající generaci. Faktem je, že od r. 1948 se podle zákona o jednotné škole (Zákon o úpravě jednotného školství č. 95/1948 Sb.) staly mateřské školy prvním článkem školské soustavy, i když nepovinným. Počet mateřských škol prudce rostl. Prostředky věnované státem na výstavbu předškolních zařízení byly značné. Předškolní zařízení pracovala podle jednotných osnov, které byly postupně upravovány a doplňovány.

Školský zákon z roku 1960⁴⁾ řadí mezi předškolní zařízení jakožto součásti jednotné školské soustavy jesle, mateřské školy, společná zařízení jeslí a mateřské školy a dětské útul-

⁴⁾ Zákon Národního shromáždění o soustavě výchovy a vzdělávání č. 186/1960 Sb.

ky. Změna nastala až v roce 1991, kdy předškolními zařízeními zůstávají pouze mateřská škola a speciální mateřská škola. Mateřské školy preferovaly kolektivní přístup, byly charakteristické vysokými počty dětí, jednotnými požadavky, povinnou účastí dětí na organizovaných činnostech a nedostatečnou citlivostí k jejich potřebám. Na druhé straně toto období přispělo i ke zkvalitnění péče o děti předškolního věku, zejména v oblasti zdravotní péče a prevence. Osnovy pro práci předškolních zařízení byly postupně nahrazovány „programy výchovné práce“ pro jesle a mateřské školy a doplňovány metodickými příručkami k jednotlivým „složkám“ výchovy. Od šedesátých let počet dětí v předškolních zařízeních narůstal tak, že v roce 1989 docházelo do mateřských škol 96 % dětí ve věku od 3 do 6 let, do jeslí pak téměř 20 % dětí ve věku od 6 měsíců do 3 let.

Předškolní výchova a vzdělávání po roce 1990

Dnešní podoba předškolní výchovy je výrazně ovlivněna politickými, ekonomickými i společenskými změnami, které v období po roce 1989 zasáhly celé naše vzdělávací prostředí. Proud plné svobody vzdělávání, tržních principů v uspokojování vzdělávací poptávky i ve financování, vyznačující se liberalismem a deregulací, vedl k postupné vnitřní reformě i v oblasti předškolní výchovy a vzdělávání.

Podařilo se prosadit resortní řízení, vzniklo alternativní školství. Byly vytvořeny podmínky pro rozvoj soukromých i církevních vzdělávacích institucí. Vznikají nové volnější a širší právní normy, objevuje se nová strategie v řízení předškolních zařízení. Proměnily se vazby mezi mateřskou školou a rodiči, správními orgány, centry dalšího vzdělávání, rozvinuly se vazby nové, např. ke sponzorům, k zájmovým organizacím apod. Vzniklo konkurenční prostředí, které se projevilo v nabídce různých vzdělávacích programů, v zaměření, koncepci i image předškolních institucí.

Jak hodnotí celkovou úroveň péče o předškolní děti v mateřských školách u nás učitelky MŠ a rodiče dětí, které navštěvují MŠ?

Výroky	Učitelky		Rodiče	
	ano	ne	ano	ne
1. Naše mateřské školy byly tradičně označovány za nejsilnější článek naší vzdělávací soustavy. Souhlasíte s tím, že je tomu tak dosud?	33	28	53	10
2. Obecně řečeno, naše mateřské školy poskytují všem dětem dobrou úroveň předškolní výchovy a vzdělávání.	85	2	70	6

Dopoečet do 100 % tvoří odpovědi těch, kdo s daným výrokiem neprojevili ani souhlas, ani nesouhlas.

Naše mateřské školy byly tradičně označovány za nejsilnější článek naší vzdělávací soustavy. Souhlasíte s tím, že je tomu tak dosud?

S tímto výrokiem souhlasilo 33 % respondentů z řad pedagogů, přičemž jejich věk, délka praxe ani vzdělání tento postoj nijak neovlivňovaly. Rodiče vyjádřili svůj souhlas v 53 %. Jejich odpovědi se lišily podle vzdělání matky (matky vyplnily 98 % dotazníků) tak, že matky s nižším vzděláním souhlasily s tímto názorem častěji než matky se vzděláním vyšším.

Obecně řečeno, naše mateřské školy poskytují všem dětem dobrou úroveň předškolní výchovy a vzdělávání.

Souhlas s tímto názorem vyjádřily častěji učitelky než rodiče (poměr souhlasných odpovědí byl 85 % : 70 %), zejména pak učitelky s delší praxí. Ve vztahu k jejich vzdělání není rozdíl nijak zvlášť významný. Matky se základním vzděláním souhlasily s tímto výrokiem častěji (v 84 %) než matky vysokoškolským vzděláním (v 59 %).

Období po listopadu 1989 přineslo kritiku dosavadní předškolní výchovy a vzdělávání, v některých případech až extrémní odmítání všeho, co dosud mateřskou školu charakterizovalo, včetně její přípravné funkce na povinné vzdělávání. Projevila se i snaha ponechat dítě předškolního věku výhradně péči rodiny. Po politických diskusích, které do jisté míry zpochybňovaly význam mateřské školy i její existenci a úlohu předškolního vzdělávání, se nakonec prosadil názor podporující především pedagogický význam předškolních institucí. Za hlavní funkci mateřských škol je považována funkce výchovná a vzdělávací, a proto předškolní vzdělávání dnes tvoří integrální součást vzdělávacího systému.

Současná struktura institucí předškolní výchovy a vzdělávání

Prodloužení mateřské dovolené až do 4 let věku dítěte se projevilo pozitivně tím, že zredukovalo jesle pro děti do 3 let spravované resortem zdravotnictví, které v současné době fungují v minimálním počtu na bázi soukromé, výjimečně obecní. Základními veřejnými předškolními zařízeními jsou mateřská škola a speciální mateřská škola pro děti zpravidla ve věku od 3 do 6 let. Speciální mateřská škola slouží dětem s mentálním, smyslovým či tělesným postižením, s vadami řeči, s více vadami, dětem zdravotně oslabeným. Děti s postižením mohou také být individuálně integrovány do běžných mateřských škol⁵⁾ nebo mohou docházet do speciálních a specializovaných tříd zřízených při běžných mateřských školách⁶⁾. Podle statistických údajů bylo ve školním roce 1998/99 v naší republice 6028 mateřských škol se 13 509 třídami, 302 856 dětmi a 24 484 učitelkami. (Pro srovnání: základních škol je 2740 a pracuje v nich 61 271 učitelů). Mateřské školy tak představují nejpočetnější skupinu škol. Stejně tak i učitelky mateřských škol patří k hojně zastoupené učitelské profese

⁵⁾ Na základě zákona 190/1993 Sb.

⁶⁾ Vyhláška MŠMT ČR č. 35/1992 sb., o mateřských školách

si. Hustota sítě mateřských škol po roce 1990 klesá, úbytek představuje asi 22 % z počtu mateřských škol před r. 1989. To je objektivně dáno celkovým úbytkem populace (za posledních deset let klesla natalita zhruba o jednu třetinu). Prodloužení mateřské dovolené také snížilo docházku tříletých dětí, zvýšení počtu odkladů školní docházky však tento úbytek v podstatě vyrovnává. Přesto nelze umístit všechny děti, jejichž rodiče o to požádají. Problémem jsou zejména venkovské mateřské školy v lokalitách s malým počtem dětí. Problém je částečně řešen spojováním mateřské a základní školy v jedné budově a pod společným vedením. Účast v předškolním vzdělávání je však u nás stále vysoká (v průměru 85,5 % dětí ve věku 3–6 let), v posledním roce před základní školou využívá tuto možnost 98,4 % dětí.

Tabulka 4
Složení dětí v mateřských školách podle věku v roce 1999–2000

	Počet dětí v mateřských školách	Procento dětí z populace příslušné věkové skupiny v mateřských školách	Počet dětí předškolního věku
3leté	59 829	66,5 %	89 951
4leté	84 986	89 %	95 497
5leté	104 240	98,4 %	105 911
6leté	25 899	21,5 %	120 200
Celkem *	249 055	85,5 %	291 359

* V celkovém součtu tabulky nejsou uvedeny počty dětí do 3 let a děti s odklady školní docházky; počty nezahrnují děti ve speciálních mateřských školách

Pramen: ÚIV, 1999

Tabulka 5
Mateřské školy podle zřizovatelů ve školním roce 1999–2000

Zřizovatel	Počet škol	Počet tříd	Počet dětí
Obec	5825	12 820	286 196
MŠMT	0	0	0
Církev	16	35	743
Soukromý	70	151	3253
Celkem	5911	13 006	290 192

Tabulka 6
Speciální mateřské školy podle zřizovatelů ve školním roce 1999–2000

Zřizovatel	Počet škol	Počet tříd	Počet dětí
Obec	27	67	793
MŠMT	188	489	5234
církev	4	6	53
soukromý	19	31	299
Celkem	238	593	6379

Zřizovatelem mateřské školy je zpravidla obec, může to být také církev nebo soukromý zřizovatel. Převážná většina mateřských škol je zřizována obcí, velká část z nich má právní subjektivitu.

Speciální mateřské školy zřizuje MŠMT, výjimečně obec (se souhlasem MŠMT ČR), speciální mateřské školy při zdravotnických zařízeních zřizuje školský úřad.

Státní a municipální politika předškolní výchovy, vzdělávání a péče a její specifika

Strategie státu vůči předškolnímu vzdělávání⁷⁾ se nachází v procesu transformace, což souvisí s vývojem a předpokládanými změnami celého školského systému. V roce 1999 byla k otázkám vzdělávání zahájena široká celonárodní diskuse. K veřejné diskusi byla předložena dva základní strategické dokumenty: *Koncepce vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy* a *Věcný záměr zákona o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a mimoškolním vzdělávání* (návrh nového školského zákona). Oba uvedené dokumenty vyjádřily podporu předškolnímu vzdělávání a posílení rozvoje této vzdělávací oblasti, patřící k hlavním záměrům vzdělávací politiky státu.

Kdo má zajišťovat péči o děti v předškolním věku?

Výroky	Učitelé		Rodiče	
	souhlas	nesouhlas	souhlas	nesouhlas
1. Zajištění veřejné předškolní péče pro všechny děti je povinností státu a obce.	84	4	78	7
2. O svoje předškolní dítě se musí postarat každá rodina sama.	23	45	26	48

Dopočet do 100 % tvoří odpovědi těch, kdo s daným výrokiem neprojevili ani souhlas, ani nesouhlas.

„Zajištění veřejné předškolní péče pro všechny děti je povinností státu a obce.“

Souhlas s tímto postojem vyjádřilo 84 % pedagogů a 78 % rodičů. Mladší učitelky a ředitelky souhlasily téměř všechny (95 %). Nejčastěji souhlasily ženy s výučním listem (83 %), relativně menší podporu našel tento názor u vysokoškolaček (72 %).

„O svoje předškolní dítě se musí postarat každá rodina sama.“

Tento výrok potvrdilo 23 % oslovených pedagogů a 26 % rodičů. U pedagogů se neprojevila závislost tohoto názoru ve vazbě na věk, délku praxe, stupeň vzdělání či funkci. Častěji souhlasily ženy s nižším vzděláním (34 %) než vysokoškolačky (23 %). Obecně lze říci, že tento názor nalézá v české veřejnosti relativně malou podporu, neboť mateřská škola je dnes běžnou součástí života většiny rodin s dětmi předškolního věku a obohacení výchovné péče rodiny odborně vedenou výchovou, vzdělávání a péčí ve vrstevnické skupině je pro současnou generaci dětí samozřejmostí.

⁷⁾ V nových dokumentech o vzdělávání je v ČR užíván pojem „předškolní vzdělávání“ s tím, že zahrnuje jak aspekty výchovné, tak i vzdělávací.

V další fázi byly připraveny sektorové studie, předložené jako podklady k diskusi o problémech v jednotlivých vzdělávacích sektorech. Diskuse s odbornou veřejností probíhala v prvních měsících r. 2000. Její výsledky byly zhodnoceny s tím, že mají sloužit k přípravě základního strategického dokumentu pro realizaci *Národního programu rozvoje vzdělávání v České republice*, který má být připraven do konce roku 2000 (tzv. *Bílá kniha*) a má vymezit celkový rámec vzdělávací politiky státu, dlouhodobé cíle i pořadí jejich důležitosti. Samozřejmě se týká i oblasti předškolního vzdělávání. Obsah tohoto dokumentu by měl vymezit budoucí postavení mateřské školy a funkci předškolního vzdělávání v systému celoživotního vzdělávání, určit kompetence a odpovědnost (státu, obcí, pedagogů apod.), a pomoci zajistit takový právní rámec, který by umožnil budoucí rozvoj této vzdělávací oblasti s ohledem na kompatibilitu se současným stavem i vývojovými perspektivami předškolního vzdělávání v zemích Evropské unie.

Hlavními tématy pro diskusi jsou:

- význam předškolního vzdělávání v rámci vzdělávacího systému
- přístupnost předškolního vzdělávání
- financování
- kurikulární projekt
- vzdělávání předškolních pedagogů

Výsledky diskuse vytyčily následující směr vývoje:

- Navrhuje se definovat předškolní vzdělávání jako součást vzdělávacího systému a formulovat jeho specifika v souladu s mezinárodní standardní klasifikací používanou v zemích EU, jako 0 – preprimární úroveň vzdělávání (návrh je dáván s vědomím, že používání pojmu „stupeň vzdělávání“ je pro předškolní vzdělávání podle definice věcného záměru zákona zřejmě nevyhovující).
- Každé dítě by mělo mít možnost naplnit své právo na předškolní vzdělávání – mělo by mít nárok se vzdělávat, nikoli povinnost; otázka vzdělávací povinnosti v posledním roce před základním vzděláváním se doporučuje ponechat otevřená s tím, že budoucnost buď tuto potřebu prokáže či nikoli; obce by však měly mít stanovenou povinnost zajistit všem dětem, jejichž rodiče o to požádají, možnost předškolního vzdělávání, a to nejen dětem pětiletým; často se diskutovala otázka povinného předškolního vzdělávání pro děti s odkladem.
- Dosavadní finanční spoluúčast rodičů je považována vesměs za vyhovující s tím, že zároveň bude propracován systém sociálních úlev přiznávaných podle ekonomických možností rodičů a stanoven způsob jejich kompenzace mateřským školám.
- Velmi aktuální se jeví potřeba rámcového vzdělávacího programu – nejen pokud jde o stanovení rámcového obsahu (povinné nabídky), ale i z hlediska stanovení podmínek (organizačních, personálních, materiálních, psychohygienických, bezpečnostních apod.), jejichž dodržování by však mělo být závazné nejen pro provoz, ale také pro obce; závaznost této normy i pro zřizovatele, resp. zaměstnava-

tele by vyřešila i řadu organizačních, finančních i odborných problémů; očekává se, že rámcový program by měl poskytnout i kritéria pro evaluaci.

- Měly by být rozvíjeny různé předškolní programy, které budou vyhovovat rozdílným zájmům i potřebám dětí (včetně dětí se speciálními vzdělávacími potřebami) a které poskytnou rodičům možnost výběru.
- Ukázala se i potřeba upravit také podmínky vzdělávání dětí mladších (dvouletých, neboť vesměs byly zrušeny jesle) a dětí s postižením, a to dodržováním sníženého počtu dětí ve třídě (což dosavadní vyhláška sice umožňuje, ale současný normativ nedovoluje); navrhuje se diferencovaná úprava finančního normativu podle náročnosti potřebné péče, což nemusí vždy znamenat jen navýšení.
- Jednoznačně je doporučováno poskytovat předškolní vzdělávání výhradně v rámci mateřských škol, s tím, že přípravné třídy bude možno zřizovat při základních školách pouze jako výjimku tam, kde jiné řešení není možné.
- Spojování základních a mateřských škol přináší velmi různorodé zkušenosti a výsledky; jeví se nezbytné velmi precizně tuto praxi ošetřit tak, aby mateřské školy nebyly v tomto spojení znevýhodňovány a aby naopak bylo možno využít všech pro vzdělávání pozitivních možností, které toto spojení nabízí; slučování mateřské a základní školy by mohlo vyřešit situaci malotřídních škol, avšak je třeba přesně vymezit podmínky.
- Diskutuje se otázka „výstupů“ předškolního vzdělávání v souvislosti s potřebou cílené stimulace rozvoje a učení dítěte, stejně jako otázka diagnostické funkce mateřské školy; vesměs zaznívá požadavek provádět cíleně pedagogickou diagnostiku a uznat diagnostické kompetence předškolního pedagoga (který zná a odborně vede dítě jeden až tři roky a který také zná rodiče a rodinnou situaci dítěte) a přiznat mu možnost uplatnit své zkušenosti i odborné kompetence v okamžiku vstupu dítěte do základního vzdělávání (dosud rozhoduje pouze ředitel základní školy, který dítě nezná a mnohdy potřebuje či nepotřebuje dítě „do počtu“).
- Vzhledem k současné osobnostní a individualizované orientaci předškolního vzdělávání se diskutuje otázka vztahu mezi předškolním a základním vzděláváním; zaznívá požadavek více přizpůsobit první ročníky základní školy předškolnímu vzdělávání – respektovat přirozené individuální rozdíly ve zrání i učení dítěte, uvolnit program, neznámkovat; nepříznivé hodnocení není pro dítě motivující, rodiče mají obavy ze školního „neúspěchu“ dětí a volí cestu zbytečných školních odkladů; dodatečné udělení odkladu a vrácení dítěte do mateřské školy není považováno za vhodné – lepší by zřejmě bylo opakovat první třídu.
- V souvislosti se zvýšenou náročností práce, vyšší odpovědností a rozšířením pravomocí pedagogických pracovníků je většinou vyjadřován souhlas s perspektivním zavedením terciálního vzdělávání pro předškolní pedagogy; je uznávána nejen nutnost jistého osobnostního vytrvání, ale i důkladné odborné přípravy v širším spektru oborů (mimo

jiné se zapomíná např. i na nezbytnost pracovat s dospělými) a možnost získat nové teoretické o praktické kompetence; vesměs je dáována přednost vyššímu odbornému vzdělávání před vzděláváním univerzitním (které je učitelkami považováno v současné podobě za příliš akademické, tedy spíše nadstandardní); s vyšším vzděláním samozřejmě souvisí i zařazení do vyšší platové třídy; jsou učitelky, které vyšší vzdělání odmítají, ty se však většinou obávají ztráty své dosavadní kvalifikace; mezi učitelkami mateřských škol je velký zájem o kvalitní další vzdělávání, hovoří se o řešení otázek jejich kariérního růstu; diskutuje se i o možnosti spojení studia učitelství pro mateřské školy a učitelství 1. stupně ZŠ, event. vychovatelství.

Kromě uvedených otázek se přirozeně probírala i řada dalších, které „pálí“ učitelkou veřejnost. Existující síť mateřských škol by neměla být zbytečně redukována; předškolní vzdělávání by mělo využít současného demografického vývoje ke zvýšení své kvality a zajištění všeobecné dostupnosti. Měl by být všestranně motivován zájem rodičů o vzdělávání dětí a o spolupráci s institucemi, mělo by se důsledně proměnit vnitřní klima školy, je třeba podporovat inovační metody práce a podpory (odměny) iniciativních a tvořivých učitelek, je nutné podporovat další vzdělávání. K zajištění pedagogické stability a perspektivy učitelů by zřejmě přispělo zařazení učitelů mezi státní zaměstnance.

IV. KAPITOLA

Strategické cíle

Základní cíle celkové transformace českého školství byly realizovány na základě následujících zásad:

- Depolitizace vzdělávání.
- Uznání občanských práv dětí, žáků, studentů a jejich rodičů na volbu vzdělávací dráhy podle individuálních schopností a zájmů žáka a jeho práva na výběr vhodné školy.
- Zrušení státního monopolu v oblasti vzdělávání a vznik soukromých a církevních mateřských škol.
- Kvantitativní nárůst sítě veřejných škol a kvalitativní rozmanitost vzdělávacích příležitostí a vznik konkurenčního prostředí v oblasti vzdělávání.
- Zavedení financování školství na základě normativní metody.

Na konci 90. let byla ministerstvem školství zpracována a vládou přijata celková koncepce resortu školství, která je zaměřena na přizpůsobení českého vzdělávacího systému požadavkům, které přináší vývoj naší i evropské společnosti. Tato koncepce je programově založena na principech svobodné a pluralitní demokratické společnosti, jež zejména přiznává každému jedinci a zároveň od něj vyžaduje odpovědnost za jeho osud, požaduje převzetí osobního podílu odpovědnosti za společné rozhodování, usiluje o dosažení rovné příležitosti pro všechny a o odstranění překážek bránících jejich rozvoji. Vzdělávání je v tomto smyslu považováno za základní lidské právo i univerzální lidskou hodnotu. Jeho cíle jsou odvozeny jak z individuálních, tak společenských potřeb. Vzdělávání se proto nevztahuje jen k poznávání a rozvoji intelektových schopností, ale i k dalším činnostem, chování a jednání žáků v sociálním a školním prostředí, k celé lidské osobnosti ve všech jejích dimenzích a vztazích k ostatním lidem i ke společnosti jako celku. Vzdělávání je současně zaměřeno na roviny osobního rozvoje, formování občana i profesní přípravu

na budoucí povolání. V uvedených hlavních rovinách se vzdělávací systém zaměřuje zejména na následující rozvoj občanských kompetencí a sociálně společenské funkce vzdělávání:

- Rozvoj osobnosti, který zahrnuje kultivaci a seberealizaci každého dítěte i co největší rozvinutí a uplatnění jeho potenciálu.
- Posílení soudržnosti společnosti. Vzdělávací systém je dnes jednou z hlavních integrujících sil, a to nejen v předávání sdílených hodnot a společných tradic, ale především v zajištění rovného přístupu ke vzdělávání a rovných příležitostí ve vyrovnávání nerovností sociálního a kulturního prostředí.
- Podpora demokracie a občanské společnosti. Demokracie nezbytně předpokládá soudné, kritické a nezávisle myslící občany s vědomím vlastní důstojnosti a s respektem pro ostatní. Mateřská škola je v tomto smyslu prvním společenským prostředím, do něhož dítě z rodiny vstupuje, a které působí bezprostředně, každý den a v mnoha rovinách – charakterem vztahu mezi učitelem a dítětem, založeném na vzájemném respektu; utvářením školy jako demokratického společenství rovnoprávných partnerů i celkovým uspořádáním vzdělávacího systému, jeho otevřeností, vyvážením kompetencí na jednotlivých úrovních a zapojením všech partnerů včetně rodičů.
- Výchova k otevřenosti a spolupráci v evropské i globální společnosti rozšiřuje předchozí cíl o další úroveň požadavků. To znamená žít bez konfliktů a negativních postojů ve společenství nejen druhých lidí, ale i jiných národů, jazyků a kultur, být schopen přijmout a respektovat i značné odlišnosti mezi lidmi dnešního propojeného světa bez pocitů ohrožení či vlastní nadřazenosti a přitom zůstat dostatečně sebejistý a sebevědomý.

Pořadí úkolů současné školy se tím mění a je založeno především na vytváření postojů, získání dovedností a osvojení si znalostí. Nezbytnou složkou vzdělávání jsou pak klíčové sociální dovednosti.

Nově připravovaný školský zákon počítá s předškolním vzděláváním dětí, i když tato forma nebude poskytovat stupeň vzdělání. Důraz je kladen na individualizaci osobnosti každého dítěte předškolního věku, jeho socializaci a zdravý emocionální, intelektuální a fyzický rozvoj. Posláním předškolní výchovy je zejména kompenzovat nerovnoměrný vývoj dětí s odlišným sociokulturním či jazykovým rodinným zázemím před jejich vstupem do školy a poskytnout včasnou speciálně pedagogickou péči dětem se zvláštními vzdělávacími potřebami a dětem ohroženým rizikem sociálního vyloučení. Předškolní vzdělávání má být organizováno pro děti zpravidla ve věku od tří do šesti let a bude realizováno především v mateřských školách, případně ve třídách mateřské školy při základní škole.

Kvalita

Do roku 1989 platil *Program výchovné práce pro jesle a mateřské školy* z roku 1983. V roce 1989 přestal být pro mateřské školy závaznou směrnicí. Obdobně bylo upuštěno od striktního dodržování časově tematických plánů. Volba výchovně vzdělávacího programu je plně v kompetenci ředitelky mateřských škol stejně jako volba metod a prostředků výchovně vzdělávacího působení.

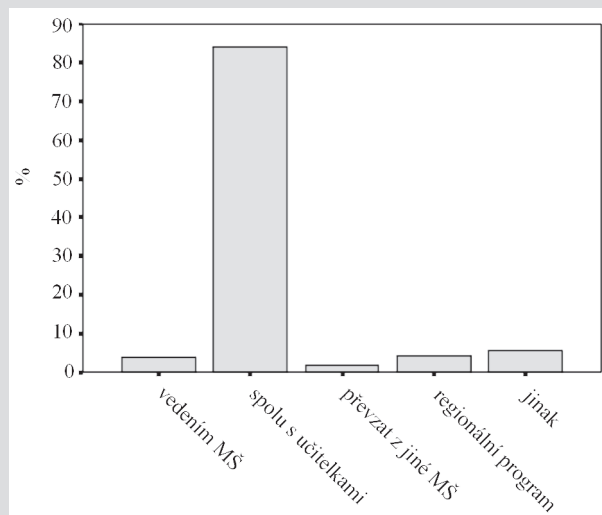
Rozsah vzdělávání a péče v mateřské škole jsou doposud vymezeny pouze obecně platnou vyhláškou o mateřských školách, která však jasně nevymezuje obecné požadavky kvality vzdělávacích služeb z hlediska potřeb dětí předškolního věku a cílů předškolní výchovy. Kurikulární koncepce mateřské školy ani programové strategie v oblasti předškolního vzdělávání nejsou doposud oficiálně definovány. Obdobně chybí koncepce národního kurikula, které by reflektovalo nové demokratické principy, zásady a tendence fungování a rozvoje předškolního vzdělávání. Nejsou ani definována kritéria, která by umožňovala hodnocení výsledků předškolního vzdělávání a kvality předškolní péče.

Naznačená situace se odráží v relativně velké různorodosti realizovaných výchovných a vzdělávacích programů na mateřských školách. Můžeme vidět také pestré inspirační zdroje. Za pozornost jistě stojí často uváděná opora v zahraničních zdrojích, případně v alternativních modelech předškolní výchovy. Tradicionalisté by se mohli právem ptát, proč je tomu tak v zemi s jistě velmi významnou a dlouhou tradicí institucionální předškolní výchovy, jakou Česká republika bezsporně je. Stejně tak překvapivě může působit jen relativně malá opora ve vlastních zkušenostech a představách a prakticky vůbec žádné zohlednění individuálních potřeb dětí. Nakonec ani větší důraz, jež kladou učitelky a ředitelky spíše na názory a potřeby zřizovatele než na návrhy rodičů, nevyznívá příliš ve prospěch skutečně individuálního přístupu k dětem. Do-

Jak vznikají dosavadní výchovné a vzdělávací programy mateřských škol a jaké jsou jejich inspirační zdroje?

Pedagogové uvádějí, že při tvorbě školního programu užívají jako inspirační a informační zdroje různé dostupné materiály – domácí i zahraniční, oficiální i neformální.

Způsob vzniku programu

O co se převážně opírá výchovný a vzdělávací program mateřské školy a v jaké míře? (%)

Zdroj výchovného programu	hodně	zčásti	vůbec ne
● program výchovně vzdělávací práce pro MŠ z roku 1983*	10	65	25
● návrhy rodičů	21	74	5
● názory a potřeby zřizovatele	42	53	6
● zahraniční programy	65	32	3
● alternativní modely předškolní výchovy (např. Montessori)	43	48	9
● vlastní zkušenosti a představy	27	73	0
● individuální potřeby dětí	1	19	80
● jiné zdroje	2	98	0

* Zejména časově tematické plány

Zaznamenané odpovědi ukázaly, že užívané zdroje jsou relativně pestré. Poměrně významná je inspirace v zahraničních pramenech, případně v alternativních modelech předškolní výchovy, relativně malá opora pak ve vlastních zkušenostech a představách či individuálních potřebách dětí. Větší důraz je kladen na názory a potřeby zřizovatele, menší pak na návrhy rodičů.

mníváme se, že v tomto ohledu je ještě mnoho nevyužitého prostoru v pedagogické práci našich mateřských škol.

Také proces vzniku programů pro práci mateřských škol naznačuje, že se jedná o značně individualizované postupy. Názorové vklady učitelky a ředitelky mateřských škol jsou při tvorbě programů skutečně významné, alespoň podle jejich vlastního vyjádření. V 84 % případů programy vznikaly na základě společné rozvahy ředitelky s učitelkami příslušné mateřské školy, ve 4 % případů program vytvořila sama ředi-

telka a jen ve zbývajících nevelkých procentech případů přišla inspirace z jiných mateřských škol, případně je výsledkem společné práce v regionu. Tuto okolnost lze hodnotit velmi pozitivně v případě, že oceňujeme pedagogickou aktivitu a iniciativu učitelek a ředitelek mateřských škol jako jev sám o sobě. Ony samy však často nespokojeně upozorňují na to, že jsou ve svém úsilí ponechány bez účinné metodické pomoci zvenčí, bez jasnějšího vymezení požadavků, kterým by výchovná a vzdělávací práce na mateřských školách měla dostát. I to je důvodem, proč se vytvoření rámcového kurikula pro mateřské školy dnes považuje za jednu z priorit. Otázkou ovšem zůstává, zda tento rámcový dokument splní očekávání učitelek, jež namnoze hledají inspirace spíše konkrétní až návodné.

V souvislosti s přípravou nových pedagogických dokumentů, které by dostatečně refletovaly nové cíle a úkoly vzdělávání na všech jeho stupních, se pracuje na přípravě rámcového programu pro oblast předškolního vzdělávání. Rámcovým programem bude ministerstvo definovat základní hodnoty předškolního vzdělávání, jeho všeobecné cíle a úkoly, stejně tak i podmínky, které je nutno v předškolním vzdělávání splnit. Program bude definovat standardní rozsah poskytovaného vzdělávání (co je každý vzdělávací program povinen nabídnout) a zároveň i jeho kvalitu (jak a do jaké míry splňuje cíle, úkoly i podmínky). To umožní posuzovat kvalitu činností poskytovaných jednotlivými zařízeními z pozic vnitřní kontroly (sebeevaluace) i vnější kontroly (inspekce).

Vymezení kvality předškolní výchovy, vzdělávání a péče

V praxi doposud neexistuje nový kurikulární koncept předškolního vzdělávání, jsou všeobecně akceptovány zásady a principy, které kvalitu předškolního vzdělávání ovlivňují. Předškolní vzdělávání zabezpečuje odbornou péči o děti s důrazem na jejich individuální a věkové zvláštnosti. Využívá specifické formy a metody výchovně vzdělávací práce, zejména v podobě herních situací a strukturovaných řízených činností. V jejich průběhu je uplatňována individualizace poznání a jeho přiměřenost podle schopností dítěte. Důraz je kladen zejména na rozvoj tvořivého myšlení. Výchovně vzdělávací programy směřují k dosažení potřebných dovedností a návyků dítěte důležitých pro jeho plynulý přechod k systematickému povinnému vzdělávání. Formou nabídky odborných konzultací nebo podpůrných vzdělávacích programů ovlivňuje i děti v mateřské škole neumístěné.

Vláda respektuje tradici předškolní výchovy i současně požadavky rodičů na předškolní vzdělávání. O tom svědčí skutečnost, že předškolní zařízení, kterými jsou mateřské školy a speciální mateřské školy, jsou integrální součástí výchovně vzdělávací soustavy. Základní funkce a poslání mateřské školy jsou však vymezeny v dokumentu nižší právní síly, kterým je vyhláška o mateřských školách stanovující, že „před-

školní výchova podporuje zdravý tělesný, psychický a sociální vývoj dítěte a vytváří optimální podmínky pro jeho individuální osobnostní rozvoj, přispívá ke zvýšení sociálně kulturní úrovně péče o děti a vytváří základní předpoklady jejich pozdějšího vzdělávání“.

Obecně uplatňované zásady předškolního vzdělávání a péče vycházejí z následujících principů:

- Individualizace výchovy, která spočívá v uplatňování práv dítěte na uspokojování jeho přirozených životních potřeb. Individuální přístup je primárním principem veškeré péče o děti předškolního věku, neboť umožňuje respektovat jedinečnost osobnosti dítěte s ohledem na specifika a variabilitu jeho rodinného zázemí. Nezbytným předpokladem uplatnění tohoto principu je zejména snížení počtu dětí ve třídách mateřských škol.
- Pluralita nositelů výchovy, kdy vedle státních mateřských škol mohou existovat i mateřské školy soukromé, církevní, náboženských společenství i jiné formy nestátních předškolních zařízení. Možnost výběru mateřské školy odpovídá nejen zásadám pluralitní demokracie, ale umožňuje daleko vyšší uspokojování potřeb uživatelů těchto vzdělávacích služeb.
- Alternativnost výchovných programů, variabilitu výchovných postupů, organizace činností i provozu mateřských škol.
- Spolupráce mateřské školy s rodinou, kdy v zájmu optimálního vývoje dítěte je proporcionálně skloubena dominantní péče rodinná s péčí institucionální.

Dalšími z konkrétně uplatňovaných specifických zásad jsou pak zejména:

- Poskytování včasné péče dětem se zvláštními vzdělávacími potřebami včetně rodin těchto dětí, a to počínaje narozením nebo zjištěním vady.
- Pomoc při vytváření sociálně zachytné péče pro děti z rodin s nízkou sociokulturní úrovní včetně dětí romského etnika.
- Zajišťování péče o děti v denních zařízeních, pokud rodina není schopna uspokojovat základní životní potřeby dítěte.
- Nabídka týmových poradenských služeb pro rodiče dětí se speciálními vzdělávacími potřebami v rámci úzké spolupráce pedagogů speciálních mateřských škol s odborníky pedagogicko-psychologických poraden a speciálně pedagogických center.

Jak rodiče hodnotí kvalitu mateřských škol a jaká je jejich představa o ideální mateřské škole?

„Profesionální“ pohled na stav a možnosti rozvoje mateřských škol byl pro úplnost doplněn názory rodičů, kteří jsou prostřednictvím svých dětí hlavními uživateli systému předškolní péče. Údaje v následující tabulce dokumentují „rodičovské“ hodnocení výchovy, vzdělávání a péče a služeb poskytovaných jejich dětem v mateřské škole.

Zaznamenané odpovědi otevírají široký prostor pro interpretaci. Celkově z odpovědí vyplývá obecná spokojenost rodičů s mateřskou školou (99 % rodičů), s její organizací,

Reakce rodičů na baterii podnětů, které vyjadřují jejich postoje k fungování mateřské školy

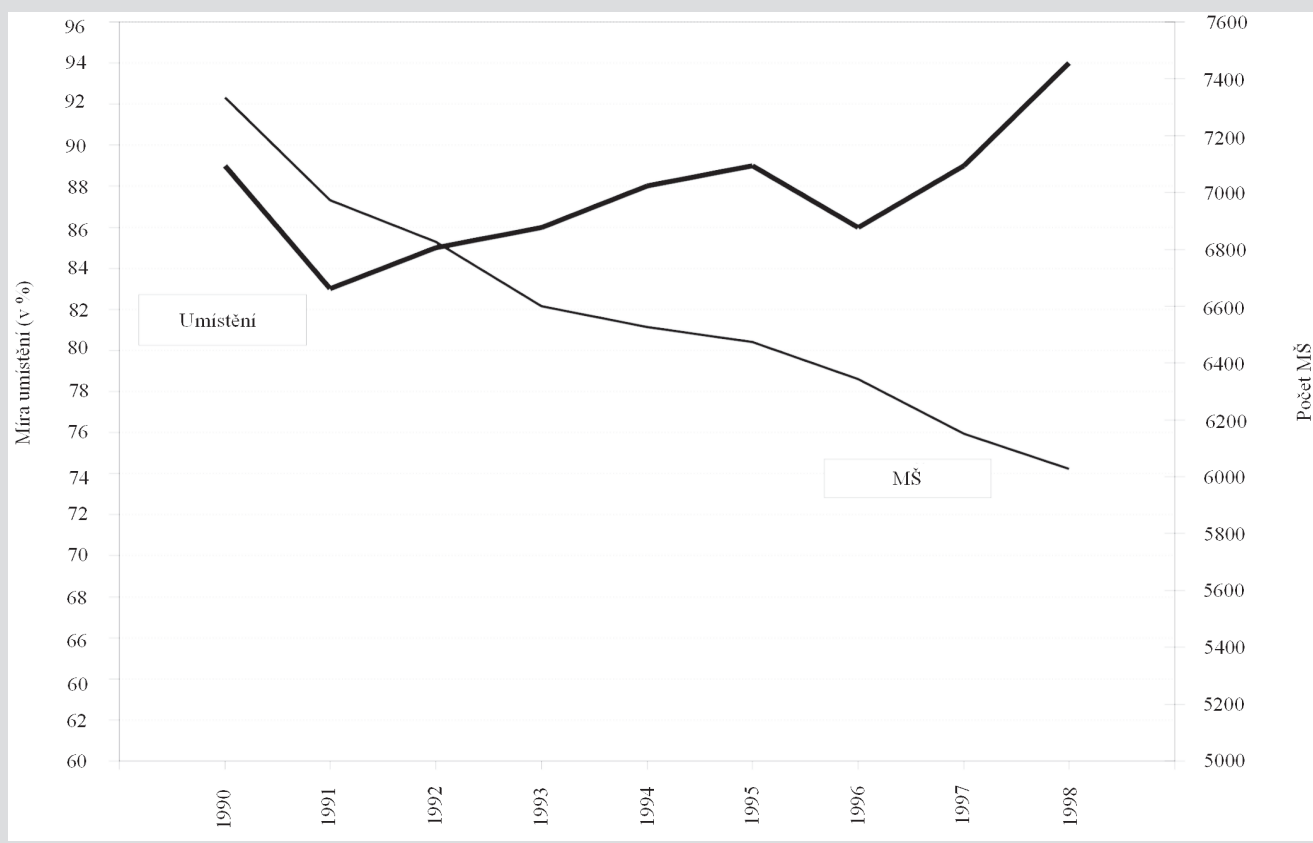
Výroky	ano	ne
S mateřskou školou jsme celkově spokojeni	99	1
Mateřská škola se nám zdá drahá	22	78
Mateřská škola je pro nás výhodně umístěna	89	11
Počet dětí ve třídě je v mateřské škole vyhovující	89	11
Je obtížné se vejít do provozních hodin mateřské školy	15	85
Našemu dítěti by bylo lépe doma	3	97
Učitelkám mateřské školy plně důvěřujeme	99	1
Jsmo odpovídajícím způsobem informováni o činnostech mateřské školy	97	3
Někdy je těžké promluvit si s učitelkami o problémech našeho dítěte	6	94
Setkáváme se s učitelkami jen velmi zřídka	6	94
Rádi bychom se více podíleli na plánování činnosti mateřské školy	31	69
Učitelky mateřské školy vyslechnou názory rodičů, ale rozhodují samy	25	75
Rádi bychom do mateřské školy chodili častěji	30	70
Kontakt mezi rodinou a mateřskou školou je pro naše dítě důležitý	98	2
Za to, co se děje v mateřské škole, cítíme odpovědnost	63	37
Na mateřskou školu, kterou navštěvuje naše dítě, bychom chtěli mít větší vliv	23	76
Našemu dítěti je věnována individuální péče	70	30

s informovaností o možnostech mateřské školy se spolupodílet. Rodiče vyjadřují učitelkám mateřské školy jednoznačně svou důvěru (99 %) a vyjadřují se v tom smyslu, že prostředí mateřské školy je pro dítě vhodné a všestranně prospěšné (97 %). 70 % rodičů se domnívá, že jejich dítě má v mateřské škole dostatek individuální péče. Spokojenost rodičů s mateřskou školou koresponduje s tím, jak ji hodnotí učitelky a ředitelky mateřských škol. 99 % pedagogických pracovníků je přesvědčeno, že rodiče jsou s mateřskou školou a službami, které jim a jejich dítěti poskytují, jednoznačně či převážně spokojeni.

Současná úroveň dostupnosti zařízení předškolní výchovy, vzdělávání a mimoškolní výchovy a péče

Koncepce resortu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR do roku 2002 si klade za hlavní cíl posílit rozvoj předškolního vzdělávání, bohatost a rozmanitost vzdělávací nabídky a umožnit tak lépe respektovat různé zájmy a možnosti dětí. V připravovaném zákonu o vzdělávání bude zakotveno právo na umístění dítěte do předškolního vzdělávání v roce, který předchází nástupu do prvních ročníků základního vzdělávání. Do předškolní výchovy v mateřských školách je zapojen vysoký počet dětí – 98,4 % populace pětiletých dětí ze všech sociálních skupin obyvatelstva.

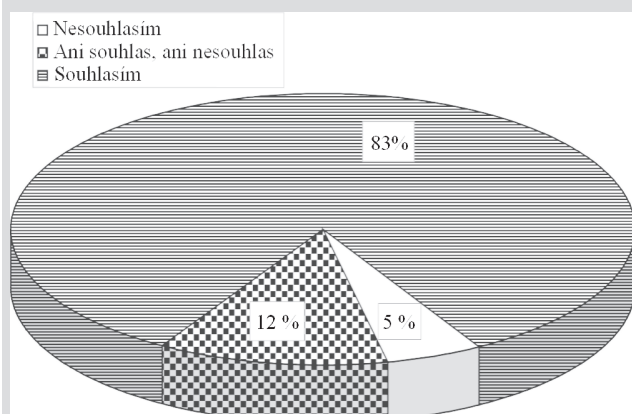
Obr. 5: Míra umístění předškolních dětí v mateřských školách v letech 1990–1998

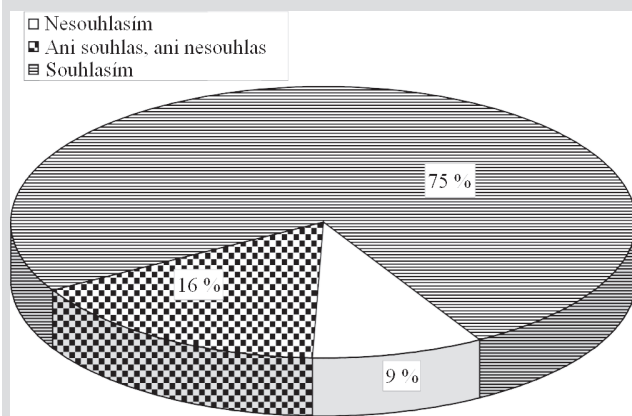
V současné době převyšuje poptávka stávající nabídku redukované sítě mateřských škol. Děti ze sociálně slabších rodin jsou finančně zvýhodňovány. Rodiče jsou od placení příspěvku na neinvestiční náklady na dítě v mateřské škole osvobozeni, pokud jsou jejich příjmy nižší než 1,25 násobku životního minima. Přesto je třeba hledat možnosti zefektivnění provozu mateřských škol a podporovat jejich rovnoměrné rozmístění. Právo zúčastnit se předškolní výchovy mají všechny děti a přístup je rovnocenný. Do mateřských škol docházejí nejen děti zaměstnaných rodičů, ale i děti, jejichž matky jsou v domácnosti nebo na mateřské dovolené s dalším dítětem. Problémem se jeví procentuálně vyšší nezáměr rodičů z řad romského etnika. V případě lehce handicapovaných dětí je problém pro malé obce takovéto dítě umístit, neboť v běžných zařízeních nejsou k dispozici pedagogičtí pracovníci s odbornou kvalifikací pro práci se zdravotně postiženými dětmi.

Mateřské školy z větší části přizpůsobují svoji provozní dobu potřebám rodičů, i když hlavní zásadou je ohled na psychohygienické potřeby dětí. Ve větších městech jsou k dispozici i celotýdenní mateřské školy a ojedinelé pro sociálně znevýhodněnou část populace i mateřské školy s nepřetržitým provozem.

Graf 1: „Naše mateřské školy jsou dostupné všem dětem odpovídajícího věku, jejichž rodiče se rozhodnou je tam zapsat.“ (názory pedagogů MŠ)

Graf 2: „Naše mateřské školy jsou dostupné všem dětem odpovídajícího věku, jejichž rodiče se rozhodnou je tam zapsat.“ (názory rodičů)

Dostupnost předškolního vzdělávání z hlediska rodičů dětí předškolního věku je do jisté míry ovlivňována zákonem č. 242/1997, který omezuje docházku u dětí, které jsou v rodinné péči matek na mateřské dovolené, a to na pouhé tři dny v měsíci, neboť matka pobírá na toto dítě rodičovský příspěvek. V rámci přijímacího řízení jsou mateřskými školami upřednostňovány děti ze sociálně znevýhodněných rodin a zaměstnaných matek s výjimkou dětí pěti až šestiletých dětí před jejich nástupem povinné školní docházky.

Jaká je dostupnost mateřských škol podle rodičů a učitelů a jaká je možnost výběru vhodné mateřské školy?

V současné době zájem rodičů o umístění dětí v předškolních zařízeních stále převyšuje nabídku míst. Situace se v různých regionech liší, stejně jako se různé důvody, které mohou některým rodinám bránit v tom, aby posílaly své děti do mateřských škol. Rodiči jsou uváděny tyto důvody: finanční (38 %), nedostatek míst v mateřských školách (35 %), regionální nedostupnost (15 %), nedůvěra rodičů v mateřskou školu (7 %), náboženské (4 %). Učitelky uvádějí důvody v tomto pořadí: náboženské přesvědčení rodičů a jejich nedůvěru v kvalitu poskytované péče v mateřských školách, regionální nedostupnost mateřských škol a finanční. V zásadě se obě skupiny dotazovaných shodují, že hlavním důvodem je nedostatek míst v mateřských školách, zejména pak v některých regionech.

Učitelky a ředitelky mateřských škol vidí celou situaci optimističtěji než samotní rodiče. 83 % pedagogů souhlasilo s výrokem, že mateřské školy jsou dostupné všem dětem, jejichž rodiče se rozhodnou je tam zapsat. Rodiče tentýž názor vyjádřili pouze v 75 %. Rozložení odpovědí ukazují následující dva grafy.

Výchova, vzdělávání a péče o děti se zvláštními vzdělávacími potřebami

V období poválečných čtyřiceti let byly děti s nejrůznějším zdravotním postižením vzdělávány odděleně od zdravých dětí. Rokem 1989 byly zahájeny velké změny v oblasti péče o zdravotně postižené děti, které směřují k jejich systematické integraci do společnosti jejich vrstevníků. V minulých letech došlo k výraznému rozvoji jak státních, tak zejména nestátních organizací zajišťujících péči o děti se speciálními vzdělávacími potřebami. V této oblasti dominují zvláště speciální mateřské školy, které zajišťují péči o děti mentálně, smyslově nebo tělesně postižené, děti s vadami řeči, děti s více vadami a děti nemocné nebo zdravotně oslabené. Tyto mateřské školy jsou zřizovány jako vzdělávací instituce s celodenní, polodenní nebo internátní formou péče. Ve speciálních mateřských školách jsou současně zřizovány i speciální třídy pro děti odlišného typu postižení nebo speciální třídy pro děti s více vadami. Stále více však přibývá speciálních tříd při běžných mateřských školách a individuálně integrovaných dětí v běžných mateřských školách.

Koncepce speciálních mateřských škol vychází z koncepcí běžných mateřských škol. Má však své specifické odlišnosti, odrážející problematiku zdravotního postižení i situaci rodin, kde tyto děti žijí. Základní zásadou současné předškolní pedagogiky je zachovat co nejdéle přímý vliv rodiny na vývoj dítěte. Potřebám současné rodiny v její reálné podobě se přizpůsobuje i nabídka mateřských a speciálních mateřských škol. Síť speciálních mateřských škol je v České republice dlouhodobě stabilizována. Jedná se o státní zařízení se speciálně rozšířenou vzdělávací nabídkou a několik speciálních soukromých a církevních mateřských škol. Postupně je snižován počet internátních mateřských škol, jejichž kapacit je využíváno prioritně pro zřízení poradenských speciálně pedagogických center pro zdravotně postižené, středisek pomoci v krizových situacích a klubů pro rodiče dětí se zdravotním postižením.

Speciální mateřské školy uplatňují ve své činnosti tyto principy:

- důraz na vstup rodičů, prarodičů a sourozenců do speciální mateřské školy při všech vhodných příležitostech včetně běžného provozu,
- úprava denní doby pro zajištění školních i mimoškolních aktivit (otevření zařízení o víkendech pro matky v tuto dobu zaměstnané, pravidelná frekvence prodloužených odpoledních a večerních služeb),
- pokusné ověřování netradičních nabídek vzdělávací a poradenské péče (péče o děti v rodinách „na telefon“, specifické programy pro zapojování dětí do mateřských škol na 3 dny v měsíci⁸⁾ v rámci sociální nabídky aj.),
- respektování individuality dítěte (členění prostředí herny jako podmínka pro individuální činnosti a programy),
- integrace dětí s těžšími formami zdravotního postižení a s více vadami,
- spolupráce s odbornými spolupracovníky (logoped, pediatr, neurolog, fyzioterapeut, psychoterapeut),
- aktivizace rodičů formou vytváření svépomocných skupin a jejich vzájemného propojení se speciální mateřskou školou a speciálně pedagogickým centrem.

Oblast speciálního školství doplňují nezbytné poradenské služby, které vedle pedagogicko-psychologických poraden zajišťují i nově vzniklá speciálně pedagogická centra. Jejich vznik si vyžádaly demokratické společenské změny související s procesem integrace a deinstitucionalizace předškolní péče. Na zabezpečování poradenských služeb se podílejí nejen předškolní zařízení, ale i základní školy a další školská zařízení. Rovněž existuje poměrně velké množství předškolních zařízení, jejichž péče o děti se zvláštními vzdělávacími potřebami má povahu spíše sociální pomoci, která je doplněna pedagogickou, psychologickou a rehabilitační péčí. Tato zařízení, převážně nestátní instituce, zřizují zejména občanská sdružení. Část těchto zařízení působí ve formě obecně prospěšných společností, které pečují zejména o

závažně zdravotně postižené děti předškolního věku a pro rodiče těchto dětí představují alternativní oblast péče nahrazující dříve velmi časté umístění těžce zdravotně postižených dětí do ústavů sociální péče. Výrazným problémem těchto zařízení je stávající způsob jejich financování, neboť jsou většinou závislé na každoročních dotacích, grantech a sponzorských darech.

Důležitou roli v oblasti péče o děti se speciálními vzdělávacími potřebami od začátku 90 let hrají speciální pedagogická centra, která zabezpečují speciálně pedagogickou a psychologickou péči u většiny dětí se zdravotním postižením a poskytují jim odbornou pomoc v procesu integrace do společnosti. Posláním speciálně pedagogických center je zejména vyhledávání a zařazování dětí se zdravotním postižením do běžných škol. Obdobně jako speciální mateřské školy jsou speciálně pedagogická centra určena pro děti smyslově, tělesně a mentálně postižené a pro děti s vadami řeči a více vadami.

Integrace obecně je v současné době aktuálním společenským jevem, který se velmi silně dotýká zdravotně postižených dětí. Integrační proces je garantován vyhláškami o mateřských školách, základní škole, středních školách, speciálních školách a speciálních mateřských školách a řadou metodických pokynů k integraci dětí a žáků se zdravotním postižením do škol běžného typu. Hlavní cíle v oblasti speciální péče stanovuje *Národní plán vyrovnávání příležitostí pro občany se zdravotním postižením*, který doporučuje „dále rozvíjet poradenství pro rodiny se zdravotně postiženými dětmi a stanovením standardizovaných programů zabezpečit srovnatelnou úroveň poskytovaných poradenských služeb.“ Probíhající změny v péči o děti se zdravotním postižením a speciálními vzdělávacími potřebami jsou komplikovány zejména v oblasti individuální integrace vysokou bariérovostí většiny mateřských škol, finančními problémy a do značné míry i nutností udržovat z finančních důvodů vysoké počty dětí v běžných třídách mateřských škol. Integrace dětí se zdravotním postižením se tak často uskutečňuje bez snížení počtu dětí ve třídě. Sporným bodem, který dosud komplikoval integraci těžce tělesně postižených dětí předškolního věku, byla otázka financování osobních asistentů a jejich postavení ve školském systému, která je doposud ve školské legislativě řešena pouze formou metodického pokynu⁹⁾.

Jaké jsou postoje učitelů a ředitelů mateřských škol k integraci dětí se zvláštními vzdělávacími potřebami a jaká je nabídka mateřských škol v oblasti speciálně pedagogické péče?

Jeden z okruhů otázek se týkal integrace dětí se zvláštními vzdělávacími potřebami do běžných mateřských škol, resp. jejich zařazení spolu s ostatními vrstevníky do hlavního výchovného a vzdělávacího proudu. Názory pedagogů na integraci jsou různé. Velmi pozitivně hodnotilo integraci 34 %, spíše pozitivně 59 % a spíše negativně 7 % respondentek. Velmi

⁸⁾ Týká se dětí do 4 let, které nemají mladší sourozence a jejichž matka pobírá na toto dítě rodičovský příspěvek

⁹⁾ Metodický pokyn MŠMT ČR k zabezpečení výkonu civilní služby ve školách a školských zařízeních ze dne 1. 8. 1999.

negativní, resp. odmítavý názor, nebyl mezi pedagogy zaznamenán.

Téměř shodně se učitelky a ředitelky mateřských škol vyjádřily ke způsobu, jakým by integrace dětí se zvláštními vzdělávacími potřebami měla být financována. Většina z nich (93 %) vyslovila názor, že výše finančních prostředků by měla být diferencovaná podle náročnosti poskytované péče, tj. měla by odpovídat skutečné potřebě (např. potřebě speciálních pomůcek, potřebě pomocného vychovatele). Zbývajících 7 % pedagogů se domnívá, že normativ by měl být vyšší, než je tomu dnes a navýšen by měl být jednotně.

Co se týče speciálně pedagogické péče poskytované v českých mateřských školách, nejčastěji tuto péči nabízejí církevní školy, ojedinele školy soukromé, státní mateřské školy pak v 70 %. Nabídka se zvyšuje s velikostí mateřské školy, respektive s počtem tříd (v případě pěti a více tříd je to v 94 %, zatímco v případě 1-2 tříd je to 61 %). Zejména ve venkovských lokalitách, kde převládají menší mateřské školy, je obtížnější speciálně pedagogickou péči zajistit.

O jaký typ speciálně pedagogické péče a v jakém rozsahu se jedná, ukazuje následující tabulka.

V rámci speciálně pedagogické péče nabízí řada mateřských škol diagnostickou a poradenskou pomoc rodičům dětí. Podle vyjádření pedagogů poskytuje tyto služby 67 % mateřských škol. Nejčastěji diagnostiku a poradenství nabízejí církevní školy (77 % z nich), nejméně často školy soukromé. Obvyklejší je nabídka těchto služeb ve víceřídnicích mateřských školách. Ředitelky tuto nabídku uváděly častěji (v 75 % případů) než učitelky (v 65 % případů).

Systém pedagogicko-psychologického poradenství a speciální péče se dotýká nejen samotných postižených jedinců, ale i jejich rodin. Rodiče mají právo být včas informováni o stavu svého dítěte a o reálných možnostech jeho vývoje. Děti předškolního věku s odborně prokázaným zdravotním postižením mohou navštěvovat na základě přání svých rodičů předškolní zařízení, a to buď běžnou mateřskou školu nebo speciální třídu při běžné mateřské škole či speciální mateřskou školu denního, event. internátního typu. Důležité jsou také informace o sociální pomoci, o sociálně právním zabezpečení postiženého včetně dosažitelnosti speciálních služeb. Včasná podpora rodiny s postiženým dítětem vytváří základní kontakt, na němž je do značné míry závislá kvalita budoucích výchovných postojů rodičů k postiženému dítěti, adekvátní výchova a prvotní sociální reakce dítěte. Včasná podpora a intervence tak vede ke zkvalitnění života postiženého dítěte. V posledních 10 letech došlo k výraznému rozvoji a uplatňování nových metod rehabilitace. V oblasti péče o tělesně postižené děti jde o širší spektrum rehabilitačních reflexních metod (např. metoda prof. Vojty, reflexní synergická terapie), dále o velké rozšíření hipoterapie, canisterapie atd. Z důvodů změn financování zdravotnické péče – úhrada výkonů zdravotními pojišťovnami – a finanční nákladnosti péče došlo k zrušení většiny rehabilitačních stacionářů. Rehabilitace je zajišťována mnoha různými formami péče, mimo jiné i pro-

Formy speciálně pedagogické péče v mateřských školách (v %)

Poskytovaná speciální pedagogická péče	ano	ne
individuální logopedická péče	97	3
jiná individuální nápravná péče	69	31
individuální edukační programy	51	49
skupinová nápravná péče	64	36
speciální třídy pro děti s postižením	59	41

střednictvím ambulantních pracovišť se statutem registrovaného zdravotnického zařízení. Existuje však i řada dalších rehabilitačních stacionářů bez statutu zdravotnického zařízení a smluvního vztahu se zdravotní pojišťovnou, které působí na základě státních dotací poskytovaných ministerstvem zdravotnictví a práce a sociálních věcí. V některých speciálních školách je rehabilitace poskytována fyzioterapeuty pracujícími individuálně či je zahrnuta do systému speciálně pedagogické péče hrazené resortem školství. Obecně lze konstatovat, že komplexní celodenní rehabilitace dětí se zdravotním postižením je doposud vázána převážně na finanční zdroje plynoucí z grantových programů a sponzorských darů. Státní „dětská rehabilitační centra“ pro komplexní dětskou rehabilitaci zatím v České republice neexistují.

Předškolní výchova, vzdělávání a péče o sociálně znevýhodněné skupiny dětí předškolního věku

Od roku 1993 jsou zřizovány přípravné třídy pro děti ze sociokulturně znevýhodněného rodinného prostředí. V roce 1997 vydalo pak ministerstvo školství *Statut pokusného ověřování přípravných tříd*, které jsou zřizovány při základních školách, zvláštních školách, výjimečně i při mateřských školách. Určeny jsou zejména dětem, kterým byl odložen začátek povinné školní docházky, výjimečně pro děti pětileté. Příprava na plnění povinné školní docházky se řídí dokumentem *Přípravná třída pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí*. Tento program vychází ze vzdělávacích programů pro mateřskou školu. V přípravné třídě může být jako pomoc třídnímu pedagogovi zřizována funkce asistenta třídního pedagoga z osob dobře obeznámených s prostředím, ze kterého pochází většina žáků přípravné třídy. Asistent musí být starší 18 let a musí absolvovat kurz v minimální délce deseti pracovních dní, kde mu jsou poskytnuty základní informace o jeho činnosti a ověřena celková způsobilost pro pedagogickou činnost. V základních a zvláštních školách, ve kterých se zúčastňuje vyučování větší počet žáků romského etnika, může ředitel školy zřídit funkci romského asistenta.

Podle zprávy ČŠI o výsledcích tematické inspekce „Vzdělávání příslušníků národnostních menšin a etnických skupin, Přípravné třídy pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí“ bylo ve školním roce 1997/1998 celkem 47 přípravných tříd, z toho 24 při základních školách, 22 při zvláštních školách a pouze 1 při mateřské škole. Česká školní in-

spekce zjistila, že do přípravných tříd jsou umísťovány i děti mladší pěti let a dokonce děti, které už navštěvovaly mateřskou školu. Ve školním roce 1997/1998 bylo do přípravných tříd zapsáno 50 % dětí bez odkladu školní docházky; jsou mezi nimi v řadě případů i děti čtyřleté a mladší. Statistické údaje dokumentují, že k 30.9.1998 bylo na 86 základních školách celkem 99 přípravných tříd, které navštěvovalo celkem 1237 dětí, z toho 522 dívek. Při mateřských školách bylo 8 tříd

(128 dětí, tj. 16 dětí ve třídě), při základních školách 50 tříd (670 dětí, tj. 13,4 dětí ve třídě) a při zvláštních školách 41 tříd (439 dětí, tj. 10,7 dětí ve třídě). Nejvyšší počet přípravných tříd je v severočeském a severomoravském regionu. V současné době existuje celkem 106 tříd (1358 dětí), při základní škole 54 tříd (737 dětí), při zvláštní škole 37 tříd (405 dětí), při mateřských školách 11 tříd (150 dětí) a při speciálních základních školách 4 třídy (36 dětí).

V. KAPITOLA

Strategické přístupy

Řízení a organizace předškolní výchovy a vzdělávání

Současná legislativa

Předškolní výchova a vzdělávání jsou v České republice v současné době řízeny v rámci dvou resortů. Péče o děti ve věku do tří let spadá do kompetencí resortů zdravotnictví a práce a sociálních věcí; výchova a vzdělávání dětí ve věku od 3 let přísluší resortu školství. MŠMT ČR řídí mateřské školy a speciální mateřské školy, podle zřizovatele pak instituce státní, soukromé a církevní, pokud jsou zařazeny do sítě škol.

Pro předškolní vzdělávání v resortu školství platí celá řada zákonů, vyhlášek, pokynů a opatření. V současné době se předškolní vzdělávání řídí zejména:

- *Zákonem ČNR č. 29/1984 Sb., o soustavě škol základních a středních (školský zákon) ve znění pozdějších předpisů*, který zařazuje učitelky a ředitelky mateřských škol mezi pedagogické pracovníky; podle tohoto zákona je možno předškolní zařízení zřizovat jako součást škol.
- *Zákonem ČNR č. 564/1990 Sb., o státní správě a samosprávě ve školství ve znění pozdějších předpisů*. Státní správu ve školství vykonává Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy, školské úřady, ředitel školy, obec, Česká školní inspekce a jiné ústřední orgány státní správy, pokud tak stanoví zvláštní zákon. Samosprávu ve školství vykonává obec, okresní školské rady a rady školy, jsou-li ustaveny (současný zákon neumožňuje ustavení rady školy při mateřské škole). Obec může za daných podmínek vybírat od zákonných zástupců dítěte příspěvek na částečnou úhradu neinvestičních nákladů v mateřských školách. Příspěvek se platí obci, která mateřskou školu zřizuje.
- *Zákonem č. 76/1978 Sb., o školských zařízeních ve znění pozdějších předpisů*. Zákon o školských zařízeních stanoví nejnižší počet dětí ve třídě mateřské školy, úkoly mateřské školy a speciální mateřské školy, umožňuje integraci dětí s postižením do mateřských škol. Na základě zákona 76/1978 Sb. lze přijmout do předškolního zařízení nebo do

předškolního zařízení s internátním provozem k mimořádnému nebo krátkodobému pobytu za úplaty děti do deseti let. Mateřská škola může zřizovat zájmové kroužky. Činnost v kroužcích lze vykonávat za úplatu.

- *Vyhláškou MŠMT č. 35/1992 Sb., o mateřských školách*. Vyhláška podrobněji vymezuje práva a povinnosti ředitele mateřské školy, stanoví počty dětí ve třídě mateřské školy (zároveň umožňuje tyto počty zvyšovat). Podrobně jsou rozepsány možnosti integrace dětí s postižením, dětí mladších tří let a dětí se specifickými poruchami chování a učení do mateřské školy. Ředitelka mateřské školy má možnost začlenit do práce mateřské školy specializovanou péči zajišťovanou odborníky. Vyhláška stanovuje podmínky pro stravování dětí, určuje pravidla ve vztahu ke zdraví a bezpečnosti dětí v mateřské škole.

Pracovníci a organizace mateřských škol

Mateřskou školu řídí ředitelka, vedení jednotlivých tříd a oddělení mateřských škol je pak svěřeno do působnosti učitelky. Převládají celodenní provozy, existuje i několik mateřských škol internátních. Některé třídy pracují polodenně. Podle příslušné vyhlášky¹⁰⁾ se třída mateřské školy naplňuje do 20 dětí. Tento počet je – zejména z důvodů finančních – často překračován¹¹⁾.

Řízení přípravných tříd

Přípravné třídy pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí jsou zřizovány od školního roku 1993/1994 na základě dopisu MŠMT školským úřadům¹²⁾. Dne 25. června 1997 vydal odbor základního vzdělávání a mimoškolní výchovy MŠMT *Statut pokusného ověřování přípravných tříd*. Tímto

¹⁰⁾ Vyhláška č. 35/1992 Sb., o mateřských školách, § 4.

¹¹⁾ Uvedené průměrné počty ovšem nezohledňují velikost mateřských škol. Více naplněné bývají mateřské školy ve větších městech, zatímco v malých okrajových obcích může být zapsáno méně dětí, např. MŠ s jednou třídou, pokud je jediná v obci, může mít zapsáno nejméně 13 dětí.

¹²⁾ Dopis MŠMT ČR školským úřadům č. j. 18 004/93-21 ze dne 7. června 1993.

statutem zavedl pokusné ověřování přípravných tříd pro děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí od 1.9.1997 do 30.6.2000. Přípravné třídy se mohou zřizovat při základních školách, zvláštních školách, výjimečně i při mateřských školách. Jsou určeny pro děti, kterým byl odložen začátek povinné školní docházky, výjimečně pro děti pětileté. Přípravnou třídu je možné zřídit již při počtu 8 žáků, naplňuje se do počtu 15 žáků, výjimečně více. Za průběh pokusného ověřování zodpovídá ředitel příslušné školy¹³⁾.

Očekávané legislativní změny

V květnu 1999 byla k veřejné diskusi předložena *Koncepce vzdělávání a rozvoje vzdělávací soustavy v České republice* (dále jen *Koncepce*). Koncepce předpokládá, že v novém zákonu bude zakotveno právo na zařazení dítěte do předškolního vzdělávání v roce, který předchází nástupu do prvního ročníku základního vzdělávání. Předškolní vzdělávání budou i nadále poskytovat především mateřské školy zřizované obcemi. Zákonem bude nově umožněno poskytovat předškolní vzdělávání i v rámci základních škol, a to za standardních, zákonem vymezených podmínek.

Co si učitelky mateřských škol představují pod pojmem „jasná a dobrá politika“ v oblasti předškolní výchovy?

Představy učitelek o tom, co je v oblasti péče, výchovy a vzdělávání dětí předškolního věku výrazem dobré vzdělávací a sociální politiky státu, jsou velmi různorodé. 72 % dotázaných je toho názoru, že náš stát v oblasti předškolní výchovy jasnou a dobrou politiku nemá. Co konkrétně si pod tímto pojmem učitelky a ředitelky představují, ukazuje následující tabulka:

„Jasná a dobrá politika“ v oblasti předškolní výchovy	vybráno
mateřské školy jsou dostupné všem dětem příslušného věku	89
rodiče si mohou vybírat z různých typů předškolních zařízení	79
mateřské školy mají odpovídající materiální vybavení	77
mateřské školy mají dostatek peněz	69
mateřské školy si mohou v rámci daných pravidel vytvářet vlastní školní vzdělávací programy	68
učitelky mají přiměřeně vysoké platy	67
síť mateřských škol je dostatečně hustá	62
existuje více modelových alternativních vzdělávacích programů, z nichž si MŠ mohou vybírat	58
jsou závazně stanoveny standardy předškolní péče (tj. standardní podmínky předškolní výchovy a vzdělávání)	57
je závazně stanoveno národní vzdělávací kurikulum a rámcový vzdělávací program pro mateřské školy	52
mateřské školy mají autonomii v rozhodování	48
mateřské školy mají jasně stanovená pravidla hry	40
jsou vytvořeny podmínky pro to, aby matky mohly být s dětmi doma	21
docházka do mateřských škol je povinná	12

¹³⁾ Statut pokusného ověřování přípravných tříd č. j. 12 748/97-20 a Úprava Statutu pokusného ověřování přípravných tříd č. j. 14 169/98-2.

Ukazatelem dobré vzdělávací a sociální politiky státu je podle názorů pedagogů všeobecná dostupnost mateřských škol s tím, že existuje nabídka různých programů, ze kterých si rodiče mohou při volbě mateřské školy pro svoje dítě vybrat. Dalším významným ukazatelem je úroveň materiálního a finančního zajištění mateřských škol. Třetí oblastí, která podle názoru pedagogů vypovídá o úrovni vzdělávací politiky, je péče státu o odbornou kvalitu vzdělávacích programů – ať už prostřednictvím stanovení kurikula, standardů či rámcového vzdělávacího programu. Z hlediska toho, že dostupnost i oblast finančního zabezpečení předškolní výchovy a vzdělávání vykazují rezervy a že dosud nebyla stanovena žádná kurikulární pravidla (standardy, rámcový vzdělávací program apod.), nevyznívá hodnocení vzdělávací politiky státu ze strany pedagogů příliš příznivě.

V současné době se připravuje nový zákon o vzdělávání. Věcný záměr zákona o předškolním, základním, středním, vyšším odborném a mimoškolním vzdělávání rozlišuje vzdělávání, které poskytuje stupeň vzdělání a vzdělávání, které neposkytuje stupeň vzdělání. Předškolní vzdělávání podle zákona neposkytuje stupeň vzdělání, bude však mít svůj rámcový program. I nadále se bude předškolní vzdělávání organizovat zpravidla pro děti od tří do šesti let a bude realizováno především v mateřské škole. Zákon zajistí právo dítěte na umístění do předškolního vzdělávání v roce, který předchází roku, v němž má zahájit plnění povinné školní docházky v prvním ročníku základní školy, pokud o to jeho rodiče požádají. Tyto děti budou do mateřské školy přijímány přednostně. Děti se zvláštními vzdělávacími potřebami budou vzdělávány odpovídajícími formami a prostředky. Vyhláška o mateřských školách pak stanoví nejnižší a nejvyšší počet dětí ve třídách mateřské školy, obdobně jako i další podrobnosti vztahující se k činnosti mateřských škol.

Státní správu ve školství bude vykonávat ředitel právnické osoby, orgán kraje v přenesené působnosti, MŠMT ČR, další ministerstva u škol svěřených do jejich působnosti a Česká školní inspekce. Samosprávu v oblasti školství budou vykonávat v krajích samosprávné orgány krajů a obcí, popř. svazy obcí a školská rada.

Pracovníci v oblasti předškolní výchovy, vzdělávání a péče

Základy vzdělávání pracovníků v předškolní výchově spadají do 19. století a jsou spojeny se vznikem prvního opatrovníka v Praze (1832). Tato instituce kromě svého výchovně vzdělávacího poslání sloužila také jako středisko přípravy budoucích pedagogů v síti různých předškolních zařízení.

Profesní příprava pracovníků předškolní výchovy probíhala od roku 1872 v učitelských ústavech ve dvouletém kurzu. Podmínkou přijetí byl věk minimálně 16 let, tělesná zdatnost, mravní bezúhonnost, úspěšné absolutorium měšťanské školy nebo vysvědčení ze čtvrtého ročníku střední školy. Po-

čet vyučovacích hodin byl stanoven na 32–33 hodin týdně. Povinnými vyučovacími předměty byly československý jazyk, kulturní dějiny, německý jazyk, vaření, tělesná výchova, zdravotní výchova, občanská výchova, sociální péče, náboženství; nepovinné předměty byly druhý cizí jazyk, hra na housle, hra na klavír.

Počátek 20. století je spojen se snahami o zvýšení úrovně profesní přípravy i kvalifikace, které jsou spojeny s osobností profesora Václava Příhody, jenž zakládá v roce 1929 Soukromou pedagogickou fakultu. Odmítá encyklopedičnost učitelského vzdělání. Doba studia byla čtyřletá. Tím byly položeny základy zřízení pedagogických fakult, které byly zřizovány dekretem prezidenta republiky v roce 1946. Školským zákonem o základní úpravě jednotného školství z roku 1948 byla mateřská škola zařazena do školské soustavy jako její organická součást.

Od sedmdesátých let existuje duální systém přípravy pedagogů předškolní výchovy na úrovni úplného středního vzdělání s maturitou a terciárního vzdělávání (neuniverzitní vzdělávání na vyšších odborných školách od roku 1995 a univerzitní vzdělávání na pedagogických fakultách). Perspektivně je sledován přechod na úroveň terciární.

Struktura pracovníků předškolní výchovy, vzdělávání a péče

Školství patří počtem svých pracovníků k jedněm z největších zaměstnavatelů. V roce 1998 bylo v odvětví školství zaměstnáno kolem 280 tisíc osob, z toho 97,1 % v resortu školství řízeného MŠMT. Z 276 tisíc zaměstnanců v resortu školství bylo 34 000 (12 %) zaměstnanců předškolních zařízení. Největší podíl všech zaměstnanců tvoří pedagogičtí pracovníci.

V současné době pracuje v mateřských školách (včetně speciálních) kolem 26 tisíc pedagogických pracovníků včetně ředitelky. Oproti 80. letům došlo v důsledku demografického vývoje i společenských a ekonomických změn i strukturálních změn ve školství k poklesu počtu předškolních zařízení, počtu učitelky, který se za posledních osm let snížil téměř o šest tisíc. K největšímu snížení počtu učitelky (téměř o 13 %) došlo v období do r. 1994. Po tomto roce dochází k mírnému růstu, což souvisí se zvyšujícím se zájmem rodičů o institucionálně organizovanou předškolní výchovu a se snižováním počtu dětí na učitelku. Celkově došlo za posledních osm let – od školního roku 1989/90 – ke snížení počtu učitelky o 21 %.

Tabulka 7
Počty mateřských škol, zapsaných dětí a pedagogických pracovníků

Rok	Mateřské školy	Počet zapsaných dětí	Počet pedagog. pracovníků
1989/1990	7328	395 164	31 790
1994/1995	6526	338 722	27 695
1995/1996	6728	340 943	28 080
1996/1997	6608	324 310	27 712
1997/1998	6152	307 508	26 090

Pramen: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1999

Tradičním problémem českého školství je vysoká a zvyšující se feminizace; v předškolních zařízeních je 100 %. Příčinu tohoto jevu lze spatřovat nejen v historii předškolních zařízení a v názorech na výchovu dětí předškolního věku, ale i v oblasti finančního a společenského ohodnocení práce učitele mateřské školy. Přitom je zřejmé, že v době, kdy řada dětí žije nebo je vychovávána pouze matkou, by maskulinizace mateřských škol pozitivně ovlivnila i vývoj samotných dětí. Pokud se týká věkového struktury učitelky mateřských škol, tvoří největší skupinu (35 %) učitelky ve věku 30–39 let a 40–49 (33 %). Učitelky ve věku do 20 let a 20–29 let, tj. v období po ukončení školy, tvoří pouze necelých 10 %. V důchodovém věku, tj. od 56 let, působí 2 % učitelky. Velmi nízký podíl učitelky nejmladší věkové kategorie souvisí zejména s celkovým odlivem mladých učitelů ze školství.

Pracovní podmínky a platy pracovníků předškolní výchovy

Zaměstnavatelem učitelů se všemi pracovněprávními vztahy (tj. přijímání do zaměstnání, pracovní smlouva, plat, osobní ohodnocení aj.) je buď ředitel školy, jestliže škola má právní subjektivitu, nebo školský úřad. (Zřizovatelem školy je stát, školský úřad, obec, soukromník, církev). Učitelé jsou přijímáni do pracovního poměru v závislosti na odborné a pedagogické způsobilosti, tj. na stupních dosaženého vzdělání a délce praxe. Rovněž platové zařazení a finanční ohodnocení pedagogických pracovníků ve školách a školských zařízeních zřizovaných státem nebo obcí je normativně vymezeno. Platové zařazení se řídí druhem pracovní činnosti, stupněm dosaženého vzdělání a délkou praxe pracovníka. Bez ohledu na skutečnou náročnost povolání jsou učitelé předškolních zařízení s ohledem na dosaženou úroveň jejich vzdělání a typ školy zpravidla zařazováni do nižších platových tříd než například učitelé základních škol, u nichž je základním kvalifikačním požadavkem vysokoškolské vzdělání. I když se v České republice výdaje na školství zvyšují, všeobecně přetrvávají určité problémy v odměňování učitelů (např. nedostatečné možnosti pro diferenciaci v odměňování či odměňování začínajících učitelů), což vede k jejich odlivu ze školství¹⁴⁾. V roce 1996 došlo k nárůstu platů učitelů o 17,7 %, avšak následné fiskální restriktce vedly k tomu, že v roce 1997 byl nárůst průměrného platu učitelů jen zhruba 9,5 % při míře inflace 8,5 %. Vzhledem k ekonomické situaci v zemi, zkrácení rozpočtu školství pro rok 1998 a míře inflace reálné mzdy učitelů opět poklesly. Průměrná mzda učitelů předškolních zařízení činila v tomto roce 9454 Kč, což je přibližně o 2600 korun méně než průměrná mzda v ČR ve stejném období. Od 1. ledna 1999 byly zvýšeny nárokové složky platů všem pracovníkům v rozpočtové a příspěvkové sféře, tj. i ve školství, o 17 %. Jak se toto opatření promítne do reálných příjmů pracovníků ve školství, se teprve ukáže.

¹⁴⁾ Viz např. Reviews of National Policies for Education – Czech Republic. OECD 1996. Zpráva MŠMT ČR o stavu českého vzdělávání a o realizaci doporučení OECD z roku 1996. Vývoj české vzdělávací soustavy 1996-1999. Praha 1999.

Tabulka 8
Poměr platů učitelů k průměrné mzdě v ČR (v %)

	1992	1993	1994	1995	1996	1997
učitelé regionálního školství	105,2	107,5	110,8	108,4	109,6	106,2
z toho: mateřské školy	85,0	85,5	86,4	85,1	86,6	82,0
základní školy	108,7	110,5	114,6	111,0	112,1	106,9
gymnázia	122,7	126,8	132,1	129,0	127,0	122,4
střední odborné školy	121,5	125,9	128,3	127,2	128,5	121,4
střední odborná učiliště	125,4	129,8	126,0	128,6	126,8	119,6
speciální školy	115,3	116,0	117,5	117,9	119,1	112,4
pedagogové vysokých škol	150,0	147,2	146,7	145,3	147,6	138,1
z toho: profesoři	217,9	204,9	213,8	217,3	215,8	203,0
docenti	181,0	177,3	182,1	182,4	183,7	172,4

Pramen: Ústav pro informace ve vzdělávání, 1999

Tabulka 9
Otevírané studijní obory pro učitele – předškolní vzdělávání na univerzitách (pedagogické fakulty) Školní rok 1999/2000 – 2000/2001

Vysoká škola	Magistr (5 leté studium)		BC (3 leté studium)		2 leté studium	
	1999/2000	2000/2001	1999/2000	2000/2001	1999/2000	2000/2001
PDF Praha	KS	KS	PS	–	–	–
PDF Brno	–	–	–	–	–	–
PDF Olomouc	–	–	–	–	–	–
PDF České Budějovice	–	–	–	–	–	–
PDF Plzeň	–	–	PS	PS	–	–
PDF Ústí nad Labem	–	–	–	–	–	–
PDF Ostrava	–	–	–	KS	–	–
PDF Hradec Králové	–	–	–	–	–	–
PDF Liberec	–	–	–	–	–	–

Pramen: Učiteléské noviny, 1999

PS – Prezenční studium

KS – Kombinované studium

Pracovní doba pracovníků předškolních zařízení

Pracovní doba ve školství je shodná s délkou pracovní doby všech zaměstnanců danou Zákoníkem práce. Pracovní doba pedagogických pracovníků má však svá specifika. Na začátku školního roku 1999/2000 vstoupila v platnost novela nařízení vlády, kterým se stanoví míra vyučovací povinnosti učitelů a výchovné práce ostatních pedagogických pracovníků¹⁵⁾. V souladu s uvedeným vládním nařízením činí rozsah přímé vyučovací nebo výchovné činnosti v mateřských školách a speciálních mateřských školách 31 hodin týdně. Přímá vyučovací činnost ředitele mateřské školy (i speciální) se pohybuje v rozpětí 13–24 hodin týdně v závislosti na velikost mateřské školy, resp. podle počtu tříd v zařízení.

Pregraduální a postgraduální příprava

Kvalifikační požadavky na učitele a ředitele předškolních zařízení jsou vymezeny státem a normativně zakotveny ve vy-

hláše¹⁶⁾. V souladu s touto vyhláškou se pro výkon činnosti učitele předškolního zařízení požaduje minimálně úplné střední odborné vzdělání se zaměřením na předškolní pedagogiku, u učitelů speciálních předškolních zařízení rozšířené studiem speciální pedagogiky. Pro funkci ředitele předškolního zařízení se podle velikosti školy požaduje minimálně 1–2 roky odborné pedagogické praxe, u ředitele speciálního předškolního zařízení minimálně 4 roky pedagogické praxe. Z hlediska kvalifikační struktury se v předškolních zařízeních uplatňuje více než 95 % učitelů s úplným středním odborným vzděláním. Počet učitelů s vysokoškolským vzděláním je vzhledem k počtu absolventů odpovídajících oborů vysokých škol a jejich fluktuaci v praxi zanedbatelný. Pracovní zařazení učitelů s úplným středním odborným vzděláním i vzděláním vysokoškolským je stejné, odlišnosti jsou pouze v jejich platovém zařazení. V České republice existují v současné době tři cesty profesní přípravy učitelů předškolních zařízení:

- studium na střední odborné (pedagogické) škole
- studium na vyšší odborné škole
- univerzitní studium bakalářského nebo magisterského typu

Studium na střední odborné škole (SOŠ) je čtyřleté, určené pro žáky s ukončenou základní školou, a poskytuje úplné střední odborné vzdělání (3. vzdělávací úroveň). V současné době

¹⁵⁾ Nařízení vlády ČR ze dne 28.6.1999, kterým se mění nařízení vlády č. 68/1997 Sb.

¹⁶⁾ Vyhláška Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy ČR č. 139/1997, o podmínkách odborné a pedagogické způsobilosti pedagogických pracovníků a o předpokladech kvalifikace výchovných poradců.

existuje v ČR 18 středních odborných škol poskytujících odborné vzdělání pro předškolní pedagogiku (16 škol státních, 2 soukromé). Střední pedagogické školy mají hluboké historické tradice a představují největší vzdělavatele pro oblast předškolního vzdělávání a výchovy. V roce 1996 byly v ČR v širším měřítku zavedeny vyšší odborné školy (VOŠ) poskytující 4. vzdělávací úroveň. V oblasti pedagogiky tato forma vzdělávání není zatím příliš rozšířena z důvodu nejasného postavení absolventů VOŠ v soustavě povolání, protože do r. 1997 se s uplatněním absolventů VOŠ ve školství nepočítalo. V současné době poskytují vzdělání pro pedagogickou činnost v předškolních zařízeních pouze dvě VOŠ. Vysokoškolská příprava učitelů mateřských škol se předpokládá v náročnějších specializovaných oblastech předškolní výchovy a po určité praxi v řídicí sféře na Pedagogických fakultách (Praha, Plzeň, Ostrava). Obory jsou však otevírány fakultami sporadicky.

Studium na všech typech škol se organizuje jako prezenční, kombinované, event. distanční. Podíl jednotlivých typů škol na vzdělávání učitelů předškolních zařízení ukazuje tabulka o počtu studentů v příslušných studijních oborech. Uchazeči jsou přijímáni ke studiu na základě přijímacích zkoušek, v jejichž rámci se zjišťují také jejich výtvarné, hudební a fyzické (sportovní) předpoklady. Koncepce vzdělávání na jednotlivých úrovních a studijních oborech je vymezena v učebních dokumentech schválených MŠMT, u vysokoškolského studia akreditovaných příslušnou komisí. Studium je standardně zaměřeno na osvojování vědomostí a dovedností potřebných pro komplexní péči a vzdělávání dětí ve věku 3–6 let s možností profilace studujících podle disciplín, a to buď systémem volitelných předmětů, nebo povinných specializací (odborných zaměření). Vzdělávací obsah zahrnuje tyto základní obsahové okruhy:

- Pedagogicko-psychologický, který vede k osvojení nezbytných sociálních kompetencí, zejména pedagogických a psychologických vědomostí a dovedností.
- Osobnostně kultivující, který kultivuje osobnost budoucího pedagogického pracovníka a prohlubuje jeho všeobecné vzdělání s ohledem na potřeby povolání.
- Zájmově odborný, který vytváří vědomosti a dovednosti potřebné pro realizaci konkrétních výchovných aktivit (estetických, pohybových, pracovních atp.).

Součástí odborné přípravy na všech úrovních je odborná praxe v různých předškolních zařízeních. V posledních letech se do práce učitelů předškolních zařízení a tím i do jejich odborné přípravy promítá působení alternativních výchovných systémů v předškolním vzdělávání, sociálně-ekonomické vlivy a jejich dopad do rodin (které si vynutily přijímat do předškolních zařízení děti již od 2 let věku¹⁷⁾), integrace dětí s různými handicap, dětí z odlišného kulturního a jazykového prostředí, potřeba vytvářet specifické programy pro jedin-

¹⁷⁾ Péče o děti do 3 let věku byla až do r. 1992 výhradně zajišťována resortem zdravotnictví a poskytována dětskými sestrami, odborná příprava dětských sester se realizuje formou vyššího odborného vzdělávání.

Tabulka 10
Počty studujících středních, vyšších odborných a vysokých škol v oboru předškolní pedagogiky

Rok	Střední odborné školy			VOŠ	VŠ
	Celkem	Denní studium	Dálkové studium		
1989/90	6926	5708	1218		216
1991/92	7196	6099	1097		239
1992/93	5798	5151	647		251
1994/95	6603	6074	529		263
1995/96	3671	3258	420		105
1996/97	3201	2469	366	206	54
1997/98	2184	2080	104	489	118
1998/99	2487	2385	102	564	110

ce z málo podnětného prostředí, např. přípravné třídy pro děti vyžadující speciální přípravu na zahájení povinné školní docházky. To vše klade nové nároky na odborné vědomosti a dovednosti učitelů i na jejich osobnostní kvality a sociální zralost. V této souvislosti je třeba zamyslet se nad tím, zda 15-16letí žáci přicházející na střední pedagogickou školu skutečně uvědoměle volí svou budoucí profesi, zda jsou dostatečně osobnostně vyvráží pro náročnou pedagogickou práci v uvedených zařízeních; i když se v tomto věku lépe rozvíjejí některé osobnostní vlastnosti a předpoklady (zvláště talentové) ke studiu tohoto profilu než u dospělých studentů. Větší pozornost by měla být věnována rozvoji pedagogicky orientovaného vyššího odborného školství. Na sekundární úrovni lze uvažovat o odborné přípravě pro méně náročné činnosti při práci s dětmi asistentského charakteru a o předprofesním vzdělávání pro následné studium pedagogického, sociálního, kulturně manažerského a volnočasového směru na vysokých a vyšších odborných školách.

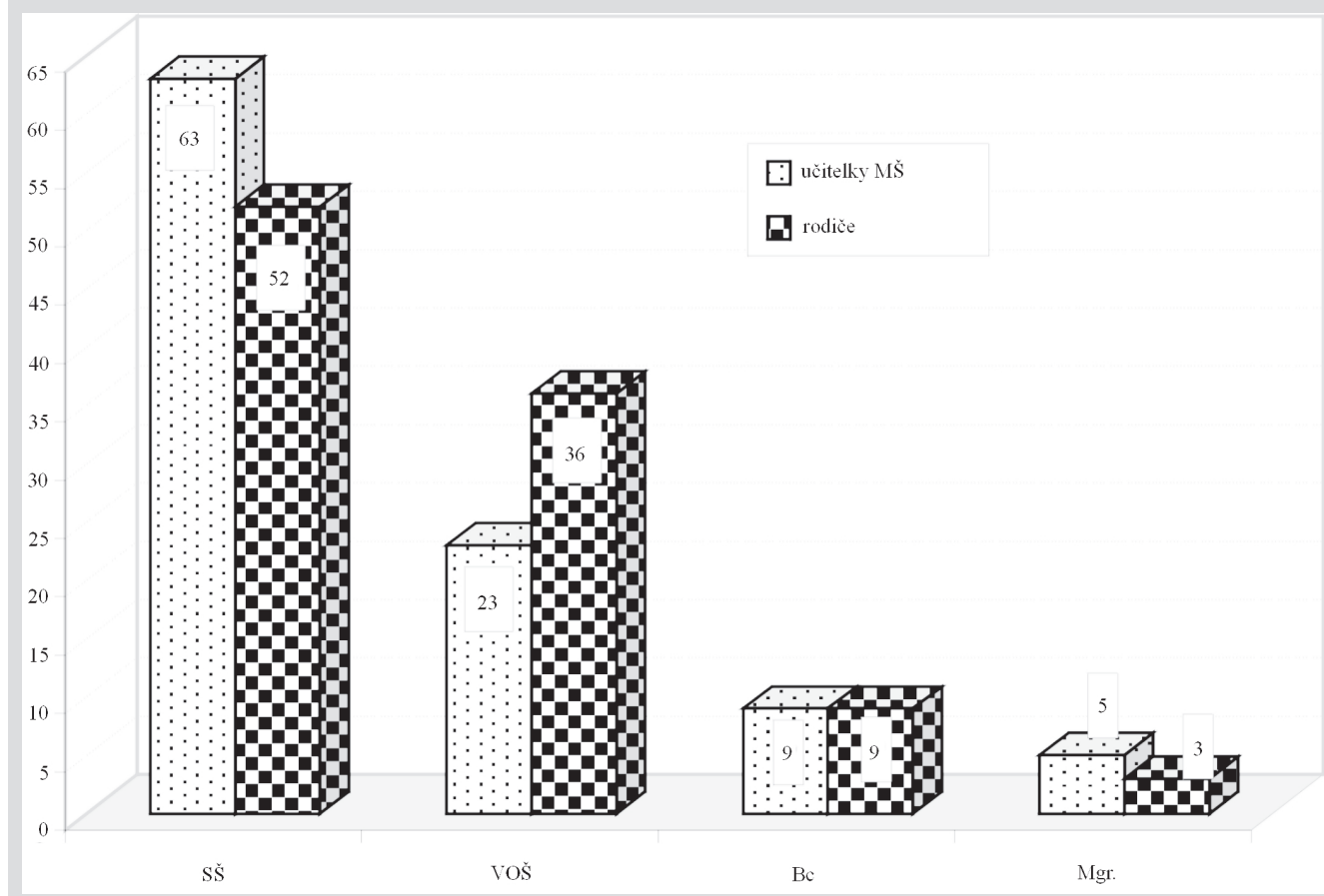
Jaká by měla být kvalifikační příprava pedagogů mateřských škol?

Názory pedagogických pracovníků na možnost přesunutí pregraduální přípravy pedagogů pro předškolní stupeň do úrovně terciárního vzdělávání jsou následující: většina z nich (63 %) se přiklání k tomu, že stačí středoškolské studium, studiu na vyšších odborných školách by dala přednost asi jedna pětina dotázaných (23 %), zbylých 14 % se domnívá, že učitelky v MŠ by měly mít vysokoškolské vzdělání – bakalářské či magisterské. Rozložení odpovědí podle dosaženého vzdělání a podle zastávané funkce respondentů napovídá, že vzdělání na terciární úrovni podporují spíše učitelky s vyšším vzděláním a ředitelky mateřských škol.

52 % rodičů míní, že středoškolské vzdělání učitelkám pro práci v mateřské škole dostačuje, 36 % se přiklání k tomu, aby se učitelky mateřských škol připravovaly na pedagogickou práci na vyšších odborných školách. Vysokoškolskému vzdělání dává shodně s učitelkami přednost jen malá část rodičovské veřejnosti.

Co se týče vyššího odborného vzdělávání, procento rodi-

Jaké vzdělání by měly mít učitelky MŠ podle názoru učitelek MŠ a rodičů (v %)

čů, kteří je požadují, je vyšší, než procento učitelek (36 % : 23 %) a jsou v tomto ohledu zřejmě progresivnější než samy učitelky. Názor učitelek – středoškolaček (který v tomto případě nekorresponduje s jejich všeobecnou snahou o plnohodnotné zařazení mezi ostatní učitelké profese a získání vyšší odborné i společenské prestiže) však může být patrně ovlivněn obavou ze ztráty vlastní kvalifikace.

V souboru uvedla převážná většina (90 %) pedagogických pracovníků středoškolské vzdělání, pouhých 10 % pak byly absolventky vyšších odborných škol a bakalářského či magisterského stupně vysokých škol. Toto rozložení odpovídá situaci v českých mateřských školách obecně a odpovídá také dosavadní tradici českého vzdělávacího systému.

Koncepce vzdělávání na jednotlivých typech škol

Střední a vyšší odborné školy

Až do roku 1992 byla příprava učitelů mateřských škol na úrovni středoškolského vzdělávání zajišťována ve specializovaném studijním oboru Učitelství pro mateřské školy. V důsledku snižování počtu mateřských škol po roce 1990 a restrukturalizace školství přestali absolventi tohoto oboru nacházet v některých regionech uplatnění na trhu práce a přecházeli do jiných povolání (např. jako vychovatelé ve školních zařízeních, v sociálních službách aj.). Ukázalo se, že úzce připravený absolvent je na trhu práce málo flexibilní, a

proto se přistoupilo k vytvoření nového studijního oboru poskytujícího komplexněji koncipované vzdělání tak, aby absolventi našli uplatnění nejen v předškolním vzdělávání dětí, ale i v oblasti volného času, zejména dětí školního věku a mládeže, nebo jako vychovatelé v zařízeních náhradní rodinné péče apod. V současné době představuje tento široce koncipovaný studijní obor hlavní proud vzdělávání ve středních pedagogických školách; v oboru Učitelství pro mateřské školy studovalo ve školním roce 1998/99 pouze 144 žáků.

Obsah vzdělávání na střední vzdělávací úrovni zahrnuje tři oblasti: všeobecné vzdělávání, základní odborné vzdělávání a profilující vzdělávání. Z celkového objemu vzdělávacího obsahu tvoří přibližně 45 % všeobecné vzdělávání, asi 52 % základní odborné a 4,5 % profilující vzdělávání¹⁸⁾. Základ odborného vzdělávání tvoří pedagogicko-psychologické disciplíny (25 % odborného obsahu) včetně základů speciální a sociální pedagogiky. Značná pozornost je věnována osvojování dovedností a znalostí v oblasti výtvarné výchovy, hudební výchovy včetně hry na hudební nástroj, dramatické a tělesné výchovy. Tyto disciplíny patří tradičně k hlavní přípravě učitelek mateřských škol a žáci v nich dosahují velmi dobrých výsledků; mohou se v nich dále rozvíjet v rámci pro-

¹⁸⁾ Proporce jednotlivých vzdělávacích oblastí a obsahové zaměření jsou vymezeny Standardem středoškolského odborného vzdělávání (Základní kurikulum odborného vzdělávání), schváleném MŠMT ČR 18. 11. 1997

filové části vzdělávání formou volitelných vyučovacích předmětů. Ve srovnání s obdobím před rokem 1990 zůstává ve vzdělávacím obsahu opomenuto vytváření „manuálních“ (pracovních) dovedností a jejich didaktická transformace pro předškolní věk. Souvisí to do určité míry s náročností na materiální vybavení školy a se vztahem studentek k technickým disciplínám. Nedílnou součástí odborného vzdělávání je praktické vyučování formou odborné praxe v mateřských školách a v jiných školských zařízeních v rozsahu 822 hodin, což je asi 21 % odborného vzdělávání. Studium je ukončeno závěrečnou zkouškou nazývanou maturitní zkouška, která má část všeobecnou a odbornou (teoretickou a praktickou), a certifikátem o úrovni a odborném profilu dosaženého vzdělání.

Vyšší odborné vzdělávání je zatím zajišťováno ve dvou studijních oborech¹⁹⁾. Rovněž ve VOŠ je vzdělávání koncipováno komplexněji, nejen pro předškolní pedagogiku. Absolventi se mohou uplatnit také jako vychovatelé v zařízeních pro mimoškolní výchovu a volný čas, v dětských domovech, v domovech mládeže pro studenty středních škol a učilišt apod. Odborný obsah tvoří obdobné okruhy a disciplíny jako ve středoškolském vzdělávání, je však strukturovanější a blíží se vysokoškolskému studiu. Žáci mají možnost větší profilace a specializace (určitá část žáků má středoškolské pedagogické vzdělání, nebo je v různých školních zařízeních zaměstnána). Rovněž i zde je povinnou součástí studia odborná praxe ve školách a školských zařízeních. Součástí vzdělávání budoucích pedagogů ve většině SpgŠ a VOŠ je i teoretická příprava a workshopy, zaměřené na metodologii alternativních vzdělávacích programů (Začít spolu²⁰⁾, Montessoriovský vzdělávací systém, Daltonský plán), včetně odborné praxe ve třídách s alternativním programem. Studium je ukončeno absolutoriem.

Vysoké školy

Vysokoškolské vzdělávání učitelů se realizuje, zejména pro mateřské a základní školy, na pedagogických fakultách univerzit. V současné době jsou učitelé pro předškolní vzdělávání a péči připravováni ve dvou speciálních studijních oborech bakalářského nebo magisterského stupně. Studium probíhá především formou prezenčního studia bakalářského a pětiletého distančního studia magisterského, v tomto případě má charakter doplňujícího a rozšiřujícího vzdělávání pro učitele předškolních zařízení. Vedle všeobecného a odborného základu získávají studenti prohloubené vzdělání v jedné z volitelných specializací pro oblast výtvarné, hudební a tělesné výchovy, pro praktické činnosti, v magisterském studiu také pro speciální pedagogiku²¹⁾. Studenti denního studia absolvují povinně také odbornou praxi v předškolních zařízeních.

¹⁹⁾ Další obor studovaný na VOŠ – Sociální pedagogika – směřuje do oblasti sociální prevence a práce s ohroženými skupinami dětí a mládeže.

²⁰⁾ Např. v rámci programu Začít spolu spolupracují třémínková centra a školy se všemi středními a vyššími pedagogickými školami i vysokými pedagogickými školami v ČR a spolupracují i v oblasti dalšího vzdělání.

²¹⁾ Speciální pedagogika je také samostatným studijním oborem na vysokých školách.

Další vzdělávání pracovníků předškolní výchovy

Po roce 1989 došlo ke změně v pojetí a systému dalšího vzdělávání pedagogických pracovníků. Některé instituce byly zrušeny. Započaly práce na projektu *Učitel*, který se mimo jiné zabývá pregraduálním, celoživotním a dalším vzděláváním pedagogických pracovníků. Tento projekt prochází širokou diskusí v pedagogické veřejnosti a v současné době i stádiem patrné stagnace. Významným rozhodnutím ministra školství bylo ustanovení poradního orgánu „Rady pro další vzdělávání pedagogických pracovníků“.

Další vzdělávání pedagogických pracovníků předškolní výchovy a vzdělávání se uskutečňuje jednak jako zájmové a dobrovolné, jednak jako povinné, nezbytné pro výkon vedoucí nebo metodické funkce (ředitel, vedoucí úřadu, inspektor pro předškolní výchovu a vzdělávání, metodik, lektor). Dobrovolné, zájmové vzdělávání má mnoho forem a jeho nabídka je různě pestrá. Vynikající nabídku poskytují pro oblast předškolní výchovy například Pedagogické centrum Praha a Pedagogické centrum Plzeň (které zveřejňuje nabídku dalšího vzdělávání prostřednictvím Internetu). Soustředit všechny vzdělávací aktivity na server by umožnilo zájemcům vhléd do celkové struktury dalšího vzdělávání v celé ČR. Poskytovatelé dalšího vzdělávání jsou:

- vysoké školy, vyšší odborné školy a střední pedagogické školy;
- pedagogicko-psychologické poradny, pedagogická centra a speciálně pedagogická centra;
- profesní svazy (Asociace předškolní výchovy, Společnost pro předškolní výchovu, Moravský svaz předškolní výchovy);
- zájmová sdružení (Společnost křesťanských mateřských škol);
- alternativní pedagogické instituce (M. Montessori, Waldorfské školy, Zdravá mateřská škola, program Začít spolu);
- školské úřady v jednotlivých regionech.

Pedagogické fakulty umožňují distanční bakalářské studium speciální pedagogiky pro učitelky mateřských škol (2 až 3leté) se získáním kvalifikace učitelství na speciálních mateřských školách. Dále si pak mohou absolventky distančního studia učitelství pro mateřské školy rozšířit kvalifikaci pro primární stupeň dvouletým rozšiřujícím studiem učitelství 1. stupně základní školy.

Ministerstvem školství připravovaná koncepce předpokládá vytvoření čtyř odborných stupňů provázaných s platovým ohodnocením a poměrně pestrou strukturu státních i nestátních institucí zajišťujících další vzdělávání. Vysoké školy (univerzitní i neuniverzitní) jako důležitá součást systému zabezpečují především rozšiřující a doplňující pedagogické studium. Podobnou funkci by mohly plnit i vyšší odborné školy, a to zejména směrem k učitelům předškolních zařízení, kteří mají pouze úplné střední odborné vzdělání. V rámci připravovaného systému zřídí stát základní síť vzdělávacích zařízení pro další vzdělávání pedagogických pracovníků. Předpokládá se přenesení odpovědnosti a rozhodování o dalším vzdělá-

vání na školy a pedagogické pracovníky. Školy a pedagogičtí pracovníci si budou volit z nabídky vzdělávacích institucí v souladu s plánem osobního rozvoje a plánem činnosti školy. Stát jim na tyto aktivity bude přidělovat účelově vázané finanční prostředky. Odborný růst a další vzdělávání pedagogických pracovníků bude zakotveno v připravovaném školském zákonu a specifikováno vyhláškou MŠMT ČR.

V současné době se připravuje řada legislativních a analyticko-prognostických dokumentů, které ovlivní další rozvoj vzdělávacího systému v České republice. Významným krokem je, že nová právní úprava počítá s předškolní výchovou a vzděláváním jako s pevnou součástí vzdělávací soustavy. Další významnou normu představuje nový katalog povolání, který připravuje Ministerstvo práce a sociálních věcí. V souvislosti s tvorbou koncepce dalšího rozvoje české vzdělávací soustavy je žádoucí věnovat pozornost také některým specifickým problémům struktury, pracovních podmínek a vzdělávání učitelů předškolních zařízení:

- přehodnocení kvalifikační struktury pedagogických pracovníků s ohledem na rozsah a náročnost pracovních činností; diverzifikace z hlediska různých úrovní odborné přípravy,
- vytváření podmínek pro zvýšení zainteresovanosti absolventů škol na práci v předškolních zařízeních a zvýšení podílu mladých učitelů, resp. učitelek,
- přijetí opatření pro snižování feminizace předškolních zařízení v dlouhodobějším výhledu,
- přehodnocení systému odborné přípravy pedagogických pracovníků s ohledem na změny v charakteru pracovních činností, řízení a rozvoje předškolních zařízení i s ohledem na srovnatelnost s obdobnými vzdělávacími systémy v zemích Evropské unie,
- v souvislosti s tím věnovat pozornost rozvoji vyššího odborného a vysokoškolského vzdělávání (posloupnost a propustnost vzdělávacích stupňů), zachování diverzifikace pedagogického vzdělávání,
- vypracování profesních a vzdělávacích standardů pro odbornou přípravu pedagogických pracovníků předškolních zařízení, sledování jejich vzdělávacích potřeb, využití názorů rodičovské i širší veřejnosti.

Cíle a obsah předškolní výchovy a vzdělávání

Národní kurikulum předškolní výchovy a vzdělávání

Vznik moderního pojetí výchovy a vzdělávání dětí předškolního věku vychází v ČR z národních tradic, zejména pak z odkazu J. A. Komenského, jehož Informatorium školy mateřské (v roce 1631) je – přestože se týká výchovy dítěte v tehdejší rodině – prvním uceleným učebním programem výchovy dítěte předškolního věku vzniklým na domácí půdě.

Významnou etapou v tvorbě předškolního kurikula byl přelom 18. a 19. století, kdy vznikaly první propracované systémy předškolního vzdělávání. Původně převážně sociálně orientované programy postupem času dostaly charakter progra-

mů zaměřených k prvopočátečnímu vzdělávání. Zásadní proměnu kurikula přineslo reformní hnutí – osnovy a programy pro mateřské školy z této doby daly základ jeho moderní koncepci.

V poválečném období se v tvorbě kurikula prosadily snahy o zavedení jednotného systému plánovitého výchovného postupu. Po r. 1948 vznikla postupně celá řada jednotných programů. Ohlas akceleračních snah sedmdesátých let vnesl do programů preferování rozvoje intelektu a přípravy na školu. Kurikula z této doby lze charakterizovat jako jednotné škol-sky orientované osnovy.

V další etapě vznikají v důsledku určitého společenského uvolnění snahy mateřské školy se „odškolnit“ a prosadit vlastní specifika. Prosazuje se tendence sjednotit výchovné postupy pro celé předškolní období dítěte – od narození až po vstup do školy. Dokladem je skutečnost, že programy se od r. 1967 týkají také jeslí. Kurikulum tím není jen záležitostí resortu školství, ale také resortu zdravotnictví. Vstup lékařů na tuto platformu byl významný a znamenal pro vývoj předškolního kurikula důležitý posun, tentokrát z hlediska medicínského a diagnostického. Vlastní obsah kurikula byl stanovován na základě vývojových norem (anatomických, fyziologických, psychologických) a strukturován pro dvě věkové skupiny dětí jeslového věku a pro tři věkové skupiny v mateřské škole. Tato snaha oslabit vliv společensky daných norem a klást větší důraz na přirozený vývoj dítěte, na zřetele psychologické a zdravotnické, však byl v nastupujícím společenském období zpomalen a postupně na delší dobu zastaven. Vývoj předškolního kurikula pokračoval opětovným návratem k osnovám, které byly výrazem všeobecných snah o akceleraci celého jednotného systému výchovy a vzdělávání. Kurikulum bylo zaměřeno k intenzivní přípravě na školu a školní práci a obsahovalo základy prvopočátečního vzdělávání. Cílem předškolní výchovy bylo převést dítě od hry ke školnímu vyučování a tak zajistit návaznost na základní školu.

V dalším období vývoje kurikula se na jedné straně opět prohlubuje ideově výchovné působení, na straně druhé pak jsou prosazovány snahy respektovat věkové i individuální potřeby dítěte a zároveň také dokonaleji připravovat děti na školní práci. Výchovný program pro jesle vycházel především z přirozeného vývoje dítěte a jeho individuálních potřeb, program pro mateřskou školu byl rozpracován do podrobných tabulek úkolů pro učitelky i pro děti, a to včetně programu pro přípravná oddělení. Předškolní kurikulum věnovalo pozornost také otázkám psychohygieny a péči o děti vyžadující zvláštní pozornost.

Poslední kurikulární dokument před zásadními společenskými změnami je z roku 1983. Program výchovné práce pro jesle a mateřské školy představuje základní rámcovou normu. Byl podobně jako předchozí program strukturovaný podle výchovných složek (tělesná, rozumová, výtvarná, hudební, pracovní a mravní výchova) a podle věku dětí podrobně rozpracovaný do úkolů. Určitý posun v cílech i obsahu kurikula spočíval v tom, že část určená mateřské škole se snažila řešit problém dosavadní obsahové předimenzovanosti: rozlišila tzv.

dlouhodobé požadavky (na práci učitelky) a požadavky cílové (na úroveň, které má dítě v určitém věkovém období dosáhnout). Program obsahoval i další nové prvky: nevyžadoval striktní rozvrhy hodin ani stereotypní strukturu zaměstnání, respektoval více přirozené potřeby dítěte (potřebu spontánní hry, volného pohybu, individuálního přístupu), zabýval se otázkou přirozené motivace i problémem zátěže, otázkou adaptace apod. I když byl cíl předškolní výchovy v tomto kurikulu pochopitelně formulován v duchu předlistopadové společenské a politické situace a stále významně orientován k vytváření předpokladů pro úspěšné začlenění do školního vzdělávání, a přesto, že obsah byl strukturován do oddělených „výchovných složek“, obsahovalo toto kurikulum mnoho pozitivních prvků, které odpovídají i dnešnímu pohledu na předškolní výchovu.

Ze stručného přehledu historického vývoje předškolního kurikula v českých zemích vyplývá, že procházelo značně dynamickým rozvojem, a to jak v rozsahu svých funkcí (sociální, výchovná, vzdělávací), tak ve své pedagogické koncepci a ve formulaci cílů (vymezených společensky, ideologicky, vývojově, individuálně), ve strategiích a metodách výchovného působení („školských“, autoritativních, přirozeně rozvíjejících, demokratických, volných), ve vymezení a strukturaaci výchovného a vzdělávacího obsahu (volně vymezeného, rámcově stanoveného, podrobněji rozpracovaného, formulovaného v podobě úkolů, uspořádaného podle různých oblastí a problémů výchovy, strukturovaného do výchovných složek) a jeho závaznosti (formou požadavků volných, doporučených, závazných, normativních, požadavků stanovených pro učitelku, požadavků kladených na dítě) – to vše vyjádřené výchovnými osnovami a programy pro předškolní zařízení (jedinečnými, alternativními, univerzálně platnými). V počátečním období existence předškolního kurikula převládal jeho školský ráz (výchovné cíle i požadavky se orientovaly především k přípravě na školu) s tím, že jednotlivá zařízení mají povinnost stanovit si vlastní program. Druhá etapa je charakteristická příklonem k dítěti (výchovné požadavky, resp. obsah výchovy byl uspořádán s ohledem na dítě, jeho přirozený vývoj a potřeby). Třetí etapa je určena záměry jednotného školství (cíl výchovy je orientován ideologicky, obsah práce je jednotný, výchovné požadavky jsou normativní), to vedlo k opětovnému prohlubování jednou již opuštěného prvotního školského charakteru předškolního kurikula.

Polistopadový trend prosazoval koncepční i obsahovou samostatnost jednotlivých předškolních zařízení a absolutní možnost volby způsobu práce s dětmi (včetně možnosti využívat kurikul zahraničních alternativních programů, popř. jejich prvků). Po fázi odmítání centrálně daných pravidel vznikla potřeba ukázat předškolnímu vzdělávání v nových společenských podmínkách cestu a vnést do této oblasti určitý systém. Přes všeobecné uvolnění, které charakterizuje současnou etapu vývoje kurikula, tak opět vzniká myšlenka společného národního kurikula. V současné době národní kurikulum předškolního vzdělávání není vymezeno v relevantním dokumen-

tu. Úlohu kurikula částečně plní různé postupně vznikající projekty, programy, plány a další materiály.

Proměna předškolního kurikula probíhala a dosud probíhá především „vnitřní“ transformací. Všeobecná humanizace a demokratizace vzdělávacího prostředí je provázena snahou proměnit vztahy mezi účastníky vzdělávacího procesu a snížit psychofyzickou zátěž předškolních dětí. Výsledkem jsou otevřenější partnerské vztahy s rodiči, citlivější postoj k vychovávanému dítěti, respektování a přísnější dodržování psychohygienických zásad a větší důraz na metody a formy práce adekvátní přirozeným potřebám a mentalitě předškolního dítěte. Jsou důsledněji respektovány individuální osobnostní zvláštnosti dětí i jejich specifické potřeby, mění se organizace a metody: snižují se počty dětí ve třídách, uvolňuje se režim dne, rozvolňuje se výchovný a vzdělávací program, zřizují se věkově heterogenní třídy, integrují se děti se speciálními potřebami, více se uplatňují individuální a skupinové činnosti, rodičům je umožňována spoluúčast na předškolním vzdělávání, mateřské školy se otevírají vůči veřejnosti.

Předškolní vzdělávání se v budoucnu nehodlá vzdát všestranné a systematické stimulace rozvoje dítěte. Chce dětem zajistit dostatečně podnětné prostředí k jejich rozvoji i vzdělávání. Jednou z podmínek je vytvoření moderního předškolního kurikula. Současné strategické a legislativní dokumenty počítají s tím, že úlohu předškolního národního kurikula bude hrát – v návaznosti na Státní program vzdělávání – rámcový program pro předškolní vzdělávání, jehož prostřednictvím stát stanoví zejména cíle, úkoly a podmínky předškolního vzdělávání. Práce na jeho přípravě v současné době vrcholí. Rámcový program je pro oblast předškolního vzdělávání zpracováván natolik volně a otevřeně, aby umožňoval rozvoj alternativních projektů i programů a podporoval různé inovace, na straně druhé by měl bránit vzniku a využívání nekvalitních programů, které nezajišťují dětem vhodnou výchovu a vzdělávání. Rámcový program vyjadřuje celkové pojetí předškolního vzdělávání, vymezuje hlavní cíle, rámcový obsah i způsoby komunikace a stanovuje nezbytné podmínky (např. organizační, materiální, personální, psychohygienické), za nichž by mělo předškolní vzdělávání probíhat. Vlastní vzdělávací obsah je v programu rozpracován do pěti oblastí – biologické, psychologické, interpersonální, sociokulturní a environmentální. V každé z oblastí pak jsou definovány cíle a záměry vzdělávání, povinně nabízené činnosti a příležitosti, základní kompetence dítěte (elementární osobnostní, poznávací a činnostní způsobilosti), které dítě předškolním vzděláváním získává, resp. může získat a zároveň jsou uvedena i upozornění na rizika, která mohou vzdělávací záměry ohrozit. Program upozorňuje také na možnosti jeho využití ve vzdělávání dětí se zvláštními vzdělávacími potřebami, uvádí požadavky na evaluaci předškolního vzdělávání i základní požadavky na odbornost a odpovědnost předškolního pedagoga.

Protože předškolní vzdělávání představuje počáteční vzdělávací etapu, měly by být jeho rámcové cíle v souladu s cíli vzdělávání v dalších úrovních vzdělávání, resp. s cíli celoži-

voťního ućení. Vzdělavání by mělo systematicky podporovat všestranný rozvoj dětí v rozsahu individuálních potřeb a možností každého z nich. Mělo by podporovat děti v jejich rozvoji a ućení, pomoci jim osvojit si základy hodnot, na nichž je založena naše společnost, a napomoci každému z nich stát se samostatnou, prosazující se a uplatňující se osobností. Zásadními úkoly předškolního vzdělavání by mělo být zejména:

- chránit duševní i tělesné zdraví dítěte
- podporovat jeho kladné sebepojetí
- obohacovat jeho sociální zkušenost
- zajistit příležitost a možnost k seberozvíjení a ućení
- orientovat dítě k zájmu o poznávání a ućení, poskytovat dostatek námětů k „objevování světa“
- rozvíjet schopnost přijímat změny a adaptovat se na ně
- rozvíjet vztah dítěte k jeho okolí – k přírodě, k druhým lidem, k obecně lidským, společenským a kulturním hodnotám
- rozvíjet komunikační dovednosti a myšlení dítěte, připravovat je k povinnému vzdělavání
- pěstovat a rozvíjet jeho individuální výraz a kreativní schopnosti, rozvíjet tvořivost a fantazii.

Rámcový obsah by měl obecně charakterizovat široce pojatý vzdělanostní základ, na který by mohlo navázat nejen povinné vzdělavání, ale který je důležitý pro vzdělavání celoživotní. V procesu předškolního vzdělavání by měl být kladen důraz na přirozenost, na spolehlivé a rovnoměrné naplňování všech dětských potřeb, a stejně tak i na vytváření podmínek podnětných k ućení dítěte v nejširším slova smyslu (tj. k získávání zkušeností dítěte ve všech oblastech jeho rozvoje), a situačnímu ućení, rozvoji komunikace, samostatnosti dítěte a jeho tvořivým aktivitám. Měla by být dostatečně respektována hodnota osobně prožívané zkušenosti a poznání dítěte, jeho individualita i hranice jeho možností včetně možností daných zdravotními či sociokulturními odlišnostmi dětí.

Rámcový charakter programu by měl umožnit, aby nabídka předškolních vzdělavacích programů byla široká a pestrá. Jednotlivé školy tak budou mít možnost pracovat buď podle modelových zveřejněných a oficiálně přijatých vzdělavacích programů, nebo vytvářet programy vlastní, které nejlépe vyhoví konkrétním podmínkám a možnostem. Rámcový program proto nestanovuje prostředky, jakými jsou společné záměry a cíle naplňovány. O konkrétních cestách, způsobech a metodách předškolního vzdělavání bude i nadále rozhodovat každá škola, resp. její pedagogický sbor, který vypracovává svůj školní program.

Inovační iniciativy v oblasti předškolní výchovy, vzdělavání a péče

Vzhledem k tomu, že materiální podmínky i organizační základy předškolního vzdělavání v mateřských školách dosahovaly úrovně, která mohla být i po r. 1989 vesměs přejata, soustředily se inovační změny především na vnitřní obsah a změnu stylu pedagogické práce.

Základní inovací je konvergentní pojetí výchovy, které

prosazuje rovnováhu hledisek rozvoje osobnosti dítěte jak z pozice individuální, tak sociální. Důraz je kladen na demokratickou spolupráci, sociálně komunikativní strategie a partnerství, vytváření individualizovaných podmínek pro rozvoj osobnostních předpokladů dítěte. Dítě je chápáno jako subjekt, který na rozdíl od tradiční představy o nutnosti ustavičného vedení a utváření se samo aktivně uplatňuje, komunikuje s prostředím i celým okolím. Prožívaná zkušenost dítěte je nejvyšší hodnotou. Přirozenost, spolehlivé a rovnoměrné naplňování dětských potřeb a stejně tak i vytváření vhodných podmínek k ućení uspokojuje potřebu systematické a všestranné stimulace rozvoje dítěte. Veškeré vzdělavání dětí se uskutečňuje způsobem, který respektuje individualitu dítěte i hranice jeho možností, včetně možností daných zdravotními či sociokulturními odlišnostmi dětí. Akcent je kladen na respekt k lidským právům, výchovu k toleranci a spolužití z hlediska multikulturního, multietnického a multikonfesního.

Součástí inovačních snah je uznání různých hodnotových orientací a s tím souvisejících modelů chování jedinců i skupin, což se projevuje v uplatňování různých vzdělavacích programů. Současné mateřské školy pracují nejčastěji podle porůznu upravovaných původních dokumentů (Program výchovné práce z r. 1983, časově tematické plány). Školy využívají také osvědčených zahraničních alternativních programů (např. Montessori či waldorfská koncepce, křesťanská pedagogika či její modifikace, např. Začít spolu). Rozvíjejí se také české modely a projekty (např. osobnostně orientovaný model, projekt Zdravá mateřská škola). Některé mateřské školy si vytvářejí také programy vlastní.

Snaha překonat dosavadní výraznou uniformitu se projevila a stále se projevuje v pestré nabídce aktivit a akcí, které lze v porovnání s obvyklým stavem považovat za nadstandardní. Zaměření aktivit je dáno zájmem rodičů a jejich dětí. Charakter nabídky je ovlivněn možnostmi institucí a přirozeně i schopnostmi pedagogických pracovníků. Výčet aktivit je poměrně bohatý: logopedická péče, seznamování s cizím jazykem, hra na flétnu, předplavecký výcvik, výtvarné kroužky, kroužky hudební či hudebně pohybové a tělovýchovné cvičení rodičů s dětmi, různé kulturní a poznávací aktivity a výlety, výjezdy do škol v přírodě, pobyty dětí u moře; vyskytuje se např. i jóga, saunování, náboženství. Rozšíření aktivit předškolních programů a uskutečňování rodiči žádaných programů (např. rozvíjení talentových předpokladů nebo výuky cizího jazyka) má i svá úskalí, neboť může příliš podléhat módním vlivům či „tržnímu“ chování a probíhat za nevyhovujících podmínek, event. za cenu krácení běžného, standardního obsahu předškolního vzdělavání. Poradenští psychologové a elementaristé upozorňují na některé důsledky těchto postupů. Zatím však není možné programy a jejich výsledky objektivně hodnotit, neboť pro předškolní vzdělavání nejsou k dispozici spolehlivá evaluační kritéria.

Určité inovační snahy se objevují i nad rámec přímé výchovné a vzdělavací práce s dětmi v podobě rodičovských, občanských či profesně zájmových iniciativ. Vznikají tak např.

neformální herní skupiny, kluby a denní pečovatelská centra (obdoba Mateřských center). Kvalita a propracovanost takovýchto programů se různí podle podílů odborníků, sponzorů či konkrétních zainteresovaných účastníků. Významný posun nastal v otevření se mateřské školy rodičům, kteří se mohou mnohostranně podílet na činnosti i životě mateřské školy. Mateřská škola se také stává místem preventivního působení a poradenské služby rodičům dětí s nejrůznějšími problémy (s opožděným vývojem, řečovými problémy, specifickými poruchami učení a chování, narušenými sociálními vztahy) a pomáhá rodičům problémy a nedostatky kompenzovat.

Lze zaznamenat také účast dobrovolníků, jako např. přítomnost mužů v rámci náhradní vojenské služby. Tento jev je však spíše okrajový a jeho přínos dosud nezhodnocený. Inovace se projevují také v oblasti základní profesionální přípravy učitelek mateřských škol i v oblasti dalšího vzdělávání (viz kapitola o vzdělávání).

Alternativní programy předškolního vzdělávání

Po r. 1989 začaly některé mateřské hledat nové možnosti, jak předškolní vzdělávání proměnit. Některé začaly zpracovávat vlastní projekty, strategie a plány, jiné se zaměřily na využívání různých alternativních zahraničních podnětů. V současné době je v praxi uplatňováno několik takovýchto ucelených vzdělávacích programů, zatím však v rozsahu, který ve vztahu k většině není dosud příliš významný. I tak jsou tyto systémy pro současnou praxi mateřských škol inspirativní.

Vzdělávací program *Začít spolu*. Tento program je českou formou mezinárodního programu *Step by Step*. Týká se předškolního vzdělávání a prvního stupně základního vzdělávání a v ČR je realizován od r. 1994 v podobě, která vyhovuje potřebám a kulturním tradicím České republiky. Hlavními principy kurikula jsou individuální přístup ke každému dítěti, integrované učení hrou a činnostmi, tematické a projektové plánování, pozorování, vytváření center aktivit ve třídě, integrace a inkluze dětí ze sociálně málo podnětného či etnicky odlišného prostředí a aktivní účast rodičů jako partnerů školy. Důraz je kladen na spolupráci s komunitou, profesní a osobní růst pedagogů, rozvoj kreativity a týmové spolupráce učitelů a škol a na multikulturní a bezpředsudkové vzdělávání dětí, pedagogů a rodičů. Rodiče se podle svého zájmu účastní ve třídě jako asistenti nebo pozorovatelé. Podílejí se na správě školy prostřednictvím rodičovské rady, nebo přímo. Cílem programu je vytvářet u dětí základy pro to, aby děti byly schopny:

- přijímat změnu a aktivně se s ní vyrovnávat
- kriticky myslet a umět si vybrat
- rozpoznávat problémy a řešit je
- tvořivě myslet a pracovat, využívat představivost a vědět si rady
- sdílet odpovědnost vůči sobě i vůči společnosti (obci, zemi, životnímu prostředí)
- přijímat zodpovědnost za vlastní rozhodnutí
- aktivně, samostatně a efektivně se učit
- umět aplikovat osvojené znalosti v praxi

- společně spolupracovat a být vzájemně tolerantní k individuálním, kulturním a etnickým charakteristikám ostatních.

V současné době pracuje v ČR podle předškolní metodologie programu *Začít spolu* 44 mateřských škol a 7 přípravných tříd při třech základních školách. V obou typech zařízení je vzděláváno celkem 2149 dětí. Z toho je do tříd *Začít spolu* integrováno 168 romských dětí, 78 dětí s postižením, 5 dětí z jiných minorit a 6 dětí ze sociálně nepodnětného prostředí. Program je průběžně výzkumně sledován a národním týmem projektu evaluován.

Vzdělávací program *Zdravá mateřská škola*. Projekt *Zdravá mateřská škola* vznikl v roce 1996. V současné době nese název Škola podporující zdraví a pracuje podle něho 88 mateřských škol. Programem *Zdravé mateřské školy* se inspiřují i jiné školy, které nejsou zařazeny přímo do sítě projektu. Tento program navazuje na evropský projekt *Škola podporující zdraví* a v rámci realizace *Národního programu zdraví* v ČR byl rozšířen i na oblast předškolního vzdělávání. Program vychází z poznatku, že předškolní věk je rozhodujícím obdobím pro získání návyků, způsobů chování a základů životního stylu, a že mateřská škola je první vzdělávací institucí, která může dítě ve výchově ke zdraví ovlivnit. Patří mezi tzv. komunitní programy podpory zdraví – uskutečňuje se v přirozených komunitách (škola, rodina, podnik, obec) mimo sféru zdravotnictví a v podmínkách, které jsou těmto komunitám přirozené. Východiskem výchovně vzdělávacího programu *Zdravá mateřská škola* je modelem orientovaným na osobnost dítěte a klade si dva základní cíle:

- přispívat k tvorbě podmínek pro tělesnou, duševní a společenskou pohodu dítěte
- vychovávat dítě předškolního věku ke zdravému životnímu stylu, k odolnosti vůči stresům a zdravím škodícím vlivům.

Program se řídí několika zásadami: respektuje individuální potřeby dítěte, uplatňuje spontánní hru, klade důraz na tělesnou pohodu, volný pohyb a zdravou výživu dítěte, podporuje jeho sebedůvěru, vytváří atmosféru důvěry a spolupráce, zabezpečuje rytmický řád, vytváří vstřícné a podnětné prostředí, vede dítě k úctě ke zdraví. Zdůrazňuje učení dítěte na základě vlastní činnosti a prožitku. Opírá se o sociální a odborné partnery a spolupracuje s nimi (s rodinou, základní školou, obcí), klade důraz na zdravý způsob života učitelky.

V současné době je dohotoven koncept rámcového kurikula. Je strukturován do pěti oblastí: tělo, psychika, mezilidské vztahy, sociálně kulturní prostředí a ekologické souvislosti. Každá oblast je rozpracována do témat, která začínají stanovením cílových kompetencí, které lze u dítěte ukončující předškolní období očekávat. Kompetence jsou doplněny doporučenými činnostmi a evaluačními kritérii. Rámcovost programu dovoluje upravovat jej podle vlastních podmínek a tvořit školní a třídní kurikulum. Pro naplnění národní strategie byly vytvořeny v rámci projektu *Zdravá mateřská škola* a *Zdravá škola* následující podmínky:

- předškolní zařízení a základní školy jsou vybaveny metodickými pomůckami (rukověť *Zdravá mateřská škola* a rukověť *Program podpory zdraví ve škole*);

- projekty jsou ověřovány na 90 základních školách a 88 mateřských školách;
- předškolní zařízení a základní školy jsou součástí evropské sítě škol podporujících zdraví, která je garantována WHO, EURO, CE a CEU.

Ostatní alternativní programy (Montessori, Waldorfská pedagogika) se v České republice uplatňují jako řádně certifikované pouze ojediněle.

Spolupráce s dalšími institucemi v péči o předškolní dítě, jeho výchově a vzdělávání

Institucionální péče, výchova a vzdělávání poskytované dětem předškolního věku jsou zajišťovány zejména v rámci tří resortů – Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy, Ministerstva práce a sociálních věcí a Ministerstva zdravotnictví. V rámci předškolní péče, výchovy a vzdělávání proto spolupracují mateřské školy s dalšími institucemi mimo resort školství. Významnou roli hrají lékaři, zejména pediatři a psychiatři, kliničtí psychologové, logopedi, dále instituce, poskytující sociální péči pro děti do 3 let, krizová centra, linky důvěry, poradny pro rodinu, manželství a mezilidské vztahy, stejně tak i střediska sociální prevence, orgány péče o rodinu a děti, poradenská centra sociálních odborů

Poradenství v předškolním vzdělávání

Důležitou roli v péči o předškolní děti, v jejich výchově a vzdělávání hrají poradenské služby. Poradenství spadá do kompetence resortu školství a je součástí poradenských služeb, poskytovaných dětem, jejich rodičům a zákonným zástupcům, pedagogickým a dalším pracovníkům škol a školských zařízení. Tyto služby jsou zaměřeny na podporu vzdělávání a výchovy, na prevenci a řešení problémů spojených s předškolní výchovou a vzděláváním. Poradenské služby pro předškolní populaci se zaměřují na pedagogické a psychologické aspekty rozvoje osobnosti dítěte (pedagogicko-psychologické poradenství), dále pak na podporu vzdělávání a výchovy dětí se zdravotním postižením a jejich integraci (speciálně pedagogické poradenství).

Podle *Listiny základních práv a svobod*, která je součástí ústavního pořádku České republiky, je péče o děti a jejich výchova právem rodičů. Rodiče, kteří pečují o děti, mají právo na pomoc státu. Poskytování poradenských služeb dětem předškolního věku stanovuje školský zákon²²⁾. Podle tohoto zákona se poskytují předškolním zařízením a rodičům dětí předškolního věku, jejich zákonným zástupcům a pěstounům a týkají se výchovy a vzdělávání. Poradenské instituce i obsah těchto služeb jsou rovněž vymezeny zákonem a podzákonnými normami²³⁾. Poradenské informace jsou důvěrné a jejich ochrana před zneužitím je stanovena zákonem²⁴⁾.

Poskytování poradenských služeb vychází ze součinnosti se zákonnými zástupci dětí, s učitelkami mateřských škol a pracovníky zdravotnictví a ostatních institucí, které se péčí

o děti zabývají. Východiskem pro poskytnutí poradenské služby je aktivní spoluúčast klientů na řešení problémů. Poradenské služby pro předškolní děti a jejich rodiče zahrnují činnosti diagnostické, intervenční, konzultační, metodické a informační. Zaměřují se na akutní problémy ohrožující duševní nebo tělesné zdraví dětí, na výchovné a vzdělávací problémy jednotlivců a skupin, na zařazování dětí do povinného vzdělávání, na zajišťování zvláštních vzdělávacích potřeb dětí, na problémy psychického a sociálního vývoje, na poruchy chování. Součástí práce poraden je také vzdělávání pedagogů ve specifických pedagogicko-psychologických dovednostech, zavádění, udržování a vyhodnocování preventivních programů v mateřských školách a systematická spolupráce s rodiči. Zvláštní pozornost je věnována vývoji dětí se speciálními vzdělávacími potřebami, především dětí se zdravotním postižením, dále dětí s poruchami chování a učení, dětí s narušením komunikačních schopností, dětí národnostních menšin a odlišných etnických skupin a dětí s mimořádným nadáním a talentem.

Poradenské služby pro děti předškolního věku poskytují speciální pedagogové, psychologové a sociální pracovníci v rámci své pedagogické činnosti, na nichž participují i učitelky. Poradenské služby ve školství jsou financovány z prostředků přidělovaných MŠMT ČR (zahrnujících prostředky na mzdy a provoz poradenských zařízení), dále i prostředků přidělovaných obcemi a okresními úřady (zahrnujících investiční a neinvestiční výdaje) a prostředků z nestátních zdrojů.

Hlavní institucí v poradenství jsou pedagogicko-psychologické poradny. Základní náplní poraden v oblasti předškolní výchovy a vzdělávání je příprava, popř. i realizace programů připravujících děti na povinnou školní docházku, programů pro děti s odloženou školní docházkou a programů na podporu rozvoje dětí se zdravotním postižením. Poradny provádějí psychologická vyšetření dětí s opožděným nebo nerovnoměrným vývojem kognitivních dispozic, dětí s výchovnými problémy a dětí se sníženou sociální adaptabilitou. Poskytují těmto dětem pedagogicko-psychologickou péči a jejich rodičům poradenskou pomoc. Odborně vedou učitelky mateřských škol při práci s těmito dětmi. Podílejí se na posuzování školní zralosti – doporučují odklady, event. předčasné zahájení školní docházky. Spolupracují s pediatrií a speciálně pedagogickými centry při péči o děti se zdravotními problémy, podle potřeb provádějí v oblastech své působnosti osvětovou činnost mezi rodičovskou veřejností a pořádají pro učitelky mateřských škol odborné kurzy a semináře.

Speciálně pedagogická centra jsou specializovaná školská účelová zařízení zaměřená na péči o děti se smyslovým, tělesným a mentálním postižením a o děti s vadami řeči. Jsou zřizována zejména při speciálních školách. Provádějí poraden-

²²⁾ Ustanovení § 46 školského zákona č. 29/1984 Sb. ve znění pozdějších změn.

²³⁾ Kodifikace těchto institucí a jejich povinností je stanovena zákonem č. 395/1991 Sb., o školských zařízeních ve smyslu pozdějších změn, vyhláškou MŠ ČR č. 130/1980 Sb., o výchovném poradenství a vyhláškou MŠMT ČR č. 127/1997 Sb., a řadou metodických směrnic MŠMT ČR.

²⁴⁾ Zákon č. 256/1992 Sb.

skou činnost pro děti zpravidla ve věku od 3 do 19 let až do doby ukončení školní docházky, podle potřeby i pro postižené jedince vyšších věkových kategorií. (Některá speciálně pedagogická centra pečují i o děti mladší.) Činnost center spočívá v systematické speciálně pedagogické a psychologické práci. Jejich úkolem je pravidelná a dlouhodobá práce s dítětem a s jeho rodiči, zajišťovaná ambulantně v centru nebo návštěvami ve škole či v rodině dítěte. Služby pro děti předškolního věku se zaměřují zejména na včasnou přípravu rodiny a dítěte na vzdělávání, tak, aby na základě této přípravy dítě dosáhlo plného (vzhledem ke svému postižení možného) rozvoje své osobnosti. Podílejí se rovněž na posuzování školní zralosti těchto dětí. Centra poskytují též poradenské služby mateřským školám a speciálním mateřským školám, které výchovu a vzdělávání dětí s postižením zajišťují.

Školní zralost a odklady školní docházky

Povinná školní docházka v ČR začíná od šesti let věku dítěte. Přihlásit školou povinné dítě do školy je povinností rodičů²⁵⁾. Není-li dítě po dovršení šestého roku věku tělesně nebo duševně přiměřeně vyspělé, může mu být vzdělávací povinnost o jeden rok odložena. O odložení rozhodne ředitel základní školy na základě žádosti rodičů a podle odborného posouzení lékaře, pedagogicko-psychologické poradny nebo speciálně pedagogického centra. V případě, že se v průběhu prvního pololetí školního roku projeví u dítěte nedostatečná tělesná nebo duševní vyspělost ke školní docházce, dává zákon možnost udělit i tzv. dodatečný odklad.

Průměrné procento odkladů v ČR je poměrně vysoké (přibližně každé sedmé dítě mělo v posledních třech letech odloženu školní docházku). Více než polovinu podnětů pro řízení o odkladu školní docházky dávají rodiče dětí, dalšími návrhovateli jsou lékaři, pedagogicko-psychologické poradny a mateřské školy. Nejčastějšími důvody odkladů jsou psychická, sociální nebo fyzická nezralost či zdravotní postižení dítěte.

Dětem s odloženou školní docházkou je věnována zvláštní pozornost. Školy a školská zařízení organizují různé formy pomoci zaměřené na stimulaci vývoje dítěte. Děti jsou přednostně zařazovány do mateřských škol (celodenně či polodenně), kde se s dítětem pracuje podle individuálního výchovného programu jeho rozvoje. Dětem s odloženou školní docházkou z důvodu nezralosti je poskytována péče odborných pracovníků poraden, center, odborného lékaře, jsou pro ně vytvářeny stimulační programy, podpůrná a relaxační cvičení apod. Děti se speciálními vzdělávacími potřebami jsou zařazovány do specializovaných nebo speciálních tříd mateřských škol či integrovány do běžné mateřské školy. Rodičům i učitelkám mateřských škol jsou nabízeny přednášky, konzultace a instruktáže. Příkladem pomoci dětem ze sociálně znevýhodněného prostředí jsou přípravné třídy určené zejména dětem romským. Vzdělávání těchto dětí v přípravných třídách orga-

nizují školské úřady pod gescí ministerstva školství. Přípravné třídy jsou zřizované při základních školách, při mateřských školách a při zvláštních školách. Návštěva je zcela dobrovolná a i přes podporu romských občanských sdružení je zájem rodičů malý.

Spoluúčast rodičů na předškolním vzdělávání

V České republice je rodina uznávána za základní, přirozené, a proto nejdůležitější výchovné prostředí dítěte. Vstřícné vztahy a spolupráce mezi mateřskou školou a rodinami dětí jsou obecně považovány za důležitý moment přispívající ke kvalitě výchovné a vzdělávací péče v předškolním období.

Legislativní vymezení

Poprvé byly u nás formalizovány vztahy rodičů ke škole vládním nařízením z 10. května 1949 o zřízení, organizaci a činnosti Sdružení rodičů a přátel školy (SRPŠ). Upraveny byly školským zákonem z roku 1960, podle něhož k zajištění jednotného výchovného působení je úkolem školy spolupracovat s rodiči. Novelou z roku 1990, upravující školský zákon z roku 1984, byla povinnost zřizovat SRPŠ při školách zrušena.

Podle novely zákona o státní správě a samosprávě ve školství²⁶⁾ mohly být zřizovány Rady škol, jejichž členy nebyli jen rodiče, ale i zástupci učitelů, obce, podnikatelských subjektů aj. Návrh nového školského zákona z května 1999 hovoří o tom, že rodiče podle tohoto návrhu zákona mají právo umístit dítě do mateřské školy v roce, který předchází roku, v němž má dítě zahájit plnění povinné školní docházky v prvním ročníku základní školy. Rodiče mají dále právo na všechny informace, které se týkají dětí a organizace vzdělávání a výchovně vzdělávací soustavy. O dalších právech rodičů se ve školském zákoně explicitně nehovoří.

V návrhu školského zákona z května 1999 je uvedeno, že „předškolní vzdělávání rovněž poskytuje rodičům dítěte výchovnou podporu a pomoc“. Formy této pomoci se blíže nespecifikují, ale lze předpokládat, že to může být potenciální základ pro vzdělávání rodičů v nejrůznějších podobách.

Formy spolupráce rodiny a mateřské školy

Vzájemné vztahy mateřské školy a rodiny byly v našem prostředí před rokem 1989 uzavřenější a rezervovanější, než je tomu dnes, kdy je všeobecně přijímán názor, že kvalita výchovného působení a celková úroveň péče o dítě závisí do značné míry na vzájemném vztahu obou institucí, resp. na tom, zda a jak spolu komunikují a kooperují a jak se spolupodílejí na růstu a vývoji dítěte.

Partnerská role rodičů ve vztahu k mateřské škole je dnes považována za přirozenou a samozřejmou. Mění se proto postavení, kompetence i směřování mateřské školy a rodiny,

²⁵⁾ Tuto povinnost jim určuje § 36 školského zákona č. 29/1984 Sb. ve znění pozdějších předpisů.

²⁶⁾ Zákon č. 139/1995 Sb.

v praxi jsou rozvíjeny snahy vytvářet ucelenější a oboustranně prospěšný (partnerský) otevřený vztah. Snahou je rozvíjet širší a bohatší nabídku aktivit, spolupráce a spoluúčasti rodičů, vytvořit podmínky pro neformální kontakty, zaměřit se na zcela konkrétní potřeby dětí i rodičů dané mateřské školy a lokalit. To se dotýká i nezbytné proměny postojů a vztahů učitelů a rodičů ve smyslu vzájemného sblížení, překonání „distančního syndromu“, rozvíjení vstřícné otevřenosti a oboustranného porozumění a respektu. Jde o odstranění pozůstatků autoritativního přístupu nejen k dítěti, ale i k jeho rodičům, porozumění konkrétní rodině a usilování učitelů o povzbuzení důvěry rodiny v jejich profesionální i lidské kvality.

Participační aktivity mateřské školy v pohledu učitelů MŠ a rodičů (v %)

Aktivita	učitelky	rodiče
pravidelné rodičovské schůzky	87	73
individuální konzultace s rodiči mimo běžný kontakt při příchodu a odchodu dětí	87	64
besedy a přednášky pro rodiče	57	28
společné akce pro celou rodinu (výlety, návštěvy divadla)	49	25
informační letáčky	81	44
besídky, akademie k různým příležitostem	96	90
dny otevřených dveří	69	37
rodiče jako pomocníci ve třídách	28	33
jiné aktivity	15	11

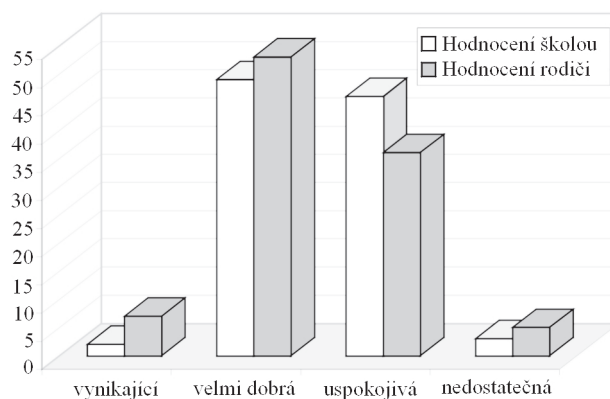
Jaká je spolupráce mezi rodiči a mateřskou školou?

Spolupráce mezi učitelkami mateřských škol a rodiči dětí navštěvujících mateřskou školu je v posledních letech považována za jednu z priorit pedagogické práce s dětmi předškolního věku. Všeobecně se uznává, že mateřské školy jsou svým zaměřením, organizací i provozem ze všech výchovných a vzdělávacích institucí dobré komunikací mezi rodiči a učitelkami nejvíce nápomocny. Otázky byly proto zaměřeny ke zjištění, jaká je nabídka participačních aktivit ze strany mateřské školy a jak tuto nabídku vnímají a přijímají rodiče.

Pedagogové i rodiče se shodují, že nejčastějšími a vcelku obvyklými aktivitami, jejichž prostřednictvím škola motivuje spoluúčast rodičů, jsou besídky, dále rodičovské schůzky a individuální konzultace. Rodiče tyto aktivity uvádějí méně často než pracovníce mateřských škol (např. o nabídce individuálních konzultací se vyjádřilo 87 % učitelů MŠ, potvrdilo ji však pouze 64 % dotázaných rodičů). Ukazuje se, že v komunikaci mezi rodiči a mateřskou školou převládají tradiční formy, v nichž je role rodičů spíše pasivní (a proto rodiče nabídku i méně intenzivně vnímají). Takové příležitosti, které vyžadují aktivnější participaci rodičů (např. dny otevřených dveří s programem, společné akce pro celou rodinu, účast rodičů v rolích pomocníků ve třídách), se objevují méně často. Snad i to je důvod, proč rodiče celkově vnímají nabídku ke spolupráci méně intenzivně než učitelky. Přesto jsou se vzájemnou spoluprací celkově spokojenější. Jako vynikající nebo

velmi dobrou ji hodnotí 60 % rodičů ve srovnání s 51 % učitelů a ředitelů.

Hodnocení spolupráce rodičů a MŠ

Na doplnění je možno uvést, že jak učitelky, tak i rodiče potvrzují výrok, že „rodiče jsou málo aktivní a projevují malý zájem“ (učitelky v 61 %, rodiče v 59 %). Zdá se tedy, že i samotní rodiče si svou menší aktivitu a jistou nevšímavost uvědomují a sami sebe v tomto směru hodnotí kriticky.

Komunikace pedagogů a rodičů je v mateřských školách značně různá, a to jak z hlediska vnějších charakteristik (týkajících se rozsahu a forem kooperativních aktivit), tak i vnitřních (které se týkají postojů zúčastněných partnerů). Otevřenost mateřské školy vůči rodičům a nabídka kooperativních aktivit se projevuje v mnoha směrech, např. v tom, jak vstřícně jsou uspořádány vstupní prostory, jakým způsobem jsou rodičům sdělovány běžné informace o chodu mateřské školy či v kterou denní dobu jsou nabízeny konzultační hodiny ředitelky, jaké aktivity mateřská škola ve směru k rodičům vyvíjí apod. Přirozenou možností intenzivního kontaktu jsou krátké osobní rozhovory rodičů s učitelkami v době příchodu a odchodu dětí; mezi běžné aktivity patří organizování pravidelných třídních schůzek. Další aktivity již mají spíše příležitostný a společenský charakter. Nejčastěji se jedná o besídky a akademie k různým příležitostem. Novou a v současné době hojně využívanou formou seznamování rodičů s chodem mateřské školy jsou dny otevřených dveří. Na některých mateřských školách jsou vydávány informační bulletiny pro rodiče, případně informační letáčky. Poměrně novou aktivitou na některých mateřských školách je možnost přístupu rodičů do tříd mateřské školy v průběhu denního programu a přímé účasti rodičů na výchovně vzdělávacím programu v roli pomocných učitelů či asistentů, organizování víkendových a prázdninových aktivit pro celou rodinu (sportovní a kulturní akce, zájezdy), zapojení rodičů do vedení zájmových aktivit na půdě mateřské školy, besedy a přednášky pro rodiče, i videozáznamy školních aktivit a činnosti dětí v jednotlivých třídách, které rodiče seznamují s každodenním vzdělávacím programem v některých mateřských školách.

V posledních letech dochází k rozvoji sponzorské podpory mateřských škol, kterou rodiče zaměřují zejména na oblast materiálně technického dovybavení jednotlivých tříd škol-

ními pomůckami, hračkami a materiálem pro zájmovou činnost mateřské školy. Systematické vzdělávání rodičů v oblasti předškolní výchovy je teprve ve svých počátcích. Jedná se většinou spíše o individuální aktivity jednotlivých mateřských škol ve formě přednášek a besed s psychology a zdravotníky. V zájmu popularizace činnosti mateřské školy na veřejnosti jsou poskytovány informace o událostech v mateřské škole místnímu tisku – zpravodajům či novinám. Mateřské školy zejména v menších obcích se angažují také v místním veřejném životě formou různých dětských vystoupení či výstav dětských prací.

Jakým způsobem rodiče vstupují do kontaktů s MŠ a jak intenzivně s ní komunikují (odpovědi rodičů v %)

Způsob kontaktu s MŠ	ano
zajímáme se o to, jak se našemu dítěti v MŠ daří	96
zajímáme se o program, který dětem MŠ nabízí	91
snažíme se program ovlivnit	5
zajímáme se o problémy mateřské školy	43
pomáháme MŠ její problémy řešit	14
poskytujeme finanční pomoc (sponzorské dary)	16
poskytujeme materiální pomoc (např. pomůcky)	26
pomáháme ve třídách	6
pomáháme při výletech apod.	10
je-li to třeba, žádáme změnu v organizaci školy	2
je-li to třeba, žádáme změnu v programu školy	1

Jakým způsobem rodiče vstupují do kontaktů s MŠ a jak intenzivně s ní komunikují (odpovědi pedagogů v %)

Způsob kontaktu s MŠ	hodně	trochu	vůbec ne
zajímají se jen o svoje dítě	1	21	77
zajímají se o program, který dětem nabízíme	1	49	50
snaží se program ovlivnit	58	41	1
zajímají se o problémy celé mateřské školy	20	73	7
pomáhají nám naše problémy řešit	27	67	6
poskytují nám finanční pomoc (sponzorské dary)	18	75	7
poskytují nám materiální pomoc (kupují pomůcky)	33	62	6
pomáhají nám ve třídách	57	40	3
pomáhají nám při výletech apod.	40	51	9
mají požadavky na změnu organizace školy	89	11	1
mají požadavky na změnu programu školy	93	6	0
naši práci celkově podceňují	52	44	4

Jaká je komunikace mezi rodiči a mateřskou školou?

Od rodičů se v současné době očekává, že budou mnohem aktivněji a iniciativněji vstupovat do výchovného a vzdělávacího systému, jímž prochází jejich dítě, a to už od mateřské školy. Následující tabulky poskytují informace o tom, jakým způsobem rodiče s mateřskou školou komunikují,

o co se zajímají, zda a jak se spolupodílejí a pomáhají, jaké mají požadavky a jaký je jejich celkový postoj k práci mateřské školy.

Téměř všichni rodiče uvádějí, že se zajímají o to, jak se jejich dítěti v mateřské škole daří. Mají zájem také o program, který MŠ dětem nabízí, popř. o obecnější problémy mateřské školy. Uvádějí, že do organizace ani do programu mateřské školy nezasahují a nesnaží se je nijak měnit.

Podle vyjádření pedagogů rodiče před učitelkami svůj zájem o dítě ani o program, který mateřská škola nabízí, příliš neprojevují. Zájem projevují pouze tehdy, není-li něco podle jejich názoru v pořádku – pak se dožadují nápravy a event. změny v programu školy či v organizaci práce a provozu. Ani pomoc rodičů a jejich podpora (např. ve formě finanční nebo materiální pomoci, osobní účasti a pomoci ve třídách, při vycházkách, výletech či jiných akcích) není podle názoru učitelek příliš výrazná. V tom se s pohledem rodičů shodují. Zdá se, že rodiče si ještě nezvykli na možnost uplatňovat své prioritní právo na rozhodování o výchově svého dítěte, za niž odpovídají. Otevřená a partnerská spolupráce se teprve rozvíjí a zejména rodiče se adekvátnímu způsobu komunikace teprve učí. Jejich dosavadní nezkušenost a pochopitelnou nejistotu však víc než polovina dotazovaných učitelek chápe převážně tak, že rodiče možnost participace přehlížejí, práce mateřské školy si příliš nevsímají a práci učitelek málo oceňují. Je možno konstatovat, že převládá stále spíše pasivní postoj rodičů a že se rodiče nijak nesnaží ovlivnit způsob a kvalitu péče, do niž své dítě svěřují. Pokud rodiče ponechávají veškerou odpovědnost na mateřské škole, může to znamenat, že se spoléhají na to, že o jejich dítě bude během dne v mateřské škole dobře postaráno a že tím projevují svou důvěru v kvalitu péče a profesionalitu učitelek. Málo aktivní postoj rodičů může však mít i jiné příčiny. Může vyplývat z nedostatku času, z určité bezradnosti či nedostatku zkušeností rodičů z komunikace se školou, možná i z určité pohodlnosti rodičů, kteří se tak mohou zbavovat části své odpovědnosti.

Při mateřských školách dnes vznikají nejrůznější rodičovské asociace, které však většinou nepřekračují rámec mateřské školy. V současné době existuje v České republice pouze jediné sdružení rodičů (Unie rodičů), které má celostátní charakter a usiluje mimo jiné o mnohem silnější postavení rodiny v rámci českého vzdělávacího systému.

V současné době jsou mateřské školy ve fázi postupného hledání nových cest k rodičům. Dobrou inspirací jim jsou především různé alternativní pedagogické přístupy, které se v posledních letech začaly na mnoha mateřských školách realizovat a které ve svých programech staví úzkou spolupráci s rodiči na jedno z prvních míst (např. program *Začít spolu*). V každém případě je aktivita převážně na straně mateřských škol, problémem je využívání spektra nabízených aktivit mateřské školy jednotlivými rodiči.

Financování předškolní výchovy a vzdělávání

Státní a municipální zdroje a podpora předškolní výchovy a vzdělávání, finanční spoluúčast rodičů

Způsob financování předškolní výchovy a vzdělávání před rokem 1990 odpovídal tehdejšímu pojetí státní správy a centrálně řízené ekonomiky. I když byly mateřské školy po stránce pedagogické řízeny ministerstvem školství, finanční zabezpečení bylo prováděno prostřednictvím okresních národních výborů. Státní rozpočet byl jediným zdrojem prostředků. Rozpis rozpočtu neinvestičních výdajů vycházel ze skutečnosti předcházejícího roku, případně byl rozšířen o tzv. nové úkoly (přírůstková metoda). Detailní rozpis účelově vázaných prostředků na značné množství položek vedl často k ne hospodárnosti. Minimální možnost veřejné kontroly a subjektivní a politické zásahy byly příčinou značných disproportionů v úrovni finančního zabezpečení mezi jednotlivými mateřskými školami i jednotlivými regiony. Jedním z dopadů společenských změn po roce 1989 bylo přijetí zákona o státní správě a samosprávě ve školství, který přinesl nový způsob financování a správy školství. Mateřské školy (a stejně tak i základní a střední školy) dosud spravované národními výbory byly podřízeny nově vytvořeným orgánům státní správy na úrovni okresů, tzv. školským úřadům. V současné době jsou finanční prostředky pro předškolní výchovu a vzdělávání poskytovány:

- z veřejných rozpočtů, t.j. z rozpočtu státního i z rozpočtů obecních
- ze zdrojů soukromých (příspěvky rodičů, případně příspěvky sponzorů).

Metodika financování předškolních zařízení z obecních rozpočtů závisí do značné míry na místních podmínkách, na velikosti obce a počtu spravovaných škol a zařízení.

Legislativní rámec financování předškolní výchovy a vzdělávání

Zákonem z roku 1990²⁷⁾ byly nově stanoveny instituce státní správy a samosprávy ve školství a okruhy kompetencí, které vykonávají. Významnou úlohu ve financování předškolních zařízení převzaly školské úřady, které v návaznosti na uvedený zákon vznikaly od r. 1991. Školské úřady ekonomicky zabezpečují předškolní zařízení, která zřizují (zvláštní předškolní zařízení při zdravotnických zařízeních), i ostatní, která zřizuje ministerstvo (speciální předškolní zařízení), církve či náboženská společenství, pokud jsou tato zařízení zařazena do sítě škol, předškolních a školských zařízení.

Naprostá většina předškolních zařízení je ve správě obcí. V těchto případech školské úřady přidělují finanční prostředky na mzdy pracovníků a školní pomůcky, zatímco obce zabezpečují ostatní neinvestiční výdaje, výdaje investiční a také

stravování dětí. Úlohou Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy je rozepsat školským úřadům finanční prostředky vyčleněné ze státního rozpočtu na výše zmíněné úkoly. Zákon č. 190/1993 Sb. umožnil obcím, aby v jimi zřízených předškolních zařízeních vybírala od rodičů nebo jiných zákonných zástupců příspěvek na částečnou úhradu neinvestičních nákladů příslušné mateřské školy. Pokud jde o náklady, které jinak hradí školský úřad, obec tento příspěvek poukazuje školskému úřadu. Zákon stanovil, že výše příspěvku nesmí přesáhnout 30 % nákladů vynaložených na jedno dítě, vymezil okruh sociálně slabých rodin, které jsou od plateb osvobozeny, a umožnil obcím osvobodit ve výjimečných případech od plateb další plátce (zcela nebo zčásti, popř. na určitou dobu).

Novela zákona o státní správě a samosprávě ve školství v polovině 90. let²⁸⁾ přinesla některá zpřesnění ve výčtu položek ze státního rozpočtu i ve způsobu, jak se stanovují a rozepisují příslušné finanční objemy. V případě obcí zřizovaných a spravovaných předškolních zařízení jim školský úřad přiděluje prostředky na platy a náhrady platů, na odměny za pracovní pohotovost, odměny za práci vykonávanou na základě dohod a práci konanou mimo pracovní poměr a odstupné, na náklady na zvláštním způsobem stanovené odvody do sociálních a zdravotních fondů a ostatní náklady vyplývající z pracovněprávních vztahů a na výdaje na učební pomůcky. Příslušné finanční objemy se přidělují na základě normativů, které MŠMT stanovuje (jako roční objem neinvestičních výdajů a mzdových prostředků připadajících na dítě v předškolním zařízení) a rozepisuje školským úřadům, které je přerozdělují s ohledem na velikost jednotlivých mateřských škol. Financování na základě normativů je pod veřejnou kontrolou

Tabulka 11
Veřejné výdaje na mateřské školy za období 1989–1998 (v tis. Kč)

Rok	Výdaje celkem	Výdaje MŠMT	Výdaje obcí
1989	1 947 780	–	1 947 780
1990	1 995 380	–	1 995 380
1991	2 644 754	935 689	1 709 065
1992	3 261 408	1 826 024	1 435 384
1993	4 788 717	3 150 130	1 638 587
1994	5 530 361	3 632 501	1 897 860
1995	6 529 448	4 244 568	2 284 880
1996	7 560 644	5 005 251	2 555 393
1997	7 360 748	4 926 831	2 433 917
1998	7 284 190	4 836 807	2 447 383

Poznámky k tabulce 11:

Nárůst výdajů MŠMT do roku 1996 je dán především tím, že značnou část těchto výdajů tvoří prostředky na platy pedagogických a nepedagogických pracovníků a související výdaje. Platové úpravy v uvedených letech se tak ve výdajích MŠMT nutně projeví.

Zásadní změna trendu v roce 1997 byla způsobena restriktivními opatřeními, která byla vládou přijata v důsledku špatné ekonomické situace. V tabulce nejsou uvedeny výdaje za školní stravování. Jsou zahrnuty výdaje na mateřské školy všech zřizovatelů, tedy i soukromé a církevní.

²⁷⁾ Zákon č. 564/1990 Sb., ze dne 13.12.1990, o státní správě a samosprávě ve školství.

²⁸⁾ Zákon č. 139/1995 Sb., kterým byl novelizován zákon č. 564/1990 Sb. ve znění pozdějších předpisů.

Tabulka 12
Dotace soukromým a církevním předškolním zařízením (v tis. Kč)

Typ zařízení	Dotace soukromým zařízením			Dotace církevním zařízením		
	1996	1997	1998	1996	1997	1998
Mateřská škola	76 571	58 872	52 611	15 422	15 783	15 658
Speciální mateřská škola	Nezjištěno	10 912	10 858	Nezjištěno	3 848	1 354

Tabulka 13
Vývoj republikových normativů (v Kč)

Rok	Mateřská škola zřizovaná obcí		Mateřská škola zřizovaná MŠMT	
	Celkem	Z toho mzdy	Celkem	Z toho mzdy
1992	4 447			
1993	3 899 ¹⁾	2 261 ¹⁾	13 606	6 926
1994	9 902	7 123	15 967	7 495
1995	11 046	7 949	15 813	7 949
1996	19 057 ²⁾	13 434 ²⁾	19 057 ²⁾	13 434 ²⁾
1997	15 716 14 732 ³⁾	11 361 10 658 ³⁾	20 232	11 361

Poznámka k tabulce 13:

- 1) Souhrnný normativ pro tzv. ostatní nezapočítané aktivity. Jinak se udává 6 968 Kč na dítě celkem.
- 2) Agregovaný normativ MŠ. Jinak se udává 14 810 Kč na dítě celkem, z toho 10 672 Kč na mzdy.
- 3) Snížení normativu po ekonomických restrikcích – u speciálních mateřských škol nezjištěno.

Tabulka 14
Počty zaměstnanců předškolních zařízení a jejich platy v letech 1992–1996 (v Kč)

	1992		1993		1994		1995		1996		1997		1998	
	počet	plat	počet	plat	počet	počet	počet	plat	počet	plat	počet	plat	počet	plat
pracovníci celkem	43 696	3 728	39 722	4 601	8 474	35 938	8 146	34 028	8 474	5 506	37 783	6 434	37 655	35 938
učitelé	30 636	4 071	28 376	5 134	9 452	26 336	9 077	24 869	9 452	6 150	27 641	7 177	27 347	26 336

Poznámka k tabulce 14:

Průměrný plat všech pracovníků na mateřských školách se dlouhodobě pohybuje okolo 80 % průměrné mzdy zaměstnanců v celé České republice. Průměrný plat učitelů mateřských škol pak ve stejném srovnání dosahuje asi 90 %. Snižování počtu pracovníků mateřských škol je odrazem klesajícího počtu dětí příslušné věkové skupiny.

ředitelů škol a zařízení, okresní školské rady, odborů i dalších účastníků. Normativní způsob financování doznal během následujících let řady změn.

Výše nákladů na předškolní výchovu a vzdělávání

V přehledu jsou uvedeny finanční náklady z veřejných rozpočtů (z rozpočtu státního a rozpočtu obcí), neboť objemy finančních příspěvků rodičů (týkající se stravování či částečné úhrady neinvestičních výdajů mateřských škol) jsou obtížně zjištělné. Příspěvky od rodičů se v praxi jednotlivých obcí velice různí ve své výši i v okruhu plátců (resp. rodičů od těchto plateb osvobozených). K dispozici nejsou ani údaje, týkající se celkových nákladů v soukromých předškolních zařízeních (s výjimkou výše uvedených dotací ze státního rozpočtu).

Průměrné republikové výdaje státního rozpočtu činily v roce 1998 na jednoho žáka mateřské školy zřízené obcí 15 396 Kč a speciální mateřské školy 18 613 Kč. Celkové výdaje na předškolní vzdělávání jsou cca 24 000 Kč na jedno dítě za rok.

Stav a perspektivy finančního zabezpečení předškolní výchovy a vzdělávání

Financování předškolní péče v České republice je založeno na principech participace a subsidiarity a je vícezdrojové. Spolupodílí se obce, školské úřady a rodiče. Projednávání rozpočtu s ředitelkami jednotlivých zařízení ve fázi jeho rozpisu a následná relativní volnost ředitelek předškolních zařízení při rozhodování o jeho čerpání bývá vyšší tam, kde zařízení má právní subjektivitu. Základním limitem financování předškolní péče je pochopitelně struktura a výše státního rozpočtu.

S připravovanou transformací veřejné správy, související se vznikem vyšších územně správních celků se předpokládá změna rozpočtových pravidel (jak struktury příjmů a výdajů veřejných rozpočtů, tak i přerozdělovacích procesů). Vliv, který má financování na přístupnost a kvalitu předškolní péče, není zanedbatelný. Problematické je udržet v provozu malé mateřské školy o několika dětech tam, kde jsou jedinou školou v obci. Řešení se nabízí v místech, kde je možno takovou mateřskou školu sloučit se školou základní a docílit tak ekonomických úspor.

Vybavení mateřských škol učebními pomůckami, nábytkem a zahradním inventářem se obecně v posledních letech zlepšilo, často za přispění sponzorů z řad rodičů nebo přátel školy. Přesto i zde ekonomické limity neumožňují vždy vyu-

žít širokou nabídku moderních hraček a dalších pomůcek a vybavení. Diskutovanou otázkou zůstává výše platů pedagogických i nepedagogických pracovníků mateřských škol i jejich platové zařazení podle příslušného vládního nařízení.

VI.

KAPITOLA

Evaluace a výzkum

Aplikovaný výzkum a evaluace programů předškolní výchovy, vzdělávání a péče

Probíhající transformace vzdělávací soustavy našla od samého počátku 90. let širokou podporu mnoha učitelů, zájmových a profesních skupin, stejně jako i tvořivých škol. Nedílnou součástí tohoto procesu se stala řada speciálních rozvojových programů, které byly orientovány na finanční podporu sponzárních aktivit mnoha mateřských škol a pedagogických pracovníků. V rámci rozvoje nižších stupňů vzdělávání byl na jejich podporu vytvořen zejména program ExTra, jehož základní cíle měly:

- Podpořit a morálně i finančně ocenit tvořivost, aktivitu a invenci učitelů, ředitelů a ostatních pracovníků školství.
- Pomoci identifikovat klíčové problémy transformace, ověřovat způsoby jejich řešení a získat informace o zaměření budoucího vývoje a síle jednotlivých vývojových trendů.

Prostředky spojené s programem ExTra se do školství nedostávaly v předchozích letech jako součást rozpočtu, ale byly mateřským a základním školám přidělovány na základě výběrového řízení organizovaného každoročně ministerstvem po vyhlášení programu. Počet přijatých projektů v jednotlivých letech postupně vzrůstal ze 70 v roce 1992 až na 235 v roce 1996, stejně tak vzrůstal objem finančních prostředků ve stejném období z 3,6 mil. Kč na 62,5 mil. Kč.

České školství se v souladu s programovým prohlášením UNESCO z roku 1990 zapojilo do řady programů financovaných z prostředků technické a ekonomické pomoci Evropské unie zemím střední a východní Evropy (PHARE), z nichž ovšem žádný nebyl bohužel věnován problematice předškolního vzdělávání nebo kurikulárním výzkumům v mateřských školách.

V České republice v 80. letech byla kurikulárnímu výzkumu věnována zvýšená pozornost PÚ JAK ČSAV, který se systematicky zabýval teorií tvorby kurikula a hodnocením kurikulárních dokumentů a obsahem vzdělávání. Výzkumy realizace kurikula v oblasti vzdělávání, determinant výuky, strategií učení, výukové interakce a komunikace přispěly k identifikaci klíčových problémů. Poukazovaly na příčiny současného kritického stavu a naznačily cesty změn. Vliv na tvorbu kurikula v 90. letech měly komparativní výzkumy

(ÚPPV PedF UK) a mezinárodní expertizy, které ovlivnily kurikulární politiku. Jejich potenciální možnosti však nebyly dostatečně využity z důvodu rezistentnosti a nepružnosti školské administrativy, která nezřídka sice registrovala závažné připomínky a doporučení, avšak nereflektovala a nevyužila je pro případné korekce. Především monitorující funkce výzkumu je dosud realizovaná nedostatečně. Nejsou systematicky analyzovány a srovnávány nové vzdělávací programy a projekty inovativních mateřských škol. Existují dílčí výzkumné sondy, chybí však koordinace a dostatečná výzkumná kapacita. Také výzkumy v oborových didaktikách jsou roztržité, málo ovlivňují tvorbu kurikulárních obsahů a pouze v některých oborech se zabývají didaktickými strategiemi a postupy podporujícími aktivní a angažované učení. Moderní didaktická koncepce adekvátní potřebám kurikulárního managementu současné školy dosud nebyla v ČR vytvořena.

Kontrola úrovně a kvality předškolní výchovy, vzdělávání a péče

Kvalita v oblasti předškolní péče je předmětem celospolečenského zájmu stejně jako kvalita ostatních typů škol zařazených do sítě škol. Kontrola úrovně předškolní péče je svěřena do působnosti České školní inspekce, která však hodnotí kvalitu předškolního vzdělávání podle vlastních ukazatelů stanovených pro všechny typy škol. Podle zákona Česká školní inspekce v předškolních zařízeních zjišťuje a hodnotí zejména výsledky vzdělávání a jeho průběh vzhledem k platným učebním plánům a učebním osnovám, popřípadě k jiným schváleným učebním dokumentům, personální a materiálně technické podmínky vzdělávací činnosti vzhledem ke schváleným učebním dokumentům a efektivnost využívání finančních prostředků přidělených ze státního rozpočtu vzhledem k účelu jejich poskytnutí a vzhledem ke schváleným učebním dokumentům. Inspekční zprávy jsou veřejné, s výjimkou protokolů. V rozhodovacích procesech jsou inspekční zprávy a zvláště výroční zprávy dílčí – okresní (obvodní), regionální i celostátní – podle zákona využívány zřizovateli, školskými úřady, MŠMT, vládou. Podle právních norem jsou využívány v rozhodovacích procesech, jejich váha je v celkovém obje-

Tabulka 15
Celkové výsledky inspekcí předškolních zařízení ve školním roce 1997/98

Ukazatel	Hodnocení mateřských škol na škále od vynikajících (1) do nevyhovujících (7)						
	1	2	3	4	5	6	7
Výsledky inspekce (%)	4,82	26,69	33,87	28,67	5,20	0,61	0,14

mu informací o škole zhruba padesátiprocentní, postupně je přikládána vyšší váha inspekčním závěrům zvláště ze strany školských úřadů.

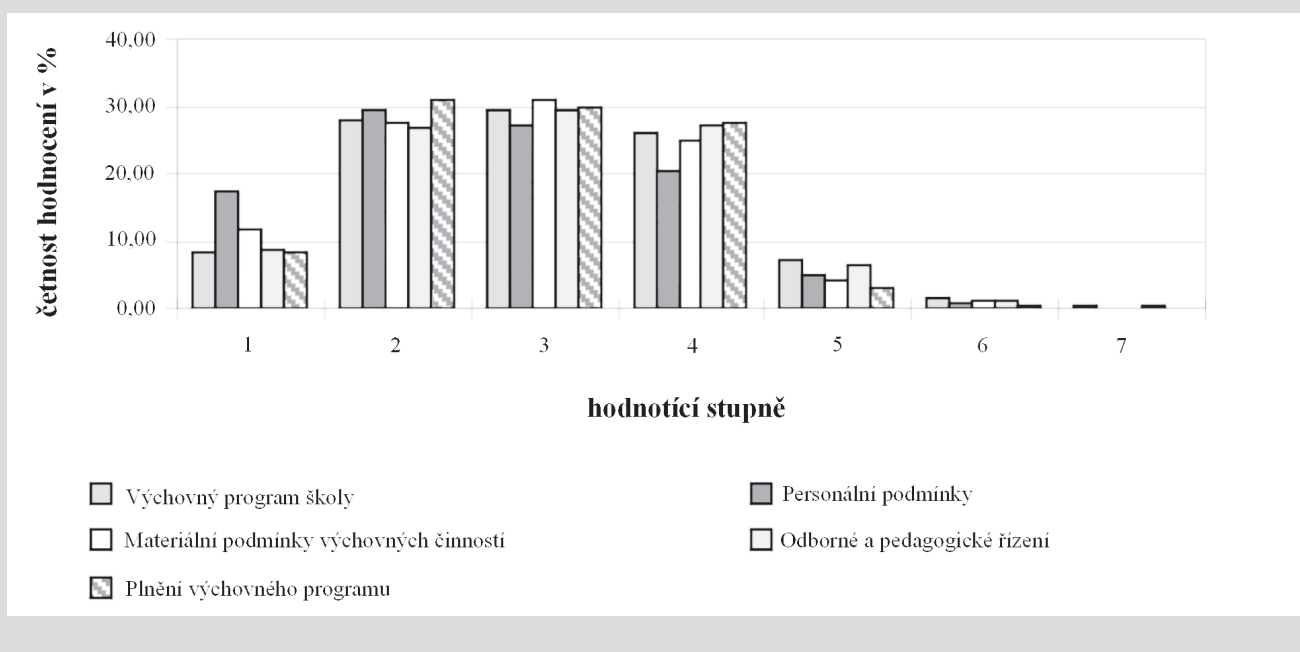
V předškolních zařízeních se hodnotí kvalita výchovných programů, průběhu a výsledků výchovných činností, řízení předškolních zařízení, materiálně technického zabezpečení, personálních podmínek včetně odborné a pedagogické způsobilosti a kvalita psychohygienických podmínek výchovných činností. Kvalita předškolní péče je přirozeně variabilní. Ve větších městech, kde existuje konkurenční prostředí, jsou mateřské školy motivovány k vyšší kvalitě péče i nabídce služeb. V celostátním měřítku je Českou školní inspekci v sedmistupňové škále jedna třetina mateřských škol hodnocena jako mírně nadprůměrná (33,9 %) a více než jedna čtvrtina jako nadprůměrná (27 %). Další více než jedna čtvrtina je hodnocena jako průměrná (28,7 %). Vynikajících je 5 % mateřských škol, nevyhovujících 1,5 % škol. Převážná většina mateřských škol využívá modifikaci doposud jediného *Programu výchovné práce pro mateřské školy* z roku 1983, který je upravován v kontextu s možnostmi a místními podmínkami mateřských škol, částečně i s ohledem k potřebám dětí. Stoupající, ale stále nízké procento mateřských škol vytváří

vlastní vzdělávací programy. Ve většině programů je uplatňován osobnostně orientovaný model výchovy, projevují se i prvky alternativních pedagogik a inovačních projektů. Originální programy alternativních pedagogik a projektů, které zpravidla pružněji reagují na individuální potřeby dětí (pedagogika waldorfská, Montessori, projekt Zdravá mateřská škola, Začít spolu, programy křesťanské, ekologické, socializační apod.) aplikuje jen velmi málo mateřských škol. Nabídka vzdělávacích programů pro děti se specifickými potřebami se objevuje ve školním kurikulu mateřských škol jen zřídka, s výjimkou logopedické péče. Ve speciálních třídách běžných mateřských škol jsou vytvářeny programy individuálního rozvoje pro děti se zdravotním postižením, a to po dohodě se zdravotníky, psychology a rodiči dětí. Úroveň těchto programů je rozdílná a je zpravidla závislá na speciální odbornosti učitelek těchto tříd.

Kurikulární koncepce ani programové strategie v oblasti předškolního vzdělávání stále nejsou oficiálně definovány. Nejsou stanoveny žádné obecné požadavky z hlediska současných vzdělávacích potřeb a cílů předškolní výchovy, chybí národní kurikulum, které by reflektovalo nové demokratické principy, zásady a tendence fungování a rozvoje předškolního vzdělávacího prostředí, neexistují ani rámcové standardy pro evaluaci, reflexi a zpětnou vazbu.

Při evaluaci lze vycházet z platných zákonů, vládních nařízeních, vyhlášek, obecnějších ukazatelů stanovených Českou školní inspekci pro všechny typy škol a opírat se o obecně platné pedagogické, psychologické a psychohygienické zásady a vlastní odborné zkušenosti examinatorů. Předpokládá se, že připravovaný rámcový vzdělávací program poskytne kritéria pro hodnocení kvality předškolní výchovy, vzdělávání a péče.

Obr. 6: Hodnocení mateřských škol ve sledovaných oblastech školního kurikula

Závěrečný komentář

Předkládaná zpráva se pokouší nastínit historii i současnost předškolní péče, výchovy a vzdělávání v českých zemích z různých aspektů a naznačit i vývoj, jaký se v této vzdělávací oblasti do budoucna očekává. Pohled do historie naznačuje, že potřeba transformace předškolní výchovy a vzdělávání vzniká vždy v době, kdy dochází k politickým změnám. Ve zlomových okamžicích společenského vývoje zpravidla přichází na pořad dne prověřování jejich cílů, obsahu, metod i prostředků, což dokazuje, že předškolní výchova souvisí s uskutečňováním celospolečenských projektů. Nejinak je tomu i dnes.

Společenské změny, které v naší zemi nastaly, znamenají, že děti budou vyrůstat a žít v jiných podmínkách, než tomu bylo dříve. Život bude v mnohém složitější a bude klást na jedince náročnější požadavky. Dnešní děti se budou muset vzdělávat a učit po celý život, přizpůsobovat se, rozhodovat, spoléhat v mnohém především samy na sebe. K tomu je zapotřebí je dobře připravit, vybavit je do života takovými zkušenostmi, dovednostmi, poznatky a postoji, bez kterých se napříště neobejdou. Očekává se, že mateřská škola, resp. předškolní výchova a vzdělávání budou hrát do budoucna v tomto směru významnou roli a stanou se tolik potřebným základem celoživotního učení. Předpokládá se, že předškolní vzdělávání vytvoří lepší rozvojové a vzdělávací možnosti zejména dětem ze znevýhodněných sociálních skupin a rodin (z kulturně, jazykově či sociálně odlišného prostředí, z etnických menšin, ze sociálně problematických oblastí, z málo podnětného prostředí apod.), že přispěje ke zmírnění rozdílů mezi dětmi z různého společenského prostředí i k vyrovnání jejich vzdělávacích a životních šancí *a tím sníží riziko vyloučení některých jedinců či skupin ze společnosti.*

Úvahy o budoucnosti péče, výchovy a vzdělávání dětí předškolního věku jsou úzce spjaty s klíčovými záměry zdravotní, sociální i vzdělávací politiky. Kurikulární politika dnes respektuje skutečnost, že předškolní vzdělávání je důležitým prvopočátkem celoživotního vzdělávání (nezbytného pro život v učitelské společnosti) a že hraje důležitou roli v založení a rozvoji předpokladů společenské integrace a sociální soudržnosti (nezbytné pro život v multikulturní společnosti). Jedním z cílů současné vzdělávací politiky našeho státu by proto mělo být zajistit, aby každé dítě v České republice mělo přístup ke kvalitnímu předškolnímu vzdělávání, tj. takovému, které by vytvářelo dobré předpoklady pro příznivý osobnostní rozvoj dítěte, jeho budoucí vzdělávání i úspěšnou sociální integraci a které by odpovídalo jeho vzdělávacím možnostem a potřebám, včetně potřeb speciálních. V tomto smyslu byly zformulovány základní „výzvy“, které podle našeho názoru směřují k dosažení toho cíle:

1. Předškolní vzdělávání v České republice trvale zakotvit ve vzdělávacím systému jako jeho přirozeně nezbytnou součást, resp. jako **počáteční vzdělávací stupeň s jasně specifikovaným posláním** (v souladu s mezinárodní standardní klasifikací označovaný 0 – **preprimární úroveň vzdělávání**).
2. Zajistit **maximální otevřenost a dostupnost** předškolního vzdělávání všem dětem předškolního věku (tří až šestiletým). Zajistit každému dítěti **zákonný nárok na předškolní vzdělávání a reálnou možnost jej naplnit** bez ohledu na zaměstnanost rodičů a na to, z jakého prostředí či podmínek dítě pochází, jakého je původu, rasy či pohlaví.
3. Využít **pokles předškolní populace ke zkvalitnění** podmínek předškolního vzdělávání i k **zajištění všeobecné dostupnosti** (ponechat současnou síť mateřských škol, dále ji neredukovat, využít ji k integraci dětí sociálně, kulturně či zdravotně handicapovaných, k aplikaci programu přípravných tříd, zařazovat všechny děti bez jakýchkoli omezení).
4. **Ponechat únosnou finanční spoluúcast rodičů na předškolním vzdělávání**, zároveň však propracovat **systém sociálních úlev**, které budou přiznávány podle ekonomických možností rodičů, a stanovit **způsob jejich kompenzace** mateřským školám.
5. Vypracovat **rámcový program předškolního vzdělávání** a jeho prostřednictvím nově formulovat rámcové cíle, obsah, předpokládané výsledky (očekávané kompetence dítěte) a zároveň i psychohygienické, psychosociální, pedagogické, organizační, materiální, a personální podmínky, za nichž může (musí) být předškolní vzdělávání uskutečňováno. Univerzální platnost rámcového vzdělávacího programu stanovit zákonem. Vytvářet podmínky a prostor pro to, aby školy – při zachování nezbytných (legislativně stanovených) podmínek – mohly reagovat na konkrétní možnosti a potřeby dětí, na zájmy rodičů, na místní situaci i okamžitou životní realitu a aby si **na základě své autonomie vytvářely programy vlastní, které těmto požadavkům lépe vyhoví.**
6. **Ve spolupráci s odbornými partnery vytvářet podmínky pro předškolní vzdělávání dětí, u nichž lze předpokládat problémy v sociální integraci i ve vzdělávání.** Aplikovat v předškolním vzdělávání programy pro děti ze sociokulturně či jazykově odlišného či málo podnětného prostředí, pro děti se zdravotním postižením, děti vývojově nezralé, s nerovnoměrným vývojem, s logopedickými, komunikativními, osobnostními či jinými problémy) a snížit tak riziko jejich možných vzdělávacích

obtíží a následného vylučování ze vzdělávání a společnosti.

7. Pro předškolní vzdělávání zajistit vyhovující **profesionální zázemí**, které by dostatečně reagovalo na novou situaci (nutnost pracovat jiným, více profesionálnějším a náročnějším způsobem, vyrovnat se s vyšší autonomií a odpovědností, zvládat širší spektrum odborných i osobnostních kompetencí) a uplatnit požadavky na práci pedagogů jak v **odborné přípravě** (pregraduální) – zavedením terciárního vzdělávání poskytovaného pro tento vzdělávací stupeň **na úrovni vyšších odborných škol nebo na úrovni vysokoškolské**, tak v oblasti **dalšího vzdělávání**. V této souvislosti zajistit, aby **učitelství pro mateřské školy bylo zařazeno mezi koncesované profese**.
8. Vytvářet prostor a podmínky pro nový **vztah rodiny a předškolních institucí**. Podporovat maximálně **otevřenou vzájemnou komunikaci**, neformální kooperaci a spoluúčast. Aplikovat programy, které podporují **aktivní postavení rodičů** ve spolupráci s mateřskou školou. Podporovat všechny aktivity, které otvírají mateřskou školu rodičům i veřejnosti.
9. **Podporovat výzkumné i realizační projekty výchovy a vzdělávání dětí předškolního věku**. Vytvářet podmínky pro vznik a rozvoj vzdělávacích projektů a programů, které mohou stávající nabídku zkvalitnit, oživit a zpestřit

a které mohou být pro děti, rodiče i odborné partnery nové, zajímavé a přitažlivé.

10. **Rozvíjet flexibilnější a otevřenější systém výchovy a vzdělávání a nabízet možnost výběru různých alternativ pomoci rodině v péči o dítě mladší tří let**; vytvářet možnosti pro pomoc neúplným rodinám, resp. osamělým matkám, vytvářet příležitosti k parciální návštěvě předškolních zařízení jako obohacení programu dítěte, které je v péči rodiny; podporovat institucionální péči jako prostor pro práci s rodinou, pro prevenci a včasnou diagnostiku vývojových poruch, pro prevenci ústavní výchovy, jako psychoterapeutické prostředí pro dítě.

Jak je uvedeno v předkládané *Národní zprávě o stavu předškolního vzdělávání a výchovy dětí předškolního věku*, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy ČR v současné době připravuje základní strategický dokument pro realizaci *Národního programu rozvoje vzdělávání* – Bílou knihu, která má být předložena do konce roku 2000 k veřejné diskusi. I pro oblast předškolního vzdělávání je třeba získat poklady, podněty a návrhy, co, kdy a jak v předškolním vzdělávání realizovat. Předpokládá se, že mezinárodní projekt OECD a výsledná doporučení expertů získaná v období přípravy České republiky na vstup do Evropské unie budou pro Bílou knihu obzvlášť významná.

VIII. KAPITOLA

Závěry a doporučení expertního týmu OECD

Skupina expertů, kteří prostudovali Národní zprávu zpracovanou řešitelským týmem a kteří se zároveň seznámili se situací v České republice prostřednictvím své desetidenní pracovní návštěvy, vypracovala pro OECD *expertní zprávu o stavu péče, výchovy a vzdělávání v České republice*. Tato zpráva stručně prezentuje základní data týkající se péče, výchovy a vzdělávání předškolních dětí v České republice pro potřeby expertní mezinárodní srovnávací studie. Obsahuje zároveň hodnotící pohledy expertů na tuto oblast včetně některých doporučení pro Českou republiku k tomu, jak v rámci rozvoje celoživotního vzdělávání dále zkvalitnit výchovu, vzdělávání a péči o nejmladší populaci.

Hlavní reflexe a doporučení expertů jsou následující:

1. **Celkové hodnocení současného stavu výchovy, vzdělávání a péče o děti předškolního věku v ČR vyznívá vcelku pozitivně**: „V období rozsáhlých změn Česká republika dodržela své dlouhodobé závazky vůči předškolní výchově. Předškolní výchova je tak věcí státu a je součástí vzdělávacího systému. Přes finanční omezení zůstávají

výdaje na předškolní zařízení ne vysoké úrovni a finanční spoluúčast rodičů je udržována na rozumné výši. Během návštěvy jsme se přesvědčili o pozitivním přístupu k transformaci i pozitivních výsledcích, které přináší.“ „Expertní tým OECD nemůže než souhlasit s tím, že Česká republika se má v předškolní výchově čím pochlubit. Z našeho pohledu tedy naše analýzy a podněty vycházejí ze silné a dobré základny z let minulých. Nelze než podporovat i vše dobré, co přináší současnost.“ (expertní zpráva, s. 15, 29)

2. Stejně jako k úrovni současné předškolní péče, výchovy a vzdělávání v České republice, zaujmají experti **v zásadě pozitivní stanovisko i k navrhovaným výhledovým krokům**. Se všemi kroky, nastíněnými v Národním programu rozvoje vzdělávání v České republice, vyslovili svůj souhlas a vyjádřili jim svou podporu. Experti oceňují všeobecně naši schopnost analyzovat skutečnost, najít problémy, pojmenovat je a popsat. Řešení těchto problémů však není podle jejich názoru v naší republice do-

- statečně flexibilní. Na vzniklé problémy je třeba reagovat rychleji a pružněji, než je tomu dnes.
3. Za jednu z podstatných otázek označili experti zajištění **všeobecné dostupnosti předškolního vzdělávání, zejména pak co se týče dětí ze sociálně slabých a sociokulturně znevýhodněných rodin**, jejichž rodiče nemají zájem o předškolní vzdělávání svých dětí a děti z vlastní vůle do předškolních zařízení neposílají. „Za zainteresování této skupiny rodičů“ považují experti „za nejvyšší prioritu budoucnosti.“ (expertní zpráva s. 27)
 4. Se zřetelem k zajištění všeobecné dostupnosti doporučují experti **zrušit omezení předškolního vzdělávání dětí, jejichž matky jsou na mateřské dovolené.** (expertní zpráva s. 16)
 5. Co se týče zabezpečení kvality poskytovaného vzdělávání, doporučují experti – v souladu s našimi návrhy a postupy – „**vypracovat národní referenční rámec (rámecový program pro předškolní vzdělávání)**, jímž by byl ošetřen dohled nad plněním cílů vzdělávání, byla by zajištěna srovnatelná úroveň“ a zároveň by zůstal prostor pro diverzifikaci školních vzdělávacích programů. V existenci podobného dokumentu spatřují experti také jednu z možností, jak pomoci vzájemně přiblížit předškolní a povinné školní vzdělávání. (expertní zpráva s. 22)
 6. Se zajištěním žádoucí kvality vzdělávání úzce souvisí otázka vzdělávání předškolních pedagogů. Experti OECD podporují návrhy české strany a doporučují posunout **vzdělávání předškolních pedagogů do terciární sféry**, ať už bude probíhat formou univerzitního či neuniverzitního studia. Stejně tak navrhuje podporovat rozvoj všech forem dalšího vzdělávání. Zároveň upozorňují na skutečnost, že vzdělávání předškolních pedagogů si musí zachovat svou specifikou. Nemělo by se příliš podobat vzdělávání učitelů pro základní vzdělávání. (expertní zpráva s. 19)
 7. Experti doporučují věnovat pozornost tomu, že jen malá část absolventů předškolních oborů nastupuje do mateřských škol ve funkci učitelů. Zlepšení je možno dosáhnout např. **zvýšením mezd učitelů a zároveň i společenské prestiže** tohoto povolání. Experti také doporučují zapojit do předškolní péče, výchovy vzdělávání více pedagogů – mužů. (expertní zpráva s. 19)
 8. V otázce **výzkumu a vyhodnocování výsledků** předškolního vzdělávání navrhuje experti jako vhodné k řešení v perspektivě několika následujících let tyto otázky:
 - autoevaluace a evaluační výzkum
 - systematické studie analyzující vzdělávací postupy a sociální interakce v péči o děti (zejména ze sociokulturně znevýhodněného prostředí)
 - systematický sběr dat o dětech a jejich rodičích v národním měřítku
 - systematický výzkum hledající odpovědi na nejrůznější dílčí otázky stran kvality a dostupnosti předškolního vzdělávání. (expertní zpráva s. 23)
 9. Experti OECD shledali potřebu **těsnější spolupráce stran výchovy, vzdělávání a péče o děti předškolního věku mezi**

školskou, zdravotní a sociální oblastí a proto doporučují **rozšíření spolupráce mezi zúčastněnými resorty.** (expertní zpráva s. 28)

10. Poněkud **kritický postoj zaujali experti k otázce zabezpečení péče o děti do tří let v České republice** a kriticky hodnotí výrazný úbytek jeslí. Doporučují přehodnotit náš postoj k institucionální péči o nejmladší děti. Při formulaci svých doporučení vycházejí především z potřeb rodiny, resp. matky a proto doporučují rozvíjet systém péče o děti mladší 3 let, který chápou z hlediska zrovnoprávnění žen, resp. jejich možností profesního uplatnění, snížení jejich finanční závislosti na mužích, i z hlediska ovlivnění pracovního trhu. Podle jejich názoru „**stojí za to investovat do podpory matek a rodin, které touží sladit pracovní a domácí povinnosti a podporovat rozvoj dostatečné nabídky alternativ kvalitní péče o nejmladší děti**“. Doporučují rozvíjet flexibilnější a otevřenější systém poskytující matkám možnost výběru. Zároveň zdůrazňují, že „**tato péče negativně neovlivňuje zdravý rozvoj dítěte a je srovnatelná s péčí o dítě v rodině**“. Doplňují, že „**pro řadu dětí může být pobyt v jeslích dokonce vhodnější**“, že „**zejména děti ze sociokulturně znevýhodněného prostředí mohou pobytem v jeslích jen získat**“. Upozorňují, že „**neochota participovat na výchově, vzdělávání a péči o děti do tří let může ve svém důsledku vést k pozdní identifikaci vad a poruch dětí a tyto děti mohou být ochuzeny o možnost odpovídající péče a podpory v co nejtěsnějším věku**.“ (expertní zpráva s. 16, 17, 27)¹

Závěrem je možno konstatovat, že v převážné většině odborných otázek týkajících se péče o děti předškolního věku, jejich výchovy a vzdělávání, dospěla diskuse mezi našimi odborníky a experty OECD ke společnému, či obdobnému závěru. Všechny uvedené reflexe a doporučení expertů, které jsou výsledkem vysoce profesionálního pohledu na oblast české předškolní výchovy a vzdělávání, mají pro nás zcela zvláštní význam zejména proto, že **představují pohled „zvenčí“ a že reprezentují komplexnější a globálnější pojetí péče, výchovy a vzdělávání nejmladší generace**, než tomu bylo doposud u nás obvyklé (týkají se věkové skupiny 0-6, popř. 8 let věku a zachycují tuto oblast v rámci socioekonomických souvislostí). Pro Českou republiku může být celkové hodnocení velmi potěšující, stejně tak i podpora vyjádřená nastoupené strategii rozvoje v této oblasti. Uvedené názory a doporučení je třeba vnímat jako vysoce inspirativní a velmi cenné podněty pro další rozvoj výchovy, vzdělávání a péče o děti předškolního věku v České republice a jako potvrzení, že cesta, kterou se předškolní výchova a vzdělávání dnes v České republice vydává, je podle měřítek OECD v zásadě správná.

¹ Návrhy expertů vycházejí především z potřeb matky. Naše strana je toho názoru, že je třeba prioritně brát v úvahu potřeby dítěte. Opíráme se o poznatky z domácích výzkumů a o bohaté zkušenosti z jeslových provozů, které ukazují, že optimální pro dítě do tří let je péče v rodině, je náš postoj k podpoře institucionální péče o nejmladší dítě opatrnější a obezřetnější. Na druhé straně je však třeba brát v úvahu narůstající počet neúplných rodin s dětmi předškolního věku a reagovat na to, že tyto rodiny formou pomoci v péči o dítě zpravidla potřebují.

Literatura

1. Bennett, J. (Ed.): Early Childhood Care and Education as a Structural Approach to Integrating Children and Families at Risk (*A Challenge for Policy Makers*). UNESCO – Averroës Foundation, Paris 1999
2. Bennett, J.: Goals, Curricula and Quality Monitoring in Early Childhood Systems. The Institute for Child and Family Policy, Columbia University – OECD. New York – Paris 2000
3. Bredekamp, E.: Developmentally Appropriate Practice in Early Childhood Programs. Serving Children From Birth Through Age 8. Naeyc, 1996
4. Brožová, S.: School Heads in the European Union (Ředitelé škol v zemích Evropské unie.) EURYDICE, ÚIV, Praha 1997
5. Brožová, S., Goulliová, K.: Správa a řízení školství v Evropě. ÚIV, Praha 1997
6. Bruceová, T.: Předškolní výchova. Portál, Praha 1996
7. Brougère G. et Rayna, S. (Ed.): Culture, Childhood and Preschool Education. UNESCO – Université Paris Nord – INRP, Paris 1999
8. Cooper, C., Neuman, M. J.: Ready to Learn (*The French System of Early Education and Care Offers Lessons for the United States*). French-American Foundation, New York 1999
9. Coufalík J., Janyš, B.: Další kroky transformace (Reforma odborného vzdělávání). Phare-Res, Praha 1998
10. Černožorský, P.: Schools under Scrutiny. OECD/CERI, 1995, Phare, ÚIV, Praha 1996
11. Čerych, L., Kotásek, J., Švecová, J.: Reviews of National Policies for Education Czech Republic. OECD Paris 1996 (Zprávy o národní politice ve vzdělávání České republiky), ÚIV Praha 1996
12. Deissler, H., and H.: Každodenní problémy v mateřské škole. Výchova dětí od 3 do 8 let. Portál, Praha 1994
13. Early Childhood Care and Education (*Basic Indicators on Young Children*). UNESCO Education Sector, Paris 1995
14. Educating the Young Child in Europe (*Final Report of the European Seminar 1997*). OMEP France – UNESCO, Paris 1998
15. Evans, J. L., Myers, R. G., Ilfeld, E. M.: Early Childhood Counts (*A Programming Guide on Early Childhood Care for Development*). The World Bank, Washington 2000
16. Havlíňová, M.: Zdravá mateřská škola. Výchova od 3 do 8 let. Portál, Praha 1995
17. Havlíňová, M.: Jak měnit a rozvíjet vlastní školu. Nemes, Praha 1994
18. Hendrichová, J., Čerych, L.: Terciární vzdělávání ve vyspělých zemích. Vývoj a současnost. Phare, Středisko vzdělávací politiky, ÚIV, Praha 1997
19. Horká, H., Hrdličková, A.: Výchova pro 21. století. Koncepce globální výchovy v podmínkách české školy. Paido, Brno 1998
20. Janda, J., Sochor, V.: Lifelong learning for all (Celoživotní učení pro všechny). Phare-Res, OECD, ÚIV, Praha 1996
21. Janyš, B. a kol.: Syntetická studie. Program transformace odborného vzdělávání. Phare, Praha 1997
22. Jeřábková, B.: Mateřská škola jako životní prostor I. Masarykova univerzita, Ústav pro další vzdělávání učitelů, Brno 1993
23. Ježková, V., Walterová, E.: Kurikulum. Proměny a trendy v mezinárodní perspektivě. Masarykova univerzita, Centrum pro další vzdělávání učitelů, Brno 1994
24. Kalous, J.: Teorie vzdělávací politiky. ÚIV, Praha 1997
25. Kofroňová, O.: Vybrané problémy odborného vzdělávání v zemích OECD. Phare, VÚOŠ, Praha 1997
26. Kofroňová, O.: Počáteční odborné vzdělávání v rámci celoživotního učení. VÚOŠ, Praha 1998
27. Konopásková, A.: Pre-school and primary education in the European union. (Předškolní výchova a primární vzdělávání v zemích Evropské unie). EURYDICE, Phare-Res, ÚIV, Praha 1996
28. Konopásková, A.: Supplement to the study on Pre-school and Primary Education in the European Union. The situation in Austria, Finland and Sweden and EFTA/EEA countries Iceland and Norway. (Dodatek ke studiu Předškolní výchova a primární vzdělávání v zemích Evropské unie. Situace v Rakousku, ve Finsku a ve Švédsku a zemích ESVO/EHP Island a Norsko), EURYDICE, ÚIV, Praha 1997
29. Kotačka, L.: Education and Equity in the OECD Countries. Paris, OECD, 1997. (Vzdělání a sociální spravedlnost v zemích OECD). Phare-Res, ÚIV, Praha 1998
30. Kotásek, J.: Vývoj spolupráce zemí OECD ve vzdělávací politice. ÚIV, Praha 1995
31. Kořán, J., Rýdl, K.: Poslání učitele a reformní pedagogika v Československu. PedFUK, Praha 1992
32. Koucký, J. a kol.: České vzdělání a Evropa. Strategie rozvoje lidských zdrojů v České republice při vstupu do Evropské unie. Učitelství noviny č. 15, 1999
33. Kovařík, J.: Děti v České republice (*Situační analýza*). Český výbor UNICEF, Praha 1996
34. Langmeier, J., Matějček, Z.: Psychická deprivace v dětství. Avicenum, Praha 1974
35. Links between Early Childhood Development and Education and Primary Education (Action Research in Family and Early Childhood). UNESCO, Paris 1996
36. Mertin, V.: Individuální vzdělávací program. Portál, Praha 1995
37. Opravilová, E., Gebhartová, V.: Jaro – Léto – Podzim – Zima. Kurikulum předškolní výchovy (1. – 4. díl). Portál, Praha 1998

37. Pavlík, O. a kol.: Vzdělávání dospělých (Výtah z dokumentů a publikací). Phare, ÚIV, Praha 1997
38. Pelikán, J.: Výchova jako teoretický problém. Amosium, Ostrava 1995
39. Potůček, M.: Křížovatky české sociální reformy. Sociologické nakladatelství, Praha 1999
40. Průcha, J.: Pedagogická evaluace. Masarykova univerzita. Centrum pro další vzdělávání učitelů, Brno 1996
41. Průcha, J.: Pedagogický výzkum a vzdělávací politika. Vytváření mostů. ÚIV, Praha 1997
42. Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J.: Pedagogický slovník (2. rozšířené vydání). Portál, Praha 1998
43. Rayna, S., Laevers, F., Deleau, M.: L'éducation prescolaire (Quels objectifs pédagogiques?). INRP et Nathan. Paris 1996
44. Rýdl, K.: In-Service Training of Teachers in the European Union and the EFTA/EEA Countries (Další vzdělávání učitelů v Evropské unii a v zemích ESVO/EHP). EURYDICE, ÚIV, Praha 1997
45. Říčan, P., Vágnerová, M.: Dětská klinická psychologie. Avicenum, Praha 1991
46. Sagi, A.: Problémové děti v mateřské škole. Výchova dětí od 3 do 8 let. Portál, Praha 1999
47. Schmidt, F. a kol.: Jak řešit konflikty a lépe si porozumět v předškolním věku (Pracovní listy). Open Society Fund, Praha 1996
48. Schwartz, B.: Učení hrou. Program pro děti a rodiče. Kurz pro pedagogy v předškolních programech. Open Society Fund, Praha 1997
49. Soros Foundations: Začít spolu, Mezinárodní program předškolní výchovy, 2. revidované vydání české verze. Open Society Fund, Praha 1995
50. Spilková, V.: Didaktická východiska primárního vzdělávání dětí na základních škole. PedFUK, Praha 1996
51. Spilková, V.: Proměny primární školy a vzdělávání učitelů v historicko-srovnávací perspektivě. PedFUK, Praha 1997
52. Szanton, S. E.: Creating Child-Centred Programs for Infants and Toddlers. Open Society Fund, 1997
53. Švecová, J., Vašutová, J.: Problémy učitelské profese ve světě. PedFUK, Praha 1997
54. Sylva, K., Blatchford, I. S.: Bridging the Gap between Home and School. UNESCO – UNDP, Paris 1995
55. UNESCO Substantive Report on Early Childhood and Family Education and Recommendations on Appropriate Strategies. UNESCO, Paris 1997
56. Váňová, M.: Příprava učitelů ve vybraných evropských zemích. ÚIV, Praha 1997
56. Viceník, P. a kol.: Vzdělávací programy s dvojí kvalifikací v České republice (Národní studie). VÚOŠ, Praha 2000
57. Vocílka, M., Kusý, M.: Integrace sociálně a zdravotně postižených dětí do společnosti. VÚP, Praha
59. Walterová, E.: Kurikulum. Proměny a trendy v mezinárodní perspektivě. Masarykova univerzita. Centrum pro další vzdělávání učitelů, Brno 1994
61. Walterová, E. a kol.: Objevujeme Evropu. PedFUK, Centrum evropských studií, Praha 1997
62. Weidhoferová, I.: Amsterodamská smlouva. Ministerstvo zahraničních věcí České republiky, Praha 1999

Slovník

Asistent třídního učitele	Assistant of the class teacher especially for disadvantaged and disabled children in the preparatory class of the kindergarten
Denní pečovatelské centrum	Child day-care centre
Mateřská škola	Kindergarten
Pedagogické centrum	Educational centre for further teacher training
Pedagogicko-psychologická poradna	Educational and psychological advisory facility or centre, which offers guidance and counselling services for children, pupils and their parents and teachers of kindergartens, primary and secondary schools
Předškolní vzdělávání	Pre-school education and child care
Přípravné třídy	Preparatory classes for social disadvantaged children with school immaturity in kindergartens
Rada školy	School board, the advice body consisted of the representatives of parents, teachers, school administration and other public subjects
Speciálně pedagogické centrum	Special educational centre for handicapped children and pupils
Speciální třídy	Special classes in the primary school for physically, sensory and verbally disabled pupils
Specializované třídy při mateřské škole	Specialised classes for children with the developmental and behaviour disorders
Speciální mateřská škola	Special kindergarten for mentally, physically, sensory and verbally disabled children
Speciální základní škola	Special primary school for physically, sensory and verbally disabled pupils
Specializované třídy v mateřské škole	Specialised classes for children with learning disabilities in kindergarten
Specializované třídy v základní škole	Specialised classes for pupils with learning disabilities in primary school
Středisko volného času	Child leisure-time centre
Středisko výchovné péče	Centre of the educational care for disadvantaged pupils with learning and behavioural disorders
Učitel mateřské školy	Pre-school teacher
Výchovný poradce	Teacher counsellor
Vyrovňovací třídy	Specialised classes for social disadvantaged children or pupils with school immaturity in the primary school
Základní vzdělávání	Basic education
Zvláštní škola	Special primary school for mentally handicapped pupils